T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

# DERVEZE TEFSİRİNDE SÎRET-NÜZÛL İLİŞKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

HATİCE KÜBRA İSKENDER

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

# DERVEZE TEFSİRİNDE SÎRET-NÜZÛL İLİŞKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

HATİCE KÜBRA İSKENDER

Danışman: DOÇ. DR. MUHAMMET ABAY

İstanbul, 2020

## GENEL BİLGİLER


İsim ve Soyadı : Hatice Kübra İskender

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Muhammet Abay



Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Eylül 2020

Anahtar Kelimeler : Sîret-Nüzûl İlişkisi, Bağlam, Kronolojik Tefsir, Çağdaş Tefsir


# ÖZET


Muhammed İzzet Derveze (1888-1984) Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış bir âlimdir. Yaşadığı dönemin siyasî olarak çalkantılı olması nedeniyle siyasette fiilen yer almış ve altmışlı yaşlarında siyaseti bırakarak ilim dünyasına adım atmıştır. Derveze; yaklaşık olarak elli kadar eser telif etmiştir. Bunların arasında İslamî, tarihî ve siyasî birçok alanda eser bulunmaktadır. Bunlardan biri de, müfessirin Türkiye'de iken İstanbul ve Bursa kütüphanelerinden faydalanarak yazdığı on iki ciltten oluşan *et-Tefsîru'l-Hadîs* isimli eseridir.

Müfessir bu çalışmasında bir ilki gerçekleştirmiş ve Kur'ân-ı Kerim'i mushaf sırasına göre değil, nüzûl sırasına göre ve dış bağlamı dikkate alarak yorumlamaya çalışmıştır. Derveze'nin böyle bir tefsir yazmaya ihtiyaç duymasının nedeni, geleneksel yöntemlerin nüzûl zamanından gitgide uzaklaşan insanların sorularına, sorunlarına ve ihtiyaçlarına cevap vermediğini görmesidir. Daha önce de siyer ve Kur'ân üzerine farklı çalışmalar kaleme almış, bu çalışmaların ardından Kur'ân'ın genel ilkelerini ve konularını ele alan geniş kapsamlı bir tefsir yazmanın ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Tarih boyunca tefsirlerde siyer bilgileri kullanılmış olsa da, nüzûl sırasına göre ve tamamen siyer bilgileriyle mündemiç olmuş bir Kur'ân yorumu ilk kez Derveze tarafından yapılmıştır. Eser, kendisinden sonraki çalışmaları da etkilemiştir.

Biz *et-Tefsîru'l-Hadîs* eserini sîret-nüzûl ilişkisi açısından ele alacak ve hem Derveze tefsirini hem de Kur'ân'ı sîret-nüzûl ilişkisini dikkate alarak yorumlayan ve bu konuda kaleme alınan diğer çalışmalardan da istifade ederek, bu yöntemin bize ne söylediğini ve amacına ulaşıp ulaşmadığını tespit etmeye gayret edeceğiz.

**GENERAL INFORMATION**


Name and Surname : Hatice Kübra Iskender

Field : Basic Islamic Sciences

Supervisor : Associate Prof. Dr. Muhammet Abay



Degree Awarded and Date : Master of Arts – September 2020

Keywords : The Relationship Between Sirah And Nuzul, Context, Chronological Tafsir, Contemporary Tafsir


# ABSTRACT


Muhammed Izzet Derveze (1988-1984) was a scholar who lived in the late Ottoman period. His period was politically complicated and he was interested in politics. He quit politics when he was about sixty years old and started to engage in science. Derveze has written about fifty works, including many Islamic, historical and political works. While he was in Turkey, benefited from libraries in Istanbul and Bursa and wrote *at-Tafsiru'l-Hadith* that consists of twelve volumes.

In this tafsir, mufessir realized a first and tried to interpret the Holy Quran according to the order of revelation and taking into consideration the context. Derveze needed to write such an exegesis, because traditional methods do not answer the questions, problems and needs of new people. He has previously written different works on the life of the Prophet Muhammad and the Qur'an. After these works, he thought it was necessary to write a comprehensive tafsir that would be written in a new order that deals with the general principles and subjects of the Qur'an. Derveze thought that the method would be very important and effective for modern people in this tafsir organized according to nuzul. In this tafsir, he interpreted the surahs in order of nuzul, used the sirah as an important data, approached the Qur'an as a holistic approach and tried to determine the main and universal principles of the Qur'an. However for the first time Derveze made a Qur'anic interpretation, in order of nuzul and fully integrated with the

knowledge of the sirah. With this innovation, Derveze introduced a new method of tafsir and influenced the subsequent works.

We will especially deal with the work of *at-Tafsiru'l-Hadith* in terms of the relationship between sirah and nuzul. We will benefit from Derveze's tafsir and other studies that talk about the relationship between sirah and nuzul. We will endeavor to determine what this method tells us and whether it has achieved its purpose.

# İÇİNDEKİLER

**ÖZET** ..... **i**
**ABSTRACT** ..... **iii**
**İÇİNDEKİLER** ..... **v**
**ÖNSÖZ** ..... **vii**
**KISALTMALAR** ..... **viii**
**GİRİŞ** ..... **1**
**I. KONU ve AMAÇ** ..... **1**
**II. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ** ..... **3**
**III. YÖNTEM** ..... **6**
**BİRİNCİ BÖLÜM NÜZÛL TERTİBİNE GÖRE TEFSİR YAZMA DÜŞÜNCESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI** ..... **8**
**1. NÜZÛL TERTİBİNİ TESPİT ÇALIŞMALARININ TARİHÎ SEYRİ** ..... **9**
1.1. İSLAM DÜNYASINDAKİ ÇALIŞMALAR ..... 14
1.2. BATI DÜNYASINDAKİ ÇALIŞMALAR ..... 19
**2. DERVEZE'DE NÜZÛL TERTİBİNE GÖRE TEFSİR YAZMA FİKRİ** ..... **23**
2.1.FİKRİN OLUŞMASI ..... 23
2.2. MEŞRUİYET ARAYIŞI ..... 25
2.3. NÜZÛL TERTİBİNİN TESPİTİ ..... 30
2.4. TEFSİRİN ÖZELLİKLERİ ..... 32
**İKİNCİ BÖLÜM SÎRET-NÜZÛL İLİŞKİSİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR AÇISINDAN DERVEZE** ..... **34**
**1. DERVEZE'NİN GELENEĞİN KUR'ÂN YORUMUNA ELEŞTİRİLERİ ve SÎRET-NÜZÛL İLİŞKİSİNİ GÖZETEREK KUR'ÂN'I YORUMLAMANIN GEREKLİLİĞİ** ..... **35**
1.1. DERVEZE'NİN MÜFESSİRLERİ ELEŞTİRDİĞİ HUSUSLAR ..... 35
1.2. SÎRET-NÜZÛL İLİŞKİSİNİ GÖZETEREK KUR'ÂN'I YORUMLAMANIN GEREKLİLİĞİ ..... 54
**2. OLGUNUN VAHİY ÜZERİNDEKİ ETKİSİ** ..... **59**

**3. KUR'ÂN'I ANLAMADA DIŞ BAĞLAMIN ETKİSİ ..... 62**

3.1. Dış Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılmasındaki Etkileri ..... 62

3.2. Sahabenin ve Klasik Dönem Müfessirlerinin Dış Bağlama Verdikleri Önem ..... 66

3.3. Dış Bağlam Dikkate Alınmadığında Meydana Gelen Sorunlar ..... 69

**4. ÂYETLERİN NÜZÛL ZAMANINI TESPİT ETMENİN İMKANI ..... 70**

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DERVEZE TEFSİRİNDE SÎRET-NÜZÛL İLİŞKİSİNİN UYGULANIŞI ..... 79**

**1. DERVEZE'NİN SÎRET-NÜZÛL YÖNTEMİNİN UYGULAMADAKİ ESASLARI 80**

1.1. Kur'ân ve Hz. Peygamber'in Hayatının İlişkili Olması ..... 81

1.2. Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in Yetiştiği Çevre ile İlişkisi ..... 82

1.3. Kur'ân'ın Dili İle İlişkisi ..... 83

1.4. Kur'ân'da Anlatılan Kıssalar ..... 86

1.5. Kur'ân'da Yer Alan Cinler ve Melekler ..... 88

1.6. Kur'ân'daki Ahiret Tasvirleri ..... 90

1.7. Allah'ın Zatı ..... 91

1.8. Kur'ân'daki Evrensel Sahneler ve Yasalar ..... 92

1.9. Sûre Pasajlarının Birbiriyle Bağlantılı Olması ..... 93

**2. DERVEZE'NİN SÎRET-NÜZÛL İLİŞKİSİNİ BAĞLI OLARAK GELENEKTEN FARKLI YORUMLADIĞI AYETLER ..... 95**

2.1. ASHÂB-I KEHF KISSASI ..... 95

2.2. ed-DUHÂ SÛRESİ 7. AYET ..... 96

2.3. el-FELÂK SÛRESİ ..... 98

2.4. MESED SÛRESİ ..... 100

2.5. ZEYD- ZEYNEP MESELESİ ..... 102

2.6. el-BURÛC SÛRESİ 4-8. AYETLER ..... 107

2.7. el-BURÛC SÛRESİ 10. AYET ..... 107

**3. TEFSİRİN DİĞER TEFSİRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ ..... 109**

**SONUÇ ..... 113**

**KAYNAKÇA ..... 116**

# ÖNSÖZ

Müslümanların kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm, İslam tarihi boyunca farklı yöntemler ve bakış açılarıyla ele alınan bir kitap olmuştur. Yirminci yüzyılda da Müslüman bir alim olan Muhammed İzzet Derveze, nüzûl sırasına göre ve dış bağlamla bağlantılı olarak *et-Tefsîru'l-Hadîs* isimli eserini yazmıştır. Tefsir, kendisinden sonra yapılan bazı çalışmaları da bu yönüyle etkilemiştir. Biz de önemine binaen bu konuyu tezimizde ele aldık.

Tez yazım sürecimde yardımlarını, görüş ve tavsiyelerini esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Muhammed Abay'a, tezin gelişim sürecinde kıymetli görüşleriyle beni yönlendiren Prof. Dr. Necmeddin Gökkır, Doç. Dr. Aydın Temizer ve Doç. Dr. M. Suat Mertoğlu hocalarıma ve bu süreçte bana destek olan sevgili annem ve canım kardeşime teşekkür ederim.

Hatice Kübra İSKENDER

## KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| b. | : İbn |
| bkz. | : Bakınız |
| çev. | : Çeviren |
| ed. | : Editör |
| DİA | : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi |
| h. | : Hicrî |
| Hz. | : Hazreti |
| İFAV | : Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları |
| ö. | : Ölüm tarihi |
| r.a. | : Radiyallahu anh |
| s. | : Sayfa |
| SBE | : Sosyal Bilimler Enstitüsü |
| thk. | : Tahkik Eden |
| ts. | : Tarihsiz |
| vs. | : Vesaire |

# GİRİŞ

## I. KONU ve AMAÇ

Modern dönemde Kur'ân; tarihte olduğu gibi tefsir edilmeye, anlaşılmaya, farklı yöntemlerle incelenmeye devam etmiştir. Siyasî olarak zor ve karışık bir dönemde yaşayan Muhammed İzzet Derveze de yakın dönemde Kur'ân'ı tefsir eden âlimlerdendir.

Muhammed İzzet Derveze, 21 Haziran 1888 tarihinde Filistin-Nablus'ta doğmuş ve eğitim hayatına burada başlamıştır.[1] Yaşadıkları maddî zorluklar nedeniyle, liseden sonra eğitimine devam edememiş[2] ve hayatını memuriyetle idame ettirmiştir. On altı yıl kadar (1906-1918) posta ve telgraf idaresinde çeşitli görevlerde çalışmıştır. Akabinde 1920'de Amman'da Emîr Abdullah b. Hüseyin'in divanında sekreterlik yapmıştır. 1927 yılına kadar da eğitim dünyasında, içinde müdürlüğün de yer aldığı çeşitli görevleri yerine getirmiştir. 1928'de Nablus İslamî Vakıflar İdaresi'nde çalışmaya başlamış, 1932'de ise Filistin İslamî Vakıflar İdaresi'nde genel müdürlük yapmıştır. Derveze'nin memuriyet hayatı 1937 yılında sona ermiştir.[3]

Bir Arap milliyetçisi olan Derveze, uzun yıllar çeşitli parti ve derneklerin kurulmasında etkin rol oynamıştır. 1939 yılına dek, hayatı siyaset merkezli geçmiştir. Fransız askeri mahkemesi tarafından 1939 yılında Filistin'deki direnişe öncülük etmesi sebebiyle Suriye'de tutuklanmıştır. Hapiste kaldığı bir yılda, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ve bazı eserler kaleme almıştır. Bu hapis sürecinin ardından, kaçak olarak Türkiye'ye gelen Derveze, bu sebeple Manisa Hapishanesi'nde tutuklanmıştır. Burada

[1] Zekeriya Kurşun, "*Derveze, Muhammed Izzet*", DİA, IX, 1994, s.187.

[2] Muhammed Izzet Derveze, *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru*, Çev: Ali Benli, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007, s.IX.

[3] Kurşun, "*Derveze, Muhammed Izzet*", DİA, IX, s.187.

tefsirinin müsveddeleriyle beraber farklı eserler yazma imkanı bulmuştur. 1948 yılında siyasî aktivistliğe son vererek, ilmî çalışmalara yönelmiştir. 26 Temmuz 1984'te Suriye'de hayatını kaybetmiştir. [4]

Derveze; Arap tarihi, Arap edebiyatı, İslamî ilimler alanlarında elliye yakın eser kaleme almıştır. Bununla beraber Arap tarihi ve Filistin'de yaşananlarla alakalı olarak çok sayıda gazete ve dergi yazısı da bulunmaktadır.[5]

Derveze, 1961-1963 yılları arasında *et-Tefsîru'l-Hadîs* isimli tefsirini yayımlamıştır. Müfessir, tefsirinde ayetleri anlamlarına ve ayetlerin akışına göre, bazen tek ayet çoğunlukla ise ayet grubu şeklinde tefsir etmiştir. Kur'ân'daki garip sözcükleri ve ibareleri kısaca açıklamış, uzun tahliller yapmamıştır. Tefsirde gerek olmadıkça dil çözümlemelerine yer vermemiş, ayet anlam olarak açıksa yalnızca ayetin hedefini dile getirmiştir. Tefsirde kullandığı rivayetleri seçmiş, gerekli bulduğu görüşlere yer vermiş ve bu görüşlerle ilgili değerlendirmeler yapmıştır. Ayetlerde yer alan hükümleri, ahlakî ve toplumsal ilkeleri, ulaşılmak istenen hedefleri belirtmiştir. Ayet grupları içerisinde yer alan sîrete dair manzaralara yer vermiş, böylece Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamı netleştirmiştir. Ayetlerin ve ayet gruplarının arasındaki ilişkiyi vurgulamış ve açıklamıştır.

Derveze, tefsirini yazmadan önce sîret-nüzûl ilişkisini kurarak, çeşitli kitaplar telif etmiştir. Bu tecrübenin üzerine tefsirini yazan Derveze için sîret-nüzûl ilişkisi, Kur'ân'ı ve Hz. Peygamber'in hayatını anlayabilmek için en doğru yoldur. Zira ona göre, Kur'ân'ı sîretsiz, sîreti de Kur'ân'sız düşünmek mümkün değildir.

Derveze, Kur'ân'ı ilk kez nüzûl sırasına göre tefsir etmiş ve bunu yaparken de siyer verilerini önemli ölçüde kullanmıştır. Kur'ân'ı siyer bilgisi için en sağlam kaynak olarak nitelendirmiştir. Derveze, Kur'ân'ın yirmi üç yılda, yaşanan olay ve gelişmelere binaen peyderpey inmiş olmasını, Kur'ân'ı sonradan okuyup anlamaya çalışan insanlar için esas kabul etmiştir. Ona göre Kur'ân iki kapak arasında, yazılı bir metin olmanın ötesinde, yirmi üç yılda nâzil olan ve yaşanan pratik hayatla birebir ilgili olarak inmiş

[4] Kurşun, "*Derveze, Muhammed Izzet*", DİA, IX, s.187.

[5] Derveze, *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru*, s.IX.

bir kitaptır. Dolayısıyla Kur'ân'daki her ayetin, ayet grubunun yahut sûrenin nüzûl ortamında bir karşılığı ve bir anlamı vardır. Kur'ân'ı bu bağlamdan koparark anlamaya çalışmak da, birçok hataya sebebiyet vermektedir.

Bizi böyle bir çalışmaya götüren gerekçe; Derveze'nin, yirminci yüzyıla kadar yalnızca mushaf sırasına göre Kur'ân tefsiri yapılan İslam dünyasında, bir ilki gerçekleştirerek tefsirini nüzûl sırasına göre yazması ve ayetlerin indiği zaman yaşanan sîreti esas almasıdır. Dolayısıyla daha önce bu konu özelinde ele alınmayan *et-Tefsîru'l-Hadîs*'in, sîret-nüzûl ilişkisi açısından ele alınmasının bir gereklilik olduğunu düşünerek bu konuyu tezimizde çalışmak istedik.

Tezimizde; Muhammed İzzet Derveze'nin *et-Tefsîru'l-Hadîs* eserinde yöntem olarak tercih ettiği sîret-nüzûl ilişkisi üzerinde duracak, bu ilişki doğrultusunda müfessirin bu yönteme niçin gerek duyduğunu, tefsirini nasıl şekillendirdiğini ve bu uğraşısında hedefine ne kadar ulaşabildiğini tespit edeceğiz. Sîret-nüzûl ilişkisi çerçevesinde şekillenen tefsir anlayışının; Kur'ân yorumuna ne kattığını, diğer tefsir yöntemlerinden farkını ve ayrıcalıklarını anlamaya çalışacak ve klasik Kur'ân anlayışını hangi açılardan eleştirdiğine bakacağız. Ayrıca son yıllarda Türkiye'de sayıları hızla artan ve nüzûl sırasına göre yazılan tefsir ve meallerin Derveze'den etkilenip etkilenmediğini ve onunla aynı amacı taşıyıp taşımadıklarını tespit edeceğiz.

## II. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Tezimizi yazarken en fazla istifade ettiğimiz eser Derveze'nin *el-Kur'ânu'l-Mecîd* isimli eseri olmuştur. Zira Derveze görüşlerini, yöntemini ve eleştirilerini bu kitabında sistemli bir şekilde ele almıştır. Biz de onun klasik müfessirlerde eleştirdiği hususları, bunlara mukabil sahip olduğu alternatif düşüncelerini ve sîret-nüzûl ilişkisine dair görüşlerini naklederken bu eserden faydalandık.

*et-Tefsîru'l-Hadîs* hakkında Türkiye'de yapılan ilk çalışma 1994 yılında Mesut Okumuş tarafından yazılan *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsirindeki Metodu* isimli yüksek lisans tezidir. Okumuş, 2009 yılında da tezini yeniden elden geçirmiş ve *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu Muhammed İzzet Derveze Örneği* isimde bir kitap neşretmiştir. Bu çalışmada Muhammed İzzet Derveze'nin hem hayatı hem de tefsirdeki metodu ele alınmıştır. Yapılan ilk çalışma olması hasebiyle, Türkçe kaynaklar içerisinde

temel bir eser olmuştur. Okumuş, bu çalışmasında tefsiri genel olarak ele aldığı için, tefsirin kronolojik olarak yazılmasına dair çok kısa bir bölüm ayırmıştır. Biz de onun küçük bir yer verdiği bu bölümü, önemine binaen tezimizde işlemek istedik. Okumuş tezini geliştirdiği kitabının giriş kısmında, Kur'ân'ın Batı'da kronolojik olarak yazılmasının gerekçeleri ve tarihçesiyle ilgili önemli bilgilere yer vermiştir. Biz de tezimizde bu bilgilerden faydalandık.

Derveze'nin tefsirine bir mukaddime olarak yazdığını söylediği *el-Kur'ânu'l-Mecîd* 1997 yılında Vahdettin İnce tarafından, *Kur'ân'ı Anlamada Usûl* ismiyle Türkçe'ye çevrilmiş ve Ekin Yayınları tarafından basılmıştır. Yine 1998 yılında ise tefsir, yedi cilt olarak *Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri* ismiyle Ekin Yayınları tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Şüphesiz ki, Derveze'nin tefsirine dair iki ana kaynağın Türkçemize kazandırılması Türklerin bu tefsirle tanışabilmesi açısından çok önemlidir.

1998'den itibaren yaklaşık sekiz yıl *et-Tefsîru'l-Hadîs* ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmaması dikkat çekmektedir. 2006'dan sonra eser üzerinde çalışmalar sıklaşmaya başlamıştır.

2006 yılında Ekrem Demir tarafından Muhammed İzzet Derveze'nin *Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi* isimli bir doktora tezi yazılmıştır. Tezde Derveze'nin hayatı, Kur'ân'ı anlama ve yorumlama yöntemleri üzerinde durulmuştur. Demir, çalışmasında tefsirin nüzûl sırasına göre yazılmasından bahsetmiş, fakat bunu çok kısa tutmuştur.

2010 yılında ise, Özge Ergin tarafından *Muhammed İzzet Derveze'nin Tefsirinde Nesh* tezi, 2011 yılında Abdulhalim Alphan tarafından ise *Muhammed İzzet Derveze'nin et-Tefsiru'l-Hadîs Adlı Eserinde Nüzûl Sebepleri* başlıklı bir tez, 2015'te Ferit Dinçer tarafından *Muhammed İzzet Derveze'nin Et-Tefsiru'l-Hadîs Eserinde Cihâd Kavramının Tefsiri* tezi ve 2019 yılında ise Büşra Mutlu tarafından *Seyyid Kutup ve İzzet Derveze'nin Tefsirlerinde Mekkî ve Medenî Sûreler Bağlamında Kur'ân Kıssaları* ile Fırgat Işık tarafından *Kur'ân'ın Hitabi Oluşunun Üslup Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi –M. İzzet Derveze Örneği-* çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalarda *et-*

*Tefsîru'l-Hadîs* eseri farklı açılardan ele alınmıştır, fakat özel olarak sîret-nüzûl açısından incelenmemiştir.

Derveze tefsirinde bizim de ele alacağımız sîret-nüzûl ilişkisi, vahyin yaşanan ortam ve şartları ile ilgili olarak inmesi demektir. Bu husus ile ilgili de çok sayıda çalışma yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz tez çalışmaları şunlardır:

2010'da Fatih Özaktan tarafından *Enfal ve Tevbe sûreleri Bağlamında Siyerin Tefsirdeki Yeri* tezi, 2012 yılında Mustafa Yücel Şaraldı tarafından *Kur'ân'ı Anlamada Nüzûl Ortamının Yeri* tezi, 2013 yılında Muhammed Coşkun tarafından *Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsirde Sîret-Nüzûl İlişkisi Yaklaşımı* tezi yazılmıştır. Hatta bir yıl sonra tezin dördüncü bölümü uyarlanarak müstakil bir eser olarak basılmış, *Kur'ân Yorumunda Sîret-Nüzûl İlişkisi* başlıklı müstakil bir kitap telif edilmiştir. 2014'te Sabuhi Shahavatov tarafından *Nüzûl Ortamını Göz Ardı Etmede Mezhep Taassubunun Etkisi* isimli bir doktora tezi, aynı yıl Fatih Tiyek tarafından *Kur'ân'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar* tezi, 2017'de Korkut Dindi *Siyer-Kur'ân İlişkisi Mekke Dönemi* tezi ve Büşra Nur Güler tarafından *Sîret-Nüzûl İlişkisi Bağlamında Ahzâb Sûresinde Hendek Savaşı* tezi ve 2018'de Eyyup Elkoca tarafından *Siyerin Tefsire Kaynaklığı: Mukâtil B. Süleyman Örneği* tezi, aynı yıl Muhammet Karaosman tarafından *Siyer-Tefsir İlişkisi Bağlamında "Cihad ve Kıtal"e Dair Ayetlerin Kronolojik İncelemesi* tezi, 2019 yılında Zeynep Çelik Koç tarafından Kur'ân *-ı Kerim'de Nüzûl Sırasına Göre Hz. Muhammed'in Sîreti* tezi, 2020 yılında ise Halit Aldanma tarafından *Nüzûl-Sîret Bağlamında Hz. Yusuf Kıssası* tezi yazılmıştır. 2020 yılında ise, Zekiye Sena Küçükvar tarafından *Hz. Nuh Kıssasını Sîret Bağlamında Okumak* isimli tez yazılmıştır.

Sîret-nüzûl ilişkisi ile ilgili tespit edebildiğimiz diğer eserleri şöyle zikredebiliriz:

Ahmet Nedim Serinsu tarafından yazılan *Kur'ân ve Bağlam,* Muhsin Demirci tarafından yazılan *Kur'ân'da Sosyal Gerçeklik (Nass-Olgu İlişkisi Bağlamında),* Nihat Uzun tarafından yazılan *Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılması Üzerine*, Ahmet Öz tarafından yazılan *Kur'ân'ı Anlamada Bağlam*, Mahmut Ay tarafından *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak Hz. Musa Kıssası Örneği-*

, Muhammed İsa Yüksek tarafından *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Bağlam Bilgisi* ve editörlüğünü Mustafa Öztürk'ün yaptığı *Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum Nüzûl-Sîret İlişkisi*- isimli eserler bulunmaktadır.

Bu konuyla ilgili İSAM İlahiyat Makaleleri Veri Tabanında da kırk üç makale olduğunu tespit ettik.

Biz de özellikle tezimizin ikinci bölümünde sîret-nüzûl ilişkisini ve Kur'ân'ın anlaşılmasında dış bağlamın etkisini işlediğimiz bölümlerde buradaki bazı çalışmalardan ve eserlerden faydalandık.

Sîret-nüzûl ve dış bağlam konuları üzerinde duran bu çalışmalar, çoğunlukla özel bir sûre ya da özel bir konu üzerinde durmuşlardır. Bazısı ise bu konuyu genel olarak ele almış ve incelemiştir.

Literatür değerlendirmesinden de anlaşılacağı üzere, daha önce kimse tarafından *et-Tefsîru'l-Hadîs* sîret-nüzûl ilişkisi açısından ele alınmamıştır. İslam tarihinde ayet ve sûrelerin kronolojisine dair birtakım çalışmalar yapılsa da, bu yöntem ile ilk tefsir yazan kişi Derveze olmuştur. Derveze'nin nüzûl sırasına göre sûreleri açıklarken amaçladığı en büyük gaye, Kur'ân'ı sîret ile beraber ele almaktır. Dolayısıyla tefsirinde bazı ayetlerle ilgili olarak gelenekten farklı yorumlar yapmış, tefsir anlayışına yeni bir soluk kazandırmıştır. Biz de bu sebeple *et-Tefsîru'l-Hadîs* isimli eserde sîret-nüzûl ilişkisi başlığı altında yapılacak bir tez çalışmasının özgün, gerekli ve önemli olduğunu düşünüyoruz.

## III. YÖNTEM

Tezimiz, Derveze'nin *et-Tefsîru'l-Hadîs ve* onun mukaddimesi kabilinden yazdığı Derveze'nin *el-Kur'ânu'l-Mecîd*'de yer alan fikirlerine dayanmaktadır. Müfessirin tefsiri üzerinde niteliksel araştırma; dokümantasyon, belge inceleme ve veri toplama gibi yöntemler izlenecektir. Çalışmamızda, Muhammed İzzet Derveze tarafından yazılan *et-Tefsîru'l-Hadîs* eserindeki sîret-nüzûl ilişkisi incelenecektir.

Yapacağımız çalışma üç bölümden oluşacaktır:

Tezimizin birinci bölümü, sonraki bölümler için bir temel niteliğine sahip olacaktır. Bu bölümde sûrelerin nüzûl sıralamasının tarihte nasıl bir karşılık bulduğu

sorusuna cevap aranacaktır. İslam dünyasında ve Batı dünyasında nüzûl sıralaması ile ilgili ne tür çalışmalar yapıldığına bakılacaktır. Bununla beraber Derveze'nin tefsirini yazarken böyle bir yöntem tercihi yapmasındaki sebeplere ve içinde bulunduğu sosyolojik şartlara değinilecektir. Bu araştırmalarımız yaparken geleneksel Kur'ân ilimleri kitaplarından, ilgili tez ve makalelerden ve Derveze'nin kendi dilinden ifadelerinin yer aldığı tefsirinden faydalanacağız.

Tezimizin ikinci bölümünde, sîret-nüzûl ilişkisi ile ilgili Derveze'nin görüşlerine ve modern çağdaki düşüncelere bakılacaktır. Derveze'nin geleneksel tefsirlerde eleştirdiği hususlara yer verilecek ve sîret-nüzûl ilişkisini gözeterek Kur'ân'ı yorumlamanın gerekliliği konusu ele alınacaktır. Bunu yaparken konunun ele alındığı eserlerden, yazılan tezlerden ve makalelerden büyük ölçüde faydalanacağız. Ayrıca bu bölümde, nüzûl sırasına göre tefsir yazan Derveze'nin ayetlerin tarihleriyle ilgili nasıl bir yol izlediği görülecektir.

Üçüncü bölümde ise, Derveze'nin geleneksel tefsirlerde bazı hususları eleştirmesine karşın kendisinin nasıl bir alternatif oluşturduğu gözlemlenecektir. Sîret-nüzûl ilişkisinin hâkim olduğu bir tefsirde olması gereken esaslara yer vereceğiz. Tefsirde sîret-nüzûl ilişkisinin görüldüğü bazı örnek ayetler gösterecek ve bu ayetlerden yola çıkarak tümevarım yöntemiyle müfessirin bu yönteminin ne kadar başarılı olduğunu tespit edeceğiz. Son olarak da *et-Tefsîru'l-Hadîs'*in kendisinden sonra yazılan tefsirlere ve meallere bakarak, Derveze'nin onların üzerinde herhangi bir tesiri olup olmadığına ve eğer varsa nasıl bir tesiri olduğuna bakacağız.

# BİRİNCİ BÖLÜM
# NÜZÛL TERTİBİNE GÖRE TEFSİR YAZMA DÜŞÜNCESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

İslam tarihi boyunca herkes tarafından kabul edilen ve bugün elimizde var olan mushaf, kronolojik sıraya göre tertip edilmemiştir. Hz. Osman döneminde cem edilen bu mushafta ayetlerin tertibinin tevkifî olarak oluşturulduğu hususunda icma vardır.[6] Rivayetlere bakıldığında Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerine yeni inen ayetleri sûrelere yerleştirme görevini verdiği görülmektedir. Kaynaklarda yer aldığına göre Hz. Peygamber vahiy indikçe vahyi kayıt altına alan sahabiye "bu ayetleri şu şu ayetlerin olduğu sûreye koy" şeklinde yönlendirmeler yapardı.[7]

Sûrelerin mushaftaki sıralamasının keyfiyeti ile ilgili ise farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konuda sûrelerin oluşumunun tevkifî olduğu, içtihadî olduğu ve bazı sûrelerin tevkifî bazılarının ise içtihadî olduğu şeklinde üç görüş vardır.[8] Sûre tertibinin keyfiyeti hakkında herkesin ittifak ettiği bir görüş olmasa da, mushaf tertibi İslam tarihi boyunca bu şekilde kabul edilmiştir.

Muhammed İzzet Derveze, daha önce yapmış olduğu çalışmalardan edindiği tecrübenin üzerine tefsirini nüzûl sırasına göre yazmayı tercih etmiştir. Müfessir bu eserini yazmadan önce de sûrelerin tarihlerini ve nüzûl sıralarını tespite yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktaydı. Biz bu bölümde sûrelerin nüzûl tertiplerini tespit etme gayretinde olan çalışmalardan ve bu çalışmaların Derveze'nin nüzûl tertibine dönük bir tefsir yazması üzerinde nasıl bir etkisinin olabileceğinden söz edeceğiz.

## 1. NÜZÛL TERTİBİNİ TESPİT ÇALIŞMALARININ TARİHÎ SEYRİ

Kur'ân-ı Kerim, bir bütün halinde indirilmeyip gelişen olaylara ve sosyal olgulara paralel olarak parça parça, kısım kısım indirilmiş ve bu süreç yaklaşık olarak 23 yıl devam etmiştir. Kur'ân'ın bu şekilde indirilmiş olması literatürde iki terim ile ifade edilmiştir. Bunlardan birincisi, ayetlerin nüzûlünün belli bir süreç dahilinde ilerleyip

[6] es-Suyûtî, *el-İtkân*, Beyrut: Daru İbni Hazm, 2015, s.114.

[7] et-Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân, 3086; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.116.

[8] es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.117.

gelişerek devam etmiş olması anlamında "tedrîcîlik"tir. İkinci terim ise, âyetlerin birbirlerinden bağımsız gruplar halinde indirilmiş olması anlamında "tencîm"dir. Sonuç olarak, hem tedrîc hem tencîm terimi Kur'ân'ın nüzûlü ile ilgili olarak kullanıldıklarında, onun topluca değil de kısım kısım indirilmiş olması durumunu ifade eden iki terimdir.[9]

Kur'ân, bir toplumu Allah'ın muradı çerçevesinde dönüştürmeye çalışmış ve tüm Müslümanlar için ideal bir ümmet oluşturmayı hedeflemiştir. Bunu yaparken insan ve toplum psikolojisini dikkate almış ve bireysel veya toplumsal alışkanlıkların bir anda değişmesinin zor olduğundan hareketle adım adım ilerleyen bir yol seçmiştir. Tedrîcîliğin ilk aşaması Mekkî dönemdeki Allah'ın birliği ve kudreti olmuş, önce itikat konusundaki düzeltmeler ele alınmıştır. Bu şekilde daha sonraki öğretilerin kabulüne zemin hazırlanmıştır. Mekke döneminde tevhid, nübüvvet, ahlak ve ahiret konularının yer aldığı temel konulara vurgu yapılmıştır. Medine döneminde ise, müminlerin günlük hayatını ilgilendirecek düzenlemeler yapılmış ve böylece ilk nesil üzerinde olması gereken toplum modeli gösterilmiştir.[10] Örneğin Mekkî sûrelerden el-İsrâ sûresinde çok sayıda ahlakî ilkeye yer verilmiştir. Bunlardan bazıları anne-babaya iyilik etmek, rızık korkusuyla çocuklarını öldürmemek, zinaya yaklaşmamak, yetimlerin malını yememek ve verilen sözleri tutmaktır. Yine Mekkî sûrelerden Lokmân sûresinde Allah'a şirk koşmamak, kibirlenmemek, verilen nimetlere şükretmek gibi ahlakî ilkelerden bahsedilmiştir. Mekke döneminde inzâl edilen ayetler evrensel ahlakî değerler taşımaktadır. Dünyanın her neresinde ve ne zaman olursa olsun yaşayan insanları kötülükten, ahlaksızlık ve haddi aşmaktan uzaklaştırmayı ve iyiliğe, doğruluğa, güzel ahlaklı olmaya davet etmeyi hedeflemiştir. Medine döneminde Müslümanların hâkim olduğu yeni bir toplum modeli ortaya çıktığı için, bu dönemde nâzil olan sûrelerde daha önceki ahlâkî düzenlemelere ilave olarak ibadetler, sosyal hayat, hukuk ve siyaset gibi alanlarda yeni düzenlemelerin yer aldığı ayetler ağırlık kazanmıştır.

[9] Şaban Kondi, *Kur'ân'da Tedrîcîlik*, Yayınlanmayan Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, 2001, s.8.

[10] Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, Ekim 2005, s. 40-41.

Mekke ve Medine döneminde inen ayetleri karşılaştırdığımızda; örneğin zekat lafzı, Mekke dönemindeki ayetlerde sadaka manasında kullanılmış ve bu uygulama insanlara maldan vermeyi öğretmek için bir alıştırma süreci olmuştur. Medine döneminde ise, artık zekatın anlamı biraz daha değiştirilmiş ve belli şartları ve kuralları olan farz bir ibadet haline getirilmiştir.[11] Bir başka örnek olan oruç ise, yine Mekke döneminde tanıtılmıştır. Bu dönemde yalnızca Hz. Peygamber tarafından yapılan nafile bir ibadet olarak görülmüştür. Bunun da Medine döneminde orucun farz kılınmasından önce bir hazırlık ve alıştırma uygulaması olduğu söylenebilir.[12]

İnsanların aşama aşama yetiştirilmeleri ve toplumun yavaş yavaş dönüştürülmesi için Kur'ân hükümlerinin tedrîcen tatbik edilmesi gerekmekteydi. Bu tedrîcîliği sağlamanın yolu da ayetlerin bir seferde değil de, ihtiyaç duyuldukça inmesinden geçmektedir. Bu açıdan bakıldığında Kur'ân ayetlerinin en belirgin özelliklerinden biri de parça parça inmesidir. Literatürde Kur'ân'ın bu şekilde indirilmesi "tencîm" veya "tenzîl" terimleriyle ifade edilir. "Tenzîl" yavaşça inmek anlamını da içermektedir. Hatta Kur'ân'ın tertîl ile okunmasının evlâ olmasının nedeni, onun bölümler halinde inmesi ve böylece Kur'ân'ın etkisinin okuyan üzerinde daha büyük olmasıdır.[13] Yukarıdaki örnekler de açıkça gösteriyor ki ayetler ve ayetlerin bildirdiği hükümler; bir süreç içerisinde, insanlara bir zorluk olmaması için ve farklı gerekçelerle peyderpey inmiştir.

Kur'ân'ın yekten inmesi yerine parça parça inmesinin pratik hayatla doğrudan bağlantısı vardır. Çünkü yaşanan olay ve gelişmelere bağlı olarak, yeni sorunlara cevap mahiyetinde yeni ayetler ve hükümler inmiştir. Vahyin amacı insanları doğru yola iletmek olduğu için insanların günlük yaşantılarını ve sorunlarını dikkate almıştır.[14]

Kur'ân'ın peyderpey olarak inmesinin çeşitli gerekçeleri vardır. Bunların başında Kur'ân'ın ayetteki ibaresiyle Hz. Peygamber'in kalbine iyice yerleşebilmesi gelir.[15] Kur'ân'ın parça parça olarak indirilmesiyle, vahiy Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara

[11] Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Nüzûl Sürecinde Tedrîcîlik*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı:9, 2002, s.188.

[12] Demirci, *Kur'ân'ın Nüzûl Sürecinde Tedrîcîlik*, s.190.

[13] Muhammed Âbid el-Câbirî, *Kur'ân'a Giriş*, Çev. Muhammed Çoşkun, 3. Baskı, Mana Yayınları, 2013, s.187.

[14] Demirci, *Kur'ân'ın Nüzûl Sürecinde Tedrîcîlik*, s.196.

[15] el-Furkân 25/32

günlük yaşantılarının herhangi bir anında gelerek Allah'ın kendilerinin yanında ve onların destekçisi olduğu duygusunu vermekteydi. Bu durum onlar için büyük bir motivasyon kaynağı oluşturmakta ve zorluklara dayanmalarını sağlamaktaydı. Özellikle Mekke döneminde, Hz. Peygamber'in ve Müslümanların müşrikler tarafından çeşitli eziyet ve hakaretlere uğramaları ve müşriklerin bâtılı seçme konusundaki ısrarları ve helak edilmelerine sebep olacak tavırları Hz. Peygamber'i ve Müslümanları çok üzmekteydi.[16] Bu nedenle böyle olaylar yaşanırken inen ayetler, hem Hz. Peygamber'e hem de Müslümanlara moral aşılamakta ve yol göstermekteydi.

Öte yandan toplumun dönüştürülmesi bakımından da ayetlerin parça parça indirilmelerinin etkisi söz konusudur. İnsanoğlunun alışkanlıklarından anında vazgeçmesi mümkün olmadığı için, cahiliye döneminde edinilen alışkanlıkların terk edilebilmesi de kolay değildi. Bu nedenle Müslümanların kötü alışkanlıklarından vazgeçebilmesi için adım adım yasaklar konmuş, böylece insanın doğasına uygun bir şekilde değişim sağlanabilmiştir.[17] Buna örnek olarak içki yasağını gösterebiliriz; zira bu yasak aşamalı bir şekilde konmuştur. İçki ile ilgili olarak inen ilk ayet, insanların hurma ağaçları ve üzüm asmalarından sarhoş edici içkiler ve yenilecek besinler elde ettiğini söyler.[18] Sonraki ayet ise insanların sordukları bir soru üzerine cevaben gelmiştir; şarap ve şans oyunlarının insanlar için hem faydasının hem de zararının olduğu söylenmiş, fakat zararının daha büyük olduğu da belirtilmiştir.[19] Üçüncü ayet, Müslümanların sarhoş iken ne dediklerini anlayabilecek durumda oluncaya kadar namaz kılamayacaklarını ifade etmiştir.[20] Son aşamada ise, şarapla beraber şans oyunlarının, putların ve fal oklarının kötü şeyler olduğu beyan edilmiş, insanlara ne gibi zararlar verebileceği anlatılmış ve insanların artık bu alışkanlıklara bir son vermesi istenmiştir.[21] İçkiyle ilgili bu ayetlere baktığımızda ilk zikredilen ayet herhangi bir hüküm ortaya konulmamış, ikincisinde içkinin hoş karşılanmadığı belirtilmiştir, üçüncüsünde

[16] Kondi, *Kur'ân'da Tedrîcîlik*, s.41.

[17] Mesut Okumuş, *Kur'ân'ın Tedrîcî Nüzûl Süreci Bağlamında Mekkî ve Medenî Ayetler Üzerine*, Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi, Sayı: 27, Ankara, 2013: 7-21, s.11.

[18] el-Nahl 16/67

[19] el-Bakara 2/219

[20] en-Nisâ 4/43

[21] el-Mâide 5/90

sarhoşken namaz kılınması yasaklanmış ve dördüncüsünde ise içki tamamen yasaklanmıştır. Böylece Müslümanlar, günlük hayatlarının normal bir parçası olan içkiden uzaklaşabilmişlerdir. Bu konuda Hz. Âişe, ilk inen ayetlerin cennet ve cehennemden bahseden ayetler olduğunu söylemiş ve eğer ilk inen ayetler içkinin yasaklandığı veya zinanın yasaklandığı ayetler olsa idi, kimsenin bunlara uyamayacağını ifade etmiştir.[22] Aynı tedrîcî yöntemle Müslümanlara iyi alışkanlıklar da kazandırılmıştır.[23]

Bunlara ilave olarak eğer Kur'ân tek çırpıda inseydi, Müslümanlar Kur'ân'daki tüm hükümlerle bir anda karşılaşacak ve bu onlara çok ağır ve zor gelecekti. Zira hükümlerin süreç içerisinde gelmesi, değişmesi veya eklenmesi beşer yapısına daha uygundur.[24] Bu durumu şu an bizim bulunduğumuz yerden anlayabilmek mümkün olmadığından, nüzûl ortamını düşünmek gerekmektedir. Çünkü onlar bizim gibi bu hakikatler varken ve biliniyorken doğmamış, zaten yaşıyor oldukları bir hayatta bu vahiylerle birebir olarak karşılaşmışlardır.

Tedrîcîliğin bir diğer gerekçesi olarak, Hz. Peygamber'e Müslümanlar veya onu zor durumda bırakmak için gayrimüslimler tarafından sorulan soruları zikredebiliriz. Bazı ayetler sorulan bu sorulara cevaben inmekteydi.[25] Kur'ân'daki "*yeseluneke*" (sana soruyorlar) şeklinde başlayan ayetler buna örnektir. Sorulanlar arasında Zülkarneyn'e[26], kıyametin ne zaman kopacağına[27], ruhun ne olduğuna[28] dair sorular sorulmuş ve bunlara cevap olarak ayetler nâzil olmuştur.

Sonuç olarak, Kur'ân ayetlerinin yaşanan olaylarla ve olgularla sıkı ilişkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ayetlerin ilişkili olduğu olayları bilmenin, o ayetlerin anlamının daha belirgin ve daha doğru şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacağı açıktır. Nitekim sahabe neslini diğer nesillerden ayıran en önemli özelliklerden biri de

[22] el-Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân, 4993.

[23] Okumuş, *Kur'ân'ın Tedrîcî Nüzûl Süreci Bağlamında Mekkî ve Medenî Ayetler Üzerine*, s.11.

[24] Zeki Halis, *İlk Müslümanlar Bağlamında Tencimu'l-Kur'ân*, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2. Sayı, Ekim 2012: 53-86, s.53.

[25] Okumuş, *Kur'ân'ın Tedrîcî Nüzûl Süreci Bağlamında Mekkî ve Medenî Ayetler Üzerine*, s.11.

[26] el-Kehf 18/83

[27] el-A'râf 7/187

[28] el-İsrâ 17/85

Kur'ân'ın nüzûlüne şahit olmaları, ayetlerin hangi olay üzerine ve ne maksatla indiğini bilmeleridir. Bu durumun farkında olan İslam âlimleri de, ayetlerin nüzûl zamanlarını ve mekanlarını tespit eden rivayetleri muhtelif başlıklar altında tasnif etmişlerdir. Bunların sîret-nüzûl ilişkisini kurmada ne derece imkan sunabileceklerinin değerlendirilmesi konumuz açısından önem taşımaktadır. Gelenek ile günümüz arasında konuya yaklaşım bakımından fark olup olmadığı ve varsa günümüzdeki yaklaşımların konuya ne kadar katkı sağladığı bu sayede anlaşılacaktır.

Müneccemen yani parça parça inen ayetlerin; Hz. Peygamber'in hayatı, Müslümanların ve müşriklerin mücadeleleri ile yakından ilişkili olduğu ortadadır. Bu ilişkinin tekrar canlandırılabilmesi ve Kur'ân ayetleri ile siyer olayları arasındaki bağlantıların yeniden kurulabilmesi için ayetlerin nüzûl zamanlarını bilmek, bunu tespit etmek gerekir. Nitekim bu durum ilk asırlardan itibaren Kur'ân ile meşgul olan ulemanın dikkatini çekmiş ve sûrelerin nüzûl seyriyle ilgili bilgiler toplamaya çalışmışlardır.

### 1.1.İSLAM DÜNYASINDAKİ ÇALIŞMALAR

Geleneksel dönemde, ayetlerin tarihlerinin tespitine dair gayretlerin olduğunu görmek mümkündür. Bunu yaparken amaç, ayetlerin nüzûl sıralamalarını tespit değil, özellikle ayetlerin iniş olarak önceliğinin ve sonralığının tespit edilerek hüküm konabilmesidir. Bu amaçla özellikle fıkıh alanında Mekkî-Medenî, nesh ve sebeb-i nüzûl gibi ilimlerden faydalanıldığı görülmektedir.[29]

Nüzûl tertibine yönelik çalışmaların sahabe ve tabiîn döneminde başladığına dair gösterilen deliller, bazı sahabilerin nüzûl sırasına göre oluşturduğu mushaflardır. Örneğin Hz. Ali'nin böyle bir mushafı olduğu, bunu Hz. Peygamber'in vefatından sonra evine kapanıp tertip ettiği rivayet edilmiştir.[30] Fakat bugüne değin Hz. Ali'ye ait olduğu iddia edilen mushaf bulunamamış, bu da zaten böyle bir mushafın hiç olmadığı

[29] Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Muhteva Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi SBE, 2014, s.31.

[30] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l Azim*, Thk: Sami b. Muhammed Selâme, Daru Tayyibe Linneşri ve't-Tevzi', I, 2. Baskı, 1420/1999, s.33.

düşüncesini güçlendirmiştir.[31] İbn Abbas'a isnad edilen iki farklı nüzûl sıralaması vardır. Bunların biri Atâ el-Horasâni[32] tarikiyle, diğeri ise Ebû Sâlih tarikiyle aktarılmıştır.[33] Yine İbn Abbas'ın tabiînden Mücahid ve İkrime'ye nüzûl sırasıyla ilgili bir çalışma yaptırdığı gibi bir rivayet vardır, fakat bu çalışmanın varlığını kanıtlayacak netlikte bir bilgi yoktur.[34] Câbir b. Zeyd'den rivayet edilen bir nüzûl sırası da kaynaklarda yer almaktadır.[35] İbnü'n-Nedîm'in de *el-Fihrist* isimli eserinde nüzûl tertibi başlığının altında Numan b. Beşir'e ait bir nüzûl sıralaması bulunmaktadır.[36] İkrime ve el-Hasen b. Ebî Hasen'e ait olduğu düşünülen bir tertip de yine kaynaklara geçmiştir.[37]

İlk siyer ve tarih kitaplarına bakıldığında et-Taberî ve İbn Kesîr gibi âlimlerin de eserlerinde doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde, fakat yalnızca siyer ile ilgili ayet gruplarının nüzûl kronolojisine dair ifadelerini görmek mümkündür. Bu bilgilere bakarak, Müslümanların ayetlerin sıralamasını ilk dönemden beri önemsediklerini, fakat bu konuyu özel olarak ele almadıklarını söyleyebiliriz. [38]

Yirminci yüzyılda ise, Müslümanlar Kur'ân'ın kronolojisini yeniden merak etmişlerdir. Klasik dönemde ayetlerin tarihlendirilmesi Mekkî-Medenî, nesh ve sebeb-i nüzûl başlıkları altında ele alınmış, ancak tarih ve ayetlerin sıralaması hakkında yakın döneme kadar ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Müslümanların bu konuya yeniden yönelmesi, geçmişteki tecrübeyi devam ettirmek amacıyla gerçekleşmemiştir. Bu ilgiyi, yakın dönemde oryantalistlerin çalışmalarından etkilenmeleriyle açıklamak

---

[31] Tayyar Altıkulaç, *Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 21, 2012, s.24.

[32] es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.24.

[33] Muhammed Şerif Kahraman, *Hz. Osman'a (35/656) Nüzûl Sırasına Göre Mushaf Nispet Edilmesi Üzerine Bir İnceleme*, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, 173-182, s.176.

[34] Rıza Savaş, Ömer Dumlu, *Nüzûl Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'ân'ın Yorumu*, Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2010: 163-180, s.164.

[35] es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.51.

[36] İbnu Nedîm, *el-Fihrist*, Daru'l-Marife, Beyrut, ts, s.37.

[37] es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.23

[38] Selim Türcan, *Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'ân Kronolojisi Meselesi*, Kur'ân Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyum (29 Haziran- 01 Temmuz 2012), Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 217.

mümkündür.[39] 20. yüzyılda Gustew Weil (ö.1889), J. Medows Rodwell (ö. 1900), J. William Muir (ö. 1905), Theodor Nöldeke (ö.1930), Hartwig Hirschfeld (ö. 1934), Richard Bell (ö.1952) ve Regis Blachere (ö. 1973)'nin kronolojik sûre çalışmaları Müslümanların dikkatini çekmiş ve onlar da kronolojik bir sıra oluşturma gayretine girişmişlerdir.[40]

Batı'daki bu yöntemin İslam dünyasında ilk karşılık bulduğu yer Hint alt kıtasıdır. Bu topraklarda Mirza Ebu'l-Fazl (ö. 1956), Kadıyaniliğin Lahor kolunu temsil eden Mevlana Muhammed Ali (ö.1951), Mevlana Yakub Hasan Said (ö.1940), Muhammed Ecmel Han (ö.1928), Haşim Emir Ali (ö. 1987) gibi isimler nüzûl sırası ile ilgili çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların İngilizce yahut Urduca yazılmış mealler olduğunu görmekteyiz.[41]

Bu tertiple yazılan ilk kapsamlı tefsir çalışması ise, Muhammed İzzet Derveze tarafından yazılan *et-Tefsîru'l-Hadîs*'tir. Tefsir 1941-1945 yılları arasında yazılmaya başlanmasına rağmen,[42] 1961-1963 yıllarında yayınlanabilmiştir. Derveze'nin ardından nüzûl sırasına göre tefsir yazan isimlerin devam ettiği görülmektedir. Abdulkadir Molla Huveyş Ali Gâzi el-Furâtî ed-Deyrezûrî'nin yazdığı (ö. 1978) *Beyânu'l-Meânî* isimli tefsir de 1962 yılında basılmıştır. Derveze ve ed-Deyrezûrî aynı dönemde yaşayan ve nüzûl sırasına göre tefsir yazan iki âlim olmasına rağmen, büyük ihtimalle birbirlerinin çalışmalarından haberdar değillerdir. Bu düşünceye, müfessirlerin gerek tefsir yöntemlerinin gerekse sûre tertiplerinin birbirinden farklı olması sebep olmuştur.[43]

Abdurrahman Habenneke el-Meydânî (ö. 2004) de vefatı nedeniyle tamamlayamadığı tefsiri *Meâricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*'de Mekkî sûreleri nüzûl sırasına göre dizmiştir.[44] Yine Faslı bir âlim olan Muhammed Âbid el-

---

[39] Osman Kara, *Kur'ân Yorumunda Nüzûl Seyrini Takip Etmenin İmkan ve Sınırları*, İslam ve Yorum, II, Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017: 93-109, s.98.

[40] Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Muhteva Tahlili*, s.54.

[41] Savaş, Dumlu, *Nüzûl Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'ân'ın Yorumu*, s. 165.

[42] *et-Tefsîru'l-Hadîs-Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, I, Ekin Yayınları, Kasım 1997, s.IX.

[43] Melahat Akalp, *Metodu ve Konuları İtibariyle Beyân'ul-Hak Tefsiri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2013, s.18.

[44] Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Muhteva Tahlili*, s. 57.

Câbirî(ö.2010)'nin de *Fehmü'l-Kur'ân* isimli tefsirinde bu yöntemi kullandığı görülmektedir.

Türkiye'de ise, ilk kez M. Zeki Duman (ö. 2013) *Beyânu'l-Hak* isimli tefsirinde[45], Şaban Piriş 2006 yılında basılan *Kur'ân Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri* isimli tefsirinde[46] ve Hakkı Yılmaz da *Nüzûl Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'ân* isimli tefsirinde bu yöntemi kullanmışlardır. [47] Bu tefsirler kronolojik sûre tertibini esas almışlardır.

İranlı bir akademisyen olan Mehdi Bazergan (ö. 1995) ise, yazmış olduğu *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci* isimli eserinde sûreleri kronolojik bir sıraya dizmenin ötesinde ayet ve ayet gruplarını dahi nüzûl tertibine göre dizmeye çalışmıştır.[48] Yazar; *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci* olarak Türkçe'ye çevrilen[49] eserinde, vahyin nüzûlünde matematiksel bir sistem bulunduğunu iddia etmiş, bu düşünceyi kendisine dayanak alarak istatistik hesaplamalar yapmıştır.[50] Ayetleri sıralarken ayetlerin uzunluklarını, aralarındaki lafzi ahengi ve vezinleri birer ölçüt olarak kabul etmiştir.[51] Bu eserde kullanılan kaynakların belirtilmemesi ve yazarın 64 grafik ve 44 tablo kullanarak konuyu daha anlaşılmaz kılması eleştirilen noktalar olmuştur.[52]

Mısır kralı Fuad tarafından 1924'te oluşturulan heyetin kontrolüyle basılan mushafta ise, seksen altı sûre Mekkî, yirmi sekiz sûre Medenî olarak belirtilmiştir. Mushafta her sûrenin başında sûrenin hangi döneme ait olduğuna, Mekkî sûrelerdeki

[45] Savaş, Dumlu, *Nüzûl Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'ân'ın Yorumu*, s.165.

[46] Mustafa Öztürk, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Meal ve Tefsîrin Serencamı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013, s. 94.

[47] Öztürk, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Meal ve Tefsîrin Serencamı*, s. 96.

[48] Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Muhteva Tahlili*, s. 55.

[49] Mehdi Bâzergan, *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci*, çev: Yasin Demirkıran, Melâ Muhammed Feyzullah, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.

[50] Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Muhteva Tahlili*, s. 55.

[51] Ali Rıza Gül, *Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü*, Dini Araştırmalar Dergisi, VII, Sayı:19, Ankara, 2004: 191-220, s. 192.

[52] Esra Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2009, s. 27.

Medenî ayetlere ya da Medenî sûrelerdeki Mekkî ayetlere ve sûrenin hangi sûrenin ardından nâzil olduğuna dair bilgiler yer almaktadır.[53]

Ayetleri nüzûl sırasına göre tertip etmenin zorluğu hatta materyal eksikliğinden ötürü imkansızlığı herkesçe malumdur. Bu nedenle nüzûl sırasına göre tefsir yazan müfessirler, çalışmalarında yalnızca sûrelerin nüzûl sırasını gözetebilmişlerdir.[54] Oryantalistler de, bazı ayetler için tarih ve sıra tayin edebilmişler, fakat hakkında yeterince veri olmayan ayetler için tarihlendirme yapamamışlardır.[55] Yalnızca Mehdi Bazergan'ın ayetler ve ayet grupları için bir sıralama yaptığı söylenebilir. Fakat bu çalışmanın rivayetlere uygun olmaması ve istatistik hesapları üzerine kurulması nedeniyle güvenilir olmadığı ifade edilmelidir. Çalışmalar sonucunda elde edilen sûre kronolojileri arasında farklar olmasına rağmen, bu listelerin büyük ölçüde aynı olduğunu söylemek mümkündür. Bunun nedeni sûreler arasında Mekkî ve Medenîlik açısından farklılıkların belirgin olmasıdır. Fakat yine de ilk olarak miladi 8. asırda yazılan bu listeleri oluşturan rivayetlerin kesin ve doğru olmadığını da belirtmek gerekmektedir.[56]

Sûreleri nüzûl sırasına göre dizmeye çalışan bazı araştırmacılar, hem bu işlemin zor olduğunu söylemekte hem de çalışmalarının sorucunda yaptıkları sıralamanın kesinlik taşımadığını belirtmektedirler.[57] Bir sûre içerisinde farklı zamanlarda, farklı aşamalarda inen ayetlerin bir arada bulunabiliyor olması, ayetlerin nüzûl sırasına göre tertip edilmesini zorlaştıran bir unsurdur. Bu konuda faydalanılabilecek tek kaynak rivayetler olmasına rağmen, onların arasında farklılıklar olduğu için net veriler elde edilememektedir.[58]

---

[53] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971, s.60.

[54] Mesut Okumuş, *Kur'ân-ı Kerim'in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi*, İslami İlimler Dergisi, 1. Kur'ân Sempozyumu (14-15 Ekim 2006), Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007: 91-109, s. 98.

[55] Rumeysa Hafızoğlu, *İngiliz Oryantalizminde Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 2019, s. 119.

[56] Neal Robinson, *Kur'ân'ı Keşfetmek*, KURAMER Yayınları, 2018, s. 111.

[57] Burhan Çonkor, *Kronolojik Sûre Tertibi Çalışmalarına Etkisi Bağlamında İhtilafa Sebep Olan Nüzûl Rivayetleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, V, 9. Sayı, Haziran 2018, s. 49.

[58] el-Câbirî, *Kur'ân'a Giriş*, s. 286.

Sonuç olarak; modern dönemdeki Müslümanların bu yöntemi geleneğin çalışmalarını devam ettirmek için değil, Batı'da yapılan çalışmalardan etkilenerek kullandıklarını söylemek mümkündür. Bununla beraber Kur'ân'ın tam olarak kronolojik olarak tertibi eldeki malzeme yetersizliği nedeniyle gerçekleşemese de bu tür çalışmalar yapılması, Hz. Peygamber'in hayatını Kur'ân penceresinden anlayabilmek için çokça kıymetlidir. Bu çalışmalar sayesinde kronolojiye ait bir iskelet çıkarmak mümkün olmuştur ve yaklaşık olarak bir sûre sıralamasından bahsedilebilmiştir. Nüzûl sırasına göre yazılmış bir eser okurken bu gerçeği akıldan çıkarmamak gerekmektedir.

### 1.2. BATI DÜNYASINDAKİ ÇALIŞMALAR

Son yüzyıllarda Batı dünyasında Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tertip etme çalışmaları yapılmaktadır. Bu tür çalışmalar modern dönemde İslam dünyasında da karşılık bulmuştur. Bu bölümde, oryantalistlerin kronolojik Kur'ân çalışmalarına niçin gereksinim duyduklarına ve bu konuda kimlerin öne çıktığına değineceğiz.

Oryantalistlerin çoğu, Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından oluşturulduğunu düşünmektedir. Hz. Peygamber'in bu bilgileri nereden elde ettiği ile alakalı olarak da farklı görüşler serdetmişlerdir. Bazısına göre Hz. Peygamber bu sözleri Yahudilerden, Hristiyanlardan ya da başka dinden olan insanlardan duymuş, bazısına göre kutsal kitapları okuyarak buralardan almış, bazısına göre ise Hz. Peygamber'in vahiy alıyor olması bilinçaltından hareketle ortaya çıkmıştır.[59] Kimi Yahudi oryantalistler Kur'ân'ın kaynağının kendi kültürleri olduğunu düşünürken, kimi Hristiyan oryantalistler ise kaynağın kendi kültürleri olduğunu düşünmüşlerdir. Çünkü, Kur'ân'ın üslubunun Kitab-ı Mukaddes'in üslubuna ve Hz. Peygamber'in de diğer peygamberlere benzediği görüşündedirler. Medenî sûreler ve Kitab-ı Mukaddes arasında net bir benzerlik olduğunu söylemektedirler. [60]

Batılı âlimler, Kur'ân'ın düzensiz ve konu olarak karışık bir kitap olduğu kanaati taşırlar. Kur'ân'ı katlanılır kılan tek unsurun belagatının güzelliği olduğunu düşünürler

[59] Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 59.

[60] İsmail Albayrak, *Batı'da Son Dönem Kur'ân Çalışmalarına Genel Bir Bakış*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 599, Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu (11-12 Mayıs 2020 Adapazarı), Ankara, 2003:169-190, s.170.

ve bu kimselere göre Kur'ân'ın düzensiz olmasının sebebi Hz. Peygamber'in hem fiziksel hem de ruhsal olarak problemli olmasıdır. Bu nedenle onun tarafından yazılan bu kitap da hiçbir şekilde tutarlı değildir.[61]

Oryantalistler, Hz. Peygamber hakkında bilgi sahibi olmak için Kur'ân'ın dışındaki herhangi bir kaynağa güvenmezler. Bu nedenle çalışmalarının odak noktasını Kur'ân-ı Kerim olarak belirlemişlerdir.[62] Kur'ân üzerinde çeşitli yöntemlerle çalışmalar yapan araştırmacılar 19. yy'da ilk kez farklı bir yöntem kullanmaya başlamış ve Kur'ân'ın kronolojik olarak sıralanması ve buna göre yorumlanmasını düşünmüşlerdir.[63] Böylece hem iddia ettikleri şekilde Kur'ân'ın kaynağının Allah değil de Hz. Muhammed olduğunu ispat edecek hem de Kur'ân'ın mushaf sıralamasını karışık bularak onu yeniden düzenleyeceklerdir.[64] Ayrıca Hz. Peygamber'in yaşanan hangi olaylar ve hangi etkenlerin tesirinde kalarak bu ayetleri yazdığını tespit etmek istemişlerdir. Yine Müslümanların nüzûl süreci boyunca sayıca artmaları, yeni durumlarla karşılaşmaları ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlarla ilgili olarak Kur'ân'ın neyi nasıl söylediğini de irdelemek gayretinde olmuşlardır.[65] Oryantalistler kendi sûre tertiplerini oluştururken, özellikle ayetlerin ve sûrelerin üsluplarına ve muhtevasına bakmışlardır.[66]

İlk kez Kur'ân'ın kronolojisi ile ilgilenen ve de ilk nüzûl sıralamasını yapan kişi İskoçyalı Sir William Muir (ö. 1905)'dir.[67] Muir, Hz. Peygamber'in hayatını anlatan kitabı *The Life of Mahomed* kitabında Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından yazılan bir kitap olduğunu ve onun gerçek bir peygamber olmadığını ifade etmiştir. Kur'ân hakkında düşündüklerini kaleme aldığı *The Coran* isimli eserinin sonunda da kendi

---

[61] Albayrak, *Batı'da Son Dönem Kur'ân Çalışmalarına Genel Bir Bakış*, s.171.

[62] Montgomery Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, Çev. Mehmet Akif Ersin, Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995, s. 11.

[63] Kara, *Kur'ân Yorumunda Nüzûl Seyrini Takip Etmenin İmkan ve Sınırları*, s.99.

[64] Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s.110.

[65] Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, s.14.

[66] Burhan Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2015, s. 55.

[67] Mesut Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu- Muhammed İzzet Derveze Örneği*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2009, s.17.

nüzûl sıralamasına yer vermiştir.[68] Kur'ân'ı beşi Mekkî biri de Medenî olmak üzere 6 merhalede ele almıştır.[69] Muir, İncil'in içerik olarak düzenli bir kitap olmasına karşın, Kur'ân'ın karışık ve anlaşılması güç bir kitap olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kur'ân kitap haline getirildiği sırada içeriğinin değişmiş olabileceği fikrini dile getirmiştir. [70]

Alman oryantalistlerden Gustev Weil (ö.1889) ayetleri dörde ayırmış, üçünün Mekkî, birinin de Medenî döneme ait olduğunu söyleyerek kendi nüzûl sırasını yapmıştır.

Theodor Nöldeke (ö.1930) ise Muir ve Well'in çalışmalarından faydalanarak kendi sıralamasını oluşturmuş ve doksan sûrenin Mekkî ve yirmi dört sûrenin de Medenî olduğu kanaatine varmıştır.[71] Müslüman âlimlerin sûreleri tarihsel olarak değerlendirme ölçütü sûrelerin Mekkî ve Medenî olmalarıydı. Nöldeke, bu sınıflandırmada bir değişikliğe giderek Mekke dönemini de üçe ayırdı ve sûreleri bu dönemlere göre dizdi.[72] Nöldeke Kur'ân'ın nüzûlüne göre sıralanması konusunda bir otorite olarak kabul edilmiştir. Kendisinden önce de bu tür çalışmalar olmasına rağmen, onun çalışmaları ve yöntemi oldukça önemli görülmüştür ve sonraki çalışmaları etkilemiş, onlara kaynaklık etmiştir.[73] Nöldeke, çalışmasında öncelikli olarak hali hazırda var olan Müslümanların yöntemlerini takip etmiştir. Kur'ân'daki sıralamayı ayet veya pasaj olarak değil de, genellikle uzun ve kısalıklarına göre sûre temelli yapmıştır. Aynı zamanda Kur'ân'daki kavramlar odaklı bir yöntem de izlemiştir. Sûrelerde bahsedilen konular ve anlatımındaki üslup da onun bu çalışmasında önemsediği noktalar olmuştur.[74] Ona göre, Hz. Peygamber'in ruh halini ve aklından geçenleri ve böylece de İslam'ın nasıl bir seyir izlediğini anlamak bu yöntemle mümkün olabilecektir. Oryantalistler elbette bu çalışmaları yaparken İslam'daki eksiklikleri

**68** Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s.134.

69 Subhi es-Sâlih, *Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-İlmi Ve'l-Melâyîn, 10. Baskı, 1977, s.176.

70 Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s.138.

71 Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, s.18.

72 Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, s. 15.

73 Hafızoğlu, *İngiliz Oryantalizminde Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s.12.

74 Hafızoğlu, *İngiliz Oryantalizminde Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s.13.

bulmaya çalışmışlardır. Örneğin Nöldeke Kur'ân'da eksik parçalar olduğunu iddia etmiştir.[75]

Nöldeke'nin çalışmasından sonra bu alandaki en önemli çalışmayı Richard Bell (ö. 1952) yapmıştır. İskoçyalı bir araştırmacı olan Bell**,** Kur'ân'ı kronolojik yöntemle en kapsamlı inceleyen kişi olarak kabul edilebilir. Kur'ân'daki konuların bir bütünlük sağlamadığını düşündüğü için Kur'ân'ı üç bölümde inceleme yolunu seçmiştir. Birincisi Allah'ın kudretini ve lütuflarından bahseden ayetler, ikincisi Mekke'nin açık tebliğ döneminden Bedir savaşına kadar inen ayetler, üçüncüsü de Müslümanlar ve Yahudilerin ilişkilerinin bozulduğu dönemden başlar ve belli bir sonu yoktur.[76] Ona göre, indiği şekliyle vahiyler kısadır ve parçalar halindedir, Hz. Peygamber bunları birleştirerek sûreleri oluşturmuştur.[77] Bell; diğerlerinden farklı olarak kendi Kur'ân tercümesinde sûreleri mushaf tertibine göre ele almış, sûrelerin ve ayet gruplarının başında hangi döneme ait olduğu ile ilgili bilgilendirme yapmıştır.[78]

Kronoloji tespiti yapan bir diğer kişi olan Regis Blachere (ö.1973) kendi yaptığı çalışmada Nöldeke'den faydalanmıştır. İlk yaptığı çalışmada Nöldeke'nin sıralamasına çok yakın bir nüzûl sıralaması takip etmiş, üçü Mekkî biri Medenî olmak üzere sûreleri dört gruba ayırmıştır.[79] Daha sonra yaptığı çalışmasında ise, mushaf tertibini esas almıştır.[80]

İngiliz oryantalistlerden Hartwig Hirschfeld (ö. 1934) ise, Kur'ân kronolojisini ayet pasajlarına göre gerçekleştirmiş, sûre olarak ele almamıştır.[81] Mekke ve Medine olmak üzere iki temel sınıflandırma yapmış, Mekke döneminde inen ayetleri de kendi içinde altı döneme ayırmıştır.[82] Mekke ve Medine dönemleri arasındaki fark ona göre Medenî ayetlerde hukuk ile ilgili kanunların daha fazla yer almasıdır. Ayrıca Hirschfeld'e göre hadislerde kullanılan dil ile Kur'ân'ın dili arasında üslup açısından

[75] Hafızoğlu, *İngiliz Oryantalizminde Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s. 13-14.

[76] Albayrak, *Batı'da Son Dönem Kur'ân Çalışmalarına Genel Bir Bakış*, s.173.

[77] Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s.144.

[78] Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s.145.

[79] Savaş, Dumlu, *Nüzûl Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'ân'ın Yorumu*, s.168-169.

[80] Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu,* s. 20.

[81] Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s.139.

[82] Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s.141.

farklılık yoktur. Bu nedenle Hz. Peygamber'in sözlerinin de Kur'ân'da yer aldığı kanaatini taşımaktadır.[83]

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür; Kur'ân sûrelerini ve ayetlerini nüzûl sırasına göre düzenlemek Batı dünyasında ortaya çıkmış ve çok sayıda oryantalist bu amaç doğrultusunda eserler ortaya koymuşlardır. İslam dünyasına geldiğimizde ise, âlimlerin yakın zamana kadar nesh, Mekkî-Medenî ve sebeb-i nüzûl gibi ilimleri daha ziyade hüküm çıkarabilmek için kullandıkları görülmektedir. Müslümanların yakın dönemlerdeki çalışmaları ise, oryantalistler tarafından ortaya konan bu yöntemin uygulanmasıyla yapılmıştır. Elbette ki oryantalistler ve Müslüman âlimler aynı yöntemi kullansalar da farklı amaçlar gütmektedirler. Oryantalistler zaten Kur'ân'ın bir vahiy ürünü olmadığını ve onu Hz. Peygamber'in yazdığını düşündükleri için açık bulma amacıyla çalışmalarını yürütürken, Müslüman âlimler ise bu yöntem ile Kur'ân'ı yaşanan gelişmeler ile beraber okuyarak daha iyi anlayabilmeyi hedeflemişlerdir.

## 2. DERVEZE'DE NÜZÛL TERTİBİNE GÖRE TEFSİR YAZMA FİKRİ

Bu bölümde Derveze'nin nüzûl tertibine göre tefsir yazmasının arka planından bahsedecek, böylece müfessiri böyle bir tefsire iten etmenleri göreceğiz. Bununla beraber müfessirin bu yöntem için neden meşru bir zemin arayışında olduğunu tespit edecek, bu hususta öne sürdüğü argümanları inceleyeceğiz. Ardından, Derveze'nin Kur'ân'ın nüzûl sırasına yönelik daha önce yapılan hangi çalışmaları zikrettiğine bakacak ve kendisinin tefsirinde hangi sıralamayı esas kabul ettiğini görmüş olacağız. Bölümü tefsirin genel özelliklerini zikrederek sonlandıracağız.

### 2.1.FİKRİN OLUŞMASI

Muhammed İzzet Derveze (1888-1984), İngiltere'nin Filistin işgali karşısında Filistin halkını sesini yükseltmeye teşvik ettiği için Fransızlar tarafından Şam'da tutuklanmıştı. Tutuklu olduğu zaman zarfında Kur'ân'la ilgilenme fırsatı bulmuş ve bir tefsir yazma düşüncesi de bu dönemde belirmiştir.[84]

[83] Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s.142.

[84] *et-Tefsîru'l-Hadîs-Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, I, s.IX.

Derveze, hapiste geçirdiği yıllarda Kur'ân'ı geleneksel anlama biçiminin ötesinde anlamaya çalışmıştır. Öncelikle Kur'ân'ı anlama ile ilgili ilkelerini ve yöntemini geliştirmiş ve tefsirini buna uygun şekilde yazmıştır. Müfessir, 1941-1945 yılları arasında Türkiye'de kaldığı sıralarda çeşitli kütüphanelerden istifade etmiştir. Bu kütüphanelerde tefsirini yazmak için çok sayıda önemli kaynağa ve tefsire ulaşma imkanı bulmuş, tefsirin müsveddelerini kaleme almıştır. Derveze, Suriye'ye gittiği dönemde eserini ikinci kez ele almıştır. Türkiye'deyken oluşturduğu müsvedde metni geliştirmek için uğraşmış ve eser farklı bir nitelik kazanmıştır. Bu şekilde, eserinde Kur'ân'la ilgili farklı meseleleri daha derinlemesine inceleme ve önemli tahliller yapma imkanı bulmuştur.[85] Böylece Derveze, 14 yıllık zaman diliminin büyük bir kısmını bu işe ayırarak eserini meydana getirmeye karar vermiştir. Lübnan'da ise bu notlarını düzenleyerek esere son şeklini verip bastırmıştır.[86]

Derveze, İslam dünyasının siyasî çalkantılar içinde sallandığı bir dönemde, Müslümanların içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmalarının yolunun, Kur'ân'ın merkeze alınmasıyla gerçekleşeceğini düşünmüştür. Öncelikle Kur'ân'ı doğru anlamayı, ardından da onun önderliğinde yetişecek bir nesli hedeflemiştir. O döneme kadar yazılan geleneksel tefsirler, mevcut nesli tatmin etmemekte ve onların sorularını cevapsız bırakmaktaydı. Bu tefsirler, Müslümanların yeniden yükselişi için gerekli gücü, inancı ve dinamizmi veremiyordu. Bu sebeple Derveze, Kur'ân'ın mesajını yeniden anlamaya çalışarak, yaşanan dönemi Kur'ân önderliğinde değerlendirmek ve şekillendirmek gerektiğine inanıyordu.[87]

Derveze'ye göre; Kur'ân-ı Kerîm, içinde İslam'ın temel ilkelerini barındıran, birçok alanda insanlara yol gösterici, ahlakî ilkelerin yer aldığı, siyasî, toplumsal, bireysel vs. farklı birçok alandaki problemlerin çözümü için kılavuzluk eden bir kitaptır. Müfessir, ayrıca Kur'ân'ın, insanların son derece saygın, bağımsız ve muzaffer olmalarını sağlayacak ilahi bir rahmet olduğu düşüncesindedir. Ona göre, İslam'da asıl amaç ilahî mesajı kavramaktır ve bunun için Kur'ân'ın anlaşılması, düşünülmesi,

[85] Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l İslamî, 1421/ 2000, s.7.

[86] *et-Tefsîru'l-Hadîs-Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, I, s.IX.

[87] *et-Tefsîru'l-Hadîs- Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, I, s.X.

açıklanması ve analiz edilmesi gerekmektedir. Derveze, bu yönüyle de Kur'ân'ın her Müslümanın önceliği olması gerektiğine inanmaktadır.[88]

Müfessir, bu tefsiri Müslümanların yeniden uyanışını sağlamak üzere yazdığından Hz. Peygamber dönemini esas kabul etmiştir. Ona göre, Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen köklü değişimin yeniden gerçekleştirilebilmesi için, tefsirin Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre yazılması gerekir. Çünkü bu yöntemle yazılan tefsir, vahyin daha doğru şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu hususta hem nüzûl sırasını hem de nüzûl ortamını dikkate almıştır.[89]

### 2.2. MEŞRUİYET ARAYIŞI

Derveze, Kur'ân'ın toplum üzerinde gerçekleştirdiği değişimlerin daha net biçimde ortaya konulabilmesi için, Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak onun bu düşüncesi geleneksel tefsir anlayışından farklıdır. Çünkü onun yaşadığı döneme kadar Kur'ân'ın bu şekilde yapılmış bir tefsirine rastlanmaz. Sûrelerin nüzûl tertibiyle ilgili sahabeye kadar varan rivayetler bulunmakta ve bu bilgiler, bazı ayetlerin nüzûl sebebi ve zamanı konusunda ayetin anlamını belirlemede kullanılmaktadır. Ancak, bütün sûrelerin nüzûl sırasına göre tertip edilerek tefsirinin yapılması düşüncesi yenidir ve gelenekte örneği olmayan bir yaklaşımdır. İşte bu durum Derveze'yi, yapacağı bu çalışmayı çeşitli yönlerden temellendirmeye yöneltmiş ve muhtemel bazı endişelerden ötürü yazacağı tefsire meşruiyet oluşturmaya çalışmıştır.

Derveze'nin tefsirini nüzûl sırasına göre yazmak istemesinin ardından, bunun doğruluğu konusunda şüpheleri olduğu görülmektedir. Bu nedenle âlimlerden fetva istemiştir. [90] Derveze'nin bu konuda tedirginlik yaşamasının sebeplerinden biri, yaşadığı yıllarda bu konunun dile getirilmesi ve sert bir karşılık alması olabilir.

Derveze'den önce, Yusuf Râşid, Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tertibi konusunu masaya yatırmış ve mushaf tertibinin değişmesi gerektiğini düşünmüştür. Muhammed Abdullah Draz (ö.1958) ise, Yusuf Râşid'in Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tertip

[88] *et-Tefsîru'l-Hadîs- Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, I, s.X.

[89] *et-Tefsîru'l-Hadîs- Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, I, s.X

[90] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.10.

edilmesi gerektiğine dair görüşünü hedef alarak bir rapor yazmıştır. Bu rapora *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûl Sırasına Göre Tertip Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri* ismini vermiştir. Raporda yer aldığına göre Yusuf Râşid, mushaf tertibinin kafa karışıklığı oluşturduğu, nüzûl sırasına göre anlamanın sağladığı yararları okuyucuya veremediği ve okuyucunun Mekkî sûrelerden birden Medenî sûrelere geçtiğinde büyük bir değişimle karşılaştığı gibi problemlere yer vermiştir. Râşid, bu durumda nüzûl sırasına göre tüm ayetleri yeniden sıralamak gerekeceğini savunmuştur. Draz, Kur'ân'ın tertibine yönelik bu düşünceyi sert bir dille eleştirmiştir. Ona göre, madem sûrelerin nüzûl tertibine göre yeniden sıralanması gerekecek, o halde nâzil olma sırasına göre sadece sûreler değil, inen tüm ayetler ya da ayet grupları bu şekilde sıralanmalıdır. Ancak bu şekilde arzulanan amaçlar gerçekleşebilecektir.[91] Draz, Râşid'in bu düşüncesini tehlikeli bir cüret olarak nitelendirmiş ve yazarın niyetinin çok başka olabileceğini ima etmiştir.[92] Ayrıca Draz, Râşid'in sûreleri oluşturan ayetlerin tevkifî olarak dizildiğine dair düşüncesine ek olarak, sûrelerin de tevkifî olarak dizildiğini düşünmektedir. Âlimlerin el-Enfâl ve et-Tevbe sûresinin dışında bu konuda aynı görüşte birleştiklerini belirtmiştir. Bununla beraber, Kur'ân'ın mevcut mushaf sıralamasının hem Sünnîler hem de Şiîler tarafından kabul edildiğini, herhangi bir ihtilafın olmadığını ilave etmiştir.[93] Râşid'in art arda gelen sûrelerin birbiriyle herhangi bir bağlantısı olmadığı düşüncesinin ise, aslı olmadığı görüşündedir. Özel olarak bazı örnekler göstermek ile birlikte, genel olarak da Mekkî sûre özelliklerinden kabul edilen akide, ahlak, korkutma ve teşvik unsurlarının olduğu ayetlerin, Medenî sûrelerin sonlarında yer aldığını söylemiştir. Bunun gayet tabiî bir amaca hizmet ettiğini ve Mekkî-Medenî ayetlerin karışık olarak yer aldığı sûrelerin bir uyum içinde olduğunu dile getirmiştir.[94] Draz, sûrelerin kronolojiye göre olmasa da kendi içinde bir anlama binaen oluşturulduğunu söylemiştir.[95] Ona göre, Kur'ân'ın mushaf sıralamasındaki en önemli husus, nâzil olan ayetin hemen Kur'ân'daki yerine yerleştirilmesidir. Bu da zaten tüm ayetlerin önceden belirli bir yerinin olduğunu

[91] Muhammed Abdullah Draz, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri*, Çev: Ahmet Nedim Serinsu, Kur'ân Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi, II, Sayı:19,20,21, s.192.

[92] Draz, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri*, s.193.

[93] Draz, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri*, s.194.

[94] Draz, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri*, s.197.

[95] Draz, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri*, s.199.

göstermektedir.[96] Draz, velev ki sûre tertibi tevkifî olmasa bile, bugüne dek sahabenin içtihadıyla yer etmiş bu mushaf sıralamasının, tüm Müslümanlar tarafından kabul edildiğini ve bunun bile yeterince saygın ve kutsal olduğunu ifade etmiştir.[97] Ayrıca yeni bir tertip yapıldığı halde, Kur'ân'ın hiç değişmemiş olmasına duyulan güvenin sarsılacağını ve gelecek nesillerin Kur'ân'ın doğruluğundan şüphelenecekleri bir ihtimalin oluşacağını da eklemiştir.[98]

Sonuç olarak Draz, mevcut mushaf tertibinin değişmesi fikrini kesin bir dille reddetmiş ve bunu çok yanlış bir düşünce olarak değerlendirmiştir. Derveze'nin, yaşadığı dönemde ortaya atılan bu fikirden ve ona mukabil yazılan bu reddiyeden haberdar olması mümkündür. Bu nedenle kendi tefsir düşüncesinin de aynı şekilde sert karşılık alacağından çekinmiş olabilir. Yusuf Râşid ile Derveze'nin savundukları hususların arasındaki farka dikkat çekmek gerekmektedir. Çünkü Yusuf Râşid tilavet edilen Kur'ân'ın sıralamasını değiştirmekten bahsederken, Derveze mushaf tertibini değiştirmek gayesi taşımamakta, yalnızca Kur'ân'ın tefsirinde bu yöntemin uygulanmasını uygun görmektedir.

Meşruiyet oluşturmada Derveze'nin üzerinde durduğu ilk mesele, Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre yazılması durumunda mushafın kutsiyetine bir zarar gelip gelmeyeceğidir. Onun bu soruya cevabı, tefsirin tilavet edilen bir mushaf olmadığı, yapacağı çalışmanın teknik ve ilmî bir çalışma olduğu ve bu yöntemin mushaf tertibine zarar vermeyeceği şeklindedir.[99]

Derveze bu yaklaşımını ispat sadedinde geçmiş dönemlerden konuyla ilgili bazı örnekleri delil olarak göstermiştir. Bu örneklerden biri, bazı âlimlerin mushaf tertibine riayet etmeksizin bazı ayet ve sûrelerin yer aldığı tefsirler yazmış olmalarıdır. İkinci örnek de, Hz. Ali'nin nüzûl sırasına göre bir mushaf yazdığı rivayetidir.[100] Bu iki örnek, hem nüzûl sırasına göre hem de başka bir tertiple ayetleri tefsir etmenin mümkün olabileceğini göstermektedir. Nüzûl sırasına göre yapılmış tefsir olmasa da, cüz ve ayet

[96] Draz, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri*, s.200.

[97] Draz, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri*, s.207.

[98] Draz, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri*, s.208.

[99] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.9.

[100] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.9.

tefsirlerinin mevcut mushaf tertibinin dışına çıkılan tefsir örnekleri olduğu söylenebilir. Bu nedenle Derveze'nin bu argümanı ikna edicidir. Aslında Derveze bu konuda, ulemanın sûrelerin tertibi konusundaki ihtilaflarından ve sûrelerin tertibinin içtihadî olduğu yönündeki görüşlerinden de istifade edebilirdi. Ayrıca mushaf tertibine riayet edilmeyen, bablara göre ayetleri ele alan bazı ahkam tefsiri örneklerinin varlığı da Derveze'nin kullanabileceği argümanlardan birisi olabilirdi. Ancak meselenin bu yönlerine temas etmemiştir.

Derveze, nüzûl tertibine göre yapılacak bir tefsirin meşruiyetini fetvalarla da desteklemeye çalışmıştır. Bu maksatla hem Suriye müftüsü Şeyh Ebü'l-Yüsr İbn Âbidîn'den (ö.1981) hem de Halep müftülüğüne teklif edilen isimlerden birisi olan Şeyh Abdulfettah Ebû Gudde'den (ö.1997) fetva istemiştir. Suriye müftüsü Ebü'l-Yüsr fetvasında; telif ve tasnifin, müelliflerin karşılaştıkları probleme dair elde ettikleri çözümü ortaya koyma maksadına bağlı olarak yaptıkları bir çalışma olduğunu belirtmiştir. Ardından, tefsirin tilavet edilen bir Kur'ân olmadığı için, bu tür teliflerde ayet ve sûre tertibine riayetin mecburiyet olmadığını vurgulamıştır. İlaveten müfessirlerin ayetleri tefsir ederken, devamındaki ayeti terk edebildiğini söylemiş ve nüzûl sırasına göre tefsir yazmanın bir problem teşkil etmeyeceği kararını vermiştir. Ebû Gudde ise; yöntemin doğruluğu hakkında oluşan endişenin sebebini, icmayla ve tevatürle kabul edilen mevcut mushaf tertibine aykırı olmasına bağlamıştır. Ancak yapılan bu çalışmanın tilavet maksadıyla yeniden yapılmış bir mushaf tertibi olmaması sebebiyle, bu şüphenin ortadan kalkacağına vurgu yapmıştır. Sonuç olarak; gerek müfessirin gerekse bu tefsiri okuyacak olan kişinin maksadı böyle bir şey olmadığı için, söz konusu tertibi benimsemenin önünde hiçbir engel olmadığını söylemiştir. Ayrıca geçmiş dönemin önde gelen âlimlerinin böyle bir çalışmaya karşı çıkan herhangi bir sözlerinin olmadığını belirtmiştir. Aksine İbn Kuteybe'nin *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân* isimli çalışmasında, hem mushaf hem de nüzûl tertibinin dışında bir tertip uyguladığını belirterek görüşünü örneklerle de desteklemiştir.[101]

Ebû Gudde, verdiği örnekleri başka örneklerle de zenginleştirmiştir. Bu örneklerin başında *Tefsîru'l-Celâleyn* adıyla bilinen tefsir gelmektedir. Celâleddin el-Mahallî

[101] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.10-11.

tefsirini yazmaya son sûreden başa doğru ilerleyerek başlamış ve vefatı üzerine çalışması el-Kehf sûresinde kalmıştır. Daha sonra Celâleddin es-Suyûtî bu çalışmayı tamamlamıştır. Ayrıca Abdülvehhab en-Neccâr'ın *Kasasu'l-Enbiya* kitabı ile Muhammed Ahmed el-Adevî'nin *Da'vetü'r-Rusul ile'llah* isimli çalışmalarında da, ayetler mushaf tertibinin dışında bir tertibe tâbi tutularak anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Derveze'nin *ed-Düstûru'l-Kur'ânî fî Şuûni'l-Hayat* isimli eserinde de, tefsirdeki yöntemine benzer bir yöntem takip edildiğine de dikkat çekmiştir. Bu son örnek vesilesiyle *ed-Düstûr* isimli eserde konu bütünlüğü açısından ayetlerin lafızları değil de manalarının dikkate alındığı, tefsirde ise sadece nüzûl tertibinin dikkate alındığı itirazına da cevap vermiştir. Bu cevapta da sûrelerin nâzil oldukları dönemler itibariyle bir konu oluşturdukları yönüne dikkat çekmiştir. Ayrıca ulemanın sûrelerin tertibi konusundaki ihtilaflarını *el-İtkân*'dan verilen örneklerle de göstermiştir. Nitekim, bazı sahabe mushaflarının sûre tertipleri bugünkü mushaflardan farklıdır. Yine Hz. Ali'ye nispet edilen bir mushafta da sûreler nüzûl tertibine göre sıralanmıştır.[102] Bu ihtilafa dayalı olarak İbn Teymiyye, başka sûre tertipleriyle sûreleri okumanın ve yazmanın caiz olduğunu da belirtmiştir.[103]

Ebû Gudde, açıklamasında Hz. Osman zamanında sûre tertibinde bir sünnet ortaya çıktığını, bu sünnete de riayet etmenin gerekli olduğunu da belirtmiştir. Ancak bu gerekliliğin tilavet için yapılan mushaflarla ilgili olduğuna, tefsir eserleri veya ayetlerin anlamlarını açıklayan eserler için olmadığına ve bu durumun ulema arasında hiçbir zaman ittifak veya ihtilaf konusu olmadığına dikkat çekerek açıklamalarını tamamlamıştır.[104]

Derveze bu iki cevaptan sonra benimsemiş olduğu yeni tertip üzere tefsirini yazmaya, bunun büyük faydaları bulunduğuna ve mushafın kutsiyetiyle hiçbir bağlantısının olmadığına karar vermiştir.[105]

---

[102] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.11.

[103] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.11-12.

[104] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.11.

[105] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.13.

## 2.3. NÜZÛL TERTİBİNİN TESPİTİ

Derveze, es-Suyûtî'nin *el-İtkân* kitabında Câbir b. Zeyd, Hüseyin, İkrime, İbn Abbas'a nispet edilen ve bir de kime ait olduğu bilinmeyen, Mekkî ve Medenî sûreler ölçüsünde nüzûl sıralamaları olduğunu nakletmiştir. Yine Hâzin tefsirinin mukaddimesinde de nüzûl sıralamasına yer verildiğini söylemiştir. Müfessirin bulmuş olduğu bir diğer sıralama ise, Hattat Kadırgalı'nın yazmış olduğu mushafta yer almaktadır. Derveze, bu sıralamanın Mısır Kitap İnceleme Dairesi'nin izniyle Abdülhamid Ahmet Hanefî'den önce basıldığını söylemiştir.[106] Bu sıralamalar arasında farklılıkların olduğunu söyleyen müfessir, zaten doğruluğundan emin olunan bir sıralamanın mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Bu mevcut sıralamalar da sağlam bir senede sahip değillerdir. Müfessir, bütün sûrelerin tek bir defada ya da art arda inmediğini, sûrelerde bazen sonun baştan daha önce indiğini, inen vahyin bir sûrede, sonrasında inen vahyin başka bir sûrede yer aldığını ifade etmiştir. Yani sûreler iniş sırasına göre tamamlanmadığı için, nüzûl sırasını tespit etmenin mümkün olmadığını belirtmiştir.[107] Derveze bunu belirtmek ile birlikte, rivayetlerden edinilen ve sahabe ve tabiînlere ait olduğunu düşünülen bu sûre sıralamalarının yabana atılmaması gerektiğini söyler. Çünkü Mekkî sûrelerin çoğu bazen tek seferde, bazen de art arda bölümler şeklinde inmiştir. Bu sûrelerde bir sûre tamamlanmadan başka sûreye ait bir ayet inmemiştir. Derveze, Mekkî ve Medenî sûrelerin işledikleri konuların mevcut rivayetler ile çoğunlukla ya da tamamen örtüştüğünü söylemiştir. Vurgulamak istediği nokta ise, yaklaşık olarak mevcut tertiplerin birbirine yakın olması ve aradaki farklılığın da âlimlerin tercihinden kaynaklanıyor olmasıdır. Müfessir seçtiği bu metodun sunacağı faydaların, tertipler arasında farklılıklardan daha kuvvetli olduğunu düşünerek, bu yoldaki ilerleyişine devam etmiştir.[108]

Derveze, tefsirinde ilim ehli olan kimselerden oluşan bir heyetin kontrolü altında basıldığı için Hattat Kadroğlu (Kadırgalı) mushafını temel aldığını belirtmiştir.[109] Müfessir, Kadırgalı mushafını Arapça harflerle قدور أوغلي şeklinde yazmıştır. Derveze ve

[106] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.12.

[107] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.13.

[108] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.13.

[109] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.13.

tefsiri üzerine Türkiye'de ilk akademik çalışmayı yapan Mesut Okumuş, Derveze'nin tefsirinde bu kişiden "Meşhur Hattat Kadırgalı" olarak bahsettiğini, fakat adını yazarken "vav" harfi koyduğu için bu kişinin kimliğini bulmanın zorlaştığını belirtir. Derveze, bu kişinin Abdulhamid Ahmed Hanefi'nin bastığı ve Melik Fuat tarafından kurulan bir heyetin onayladığı Mustafa Nazif Kadırgalı olduğunu beyan etmiştir.[110] Okumuş, bu beyandan yola çıkarak bu kişinin Türk hattat Mustafa Nazif Kadırgalı olduğunu düşünmüştür ve Derveze'nin "Kadırgalı" kelimesini yanlış okumuş olabileceğini söylemiştir. Bu mushaf II. Abdülhamid dönemi ve daha sonraki dönemlerde birkaç defa basılmış ve İslam dünyasında üne kavuşmuştur. Okumuş Derveze'nin, ismi yazarken "vav" harfini eklemiş olmasının Türkçe çevirileri de etkilediğini, "Mustafa Nasip Kudurioğlu, Kuduroğlu, Kadroğlu, Nasif Kudurioğlu, Kuduri" olarak farklı şekillerde anlaşıldığını söylemiştir.[111] Tefsir basılırken böyle bir hata yapılmış olması da muhtemeldir.

Müfessir, bazı hususlarda esas kabul ettiği tertip sırasına muhalefet etmeyi doğru bulmuştur. Mushafta ilk dört sûrenin yani el-Alak, el-Kalem, el-Müzzemmil ve el-Müddessir sûrelerinin başlangıç ayetlerinin bu sırayla indiğini, ama bu ayetlerden sonra başka sûrelerde yer alan ayetlerin indiğini söylemiştir. Bu dört sûrenin devamı ise, başka sûrelerde yer alan ayetlerden daha sonra inmiştir. Bir diğer farklılık, mushafta beşinci sırada yer alan el-Fâtiha sûresinin, tefsirde ilk sûre olarak yer almış olmasıdır. Çünkü, el-Fâtiha sûresinin nâzil olan ilk sûre olduğuna dair sahih rivayetler bulunmaktadır. Derveze bu konuyla ilgili olarak, ilk inen ayetlerin zikredilen dört sûrenin başlangıç ayetleri olduğunu; fakat el-Fâtiha sûresinin tam olarak inen ilk sûre olduğunu söylemiştir. el-Fâtiha'ya tefsirin başında yer vermesinin sebebi de, sûrenin mushafın önsözü niteliğinde olmasıdır.[112]

Bunların dışında müfessir; ez-Zilzâl, el-İnsân, er-Rahmân ve er-Râ'd sûrelerinin Kadırgalı mushafında Medenî olarak yer aldığını, ancak içerik ve üsluplarına bakıldığında onların Mekkî sûreler olduğunu düşünerek, tefsirinde sıralarını

[110] Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs* içinde *el-Kur'ânu'l-Mecîd* (23-278), I, 2. Baskı, Beyrut: Daru'l Garbi'l İslami, 2000/1421, s.114.

[111] Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu,* s.97.

[112] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.17.

değiştirdiğini söylemiştir. Bunun dışındaki bazı sûrelerin de sıralamalarında ufak değişiklikler olduğunu fark etmiş, ancak mushafın sırasına riayet etmesi gerektiğini düşünmüştür. Fark ettiği bu noktaları da ilgili sûrenin girişinde kısaca dile getirmiştir.[113]

### 2.4. TEFSİRİN ÖZELLİKLERİ

Derveze, tefsiri yazdıktan sonra ona bir mukaddime kabilinden *el-Kur'ânu'l-Mecid*'i yazmıştır. Bu eserde Kur'ân'ın nüzûlü, üslubu, etkisi, tedvini, toplanması, tertibi, kıraatları, yazılışı, muhkemi- müteşabihi, kıssaları, gayb haberleri gibi hususlardan bahsetmiş ve Kur'ân'ı anlamayı sağlayacak en uygun tefsir ve anlama yöntemini ele almıştır. Müfessirin Kur'ân'ın tefsiri için en uygun yol olarak gördüğü yöntem şöyledir:

1. Tefsirde sûreler bölümlere ayrılmıştır. Bunun sebebi anlam, nazım ve siyak açısından bir anlam bütünlüğünün oluşmasıdır. Ayrılan bölümler bazen bir ayet, bazen kısa bazen uzun bir ayet grubu olabilmektedir.
2. Kur'ân'daki garip kelimeler ve tabirler kısaca açıklanmıştır. Gerek görüldüğü yerlerde uzatmaksızın dil, nahiv ve belagat açısından açıklamalar yapılmıştır.
3. Metin, nazım ve dil açısından açık ise, yalnızca ayetin hedefi ve kastedilen anlamı ortaya konulmuştur. Gerektiği durumlarda ise, yine çok derine inmeden dil ve nazım açıklamaları da yapılmıştır.
4. Ayetlerin inişinden veya buna ilişkin konulardan bahseden rivayetlere, rivayetlerin işaret ettiklerin anlamlara ve hükümlere kısaca değinilmiştir. Gerekli görüldüğü yerlerde rivayetlere ve çeşitli görüşlere de yer verilmiş, bazı durumlarda da değerlendirmeler yapılmıştır.
5. Tefsiri yapılacak bölümlerde hükümler, ilkeler, hedefler, telkinler, yönlendirmeler ve yasal, ahlakî, toplumsal ve ruhsal hükümler açıklanmıştır. Bu hususta öncelikle; gözlemin, değişen hayatın ve beşeri anlayışın göz önünde bulundurulması gerekmiştir. Bu nokta, hem *et-Tefsîru'l-Hadîs*'te hem de Kur'ânî davet ve Kur'ân tefsirinde olması gereken asıl ve hakiki noktadır.
6. Ayetler tefsir edilirken, ayetlerde yer alan nebevi sîret ve atmosfere dair çekilen fotoğraflar ve anlatılan sahneler göz önünde tutulmuştur. Bu yapıldığı takdirde,

[113] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s.17.

Kur'ân'ın taşıdığı birçok anlam gün yüzüne çıkacaktır. Bu uygulama, davetin seyrinin, aşamalarının ve içinde bulunduğu şartların anlaşılmasını kolaylaştıracak ve Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamın bilgisine sahip olunduğunda, ayetlerin hedefinin daha görünür olmasına yardım edecektir.

7. Destekleyici ve vasıta görevi gören cümlelere ve bölümlere, bunların içinde yer alan takip etme, gerekçe gösterme, yatıştırma, belirleme, destekleme, teşvik etme, korkutma, yakınlaştırma, örneklendirme, kınama, hatırlatma ve övme gibi hususlara ayrıntıya girilmeden, iniş amacına uygun olarak yer verilmiştir. Eğer siyak gereği açıklama durumunda kalınırsa, çizilen çerçeve içerisinde kalınarak kısaca konuya ilişkin haberlerden bahsedilmiştir.
8. Ayetlerin ve sûrelerin içerisindeki bölümlerin, birbirleri ile olan ilişkilerine dikkat çekilmiştir. Kur'ân'ın nazmı ve konu bütünlüğü dikkate alınarak siyak ve mahiyet açısından bağ kurulmaya çalışılmıştır. Ayetlerin ve ayet bölümlerinin birbiriyle bağlantısız olduğunu düşünenlere karşın, Derveze bu konudaki çalışmaları sonucunda ayetlerin ilişkili olduğu sonucuna varmıştır.
9. Tefsirde açıklama, siyak, tevil, işaret, hedef, destek içeren ayetlerde bahsedilen fotoğrafları ve sahneleri açıklamak için Kur'ân'ın kendi lafızları, terkipleri ve ayetleri kullanılmıştır. Çünkü, Kur'ân'da bir yerde mutlak olan bir husus başka bir yerde mukayyet olabilmekte, bir yerde umum ifade eden bir husus başka bir yerde tahsis ifade edebilmektedir. Yine lafzen farklı olmasına rağmen aynı anlamı ifa eden ayetler de bulunmaktadır. Siyak ve mana ile ilişkiliyse rivayetlere ve müfessirlerin görüşlerine de yer verilmiştir.
10. Derveze, tekrardan ve sözü uzatmaktan kaçınmak için tefsirde bazı noktalarda *el-Kur'ânu'l-Mecîd*'e atıfta bulunmuştur.
11. Tefsirde kolay ve anlaşılır bir dil kullanılmaya çalışılmış; ağır, anlaşılması zor ve garip ifadeler kullanılmaktan kaçınılmıştır.
12. Kelimeler ile işaret ettiği anlamlar ve önemli konular tefsirde ilk karşılaşıldığı yerde açık ve anlaşılır bir şekilde izah edilmiş; açıklanan bu hususlarla tekrar karşılaşıldığında ise, önceden yapılmış olan açıklamaya atıfta bulunulmuştur.[114]

[114] *et-Tefsîru'l-Hadîs*,, I, s.6-9.

Derveze, sûre tefsirlerine bir giriş yazısı koyarak, sûre hakkında kısa bilgiler vermiştir. Sûre içerisindeki konuları da başlıklar halinde ele almış ve böylece okuyucunun aradığını bulması kolaylaştırılmıştır.

# İKİNCİ BÖLÜM
# SÎRET-NÜZÛL İLİŞKİSİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR AÇISINDAN DERVEZE

## 1. DERVEZE'NİN GELENEĞİN KUR'ÂN YORUMUNA ELEŞTİRİLERİ ve SÎRET-NÜZÛL İLİŞKİSİNİ GÖZETEREK KUR'ÂN'I YORUMLAMANIN GEREKLİLİĞİ

Derveze, *Asru'n-Nebî ve Bî'etuhû Kable'l-Bi'se, Sîretu'r-Rasul Muktebesun mine'l-Kur'ân*[115] *ve ed-Düstûru'l-Kur'ânî ve's-Sünnetu'n-Nebeviyye* eserlerinde sîret-nüzûl yöntemini uygulamış, bu tecrübe ve çalışma mesaisi üzerine sîret- nüzûl ilişkisi kurarak *et-Tefsîru'l-Hadîs* isimli eserini yazmaya karar vermiştir. Derveze'nin tarihe olan ilgisi, Kur'ân'ı anlamada onu daima sîret-nüzûl ilişkisini kurmaya yönlendirmiştir.

Derveze; tefsirini yazarken Hz. Peygamber ve sahabenin yaşadığı ortamı, o coğrafyanın tarihini, kültürünü, dilini, yaşanan olayları ve mevcut durumu gözetmiş; Kur'ân'ı anlamak için en doğru yolun bu olduğunu düşünmüştür. Kendi zamanına kadar yazılmış olan tefsirleri de farklı açılardan eleştiriye tâbi tutmuştur. Biz de ilk olarak Derveze'nin çeşitli tefsirlerde eleştirdiği hususlara yer vereceğiz. Ardından da tefsirde sîret ve nüzûl ilişkisinin öneminin farkında olarak ayetleri yorumlamanın neden gerekli olduğuna dair görüşlerine yer vereceğiz.

### 1.1.DERVEZE'NİN MÜFESSİRLERİ ELEŞTİRDİĞİ HUSUSLAR

Derveze *el-Kur'ânu'l-Mecîd* adlı eserinin dördüncü ve son bölümünde müfessirlerin yazdıkları tefsirlere ve tefsirlerinde benimsedikleri yöntemlerine dair bazı değerlendirmeler yapmıştır. Bunu yaparken konuları çeşitli başlıklar altında ele almıştır. Biz de bu bölümde bu başlıklar altında Derveze'nin eleştirilerini zikredeceğiz.

[115] Bu iki eser Mehmet Yolcu tarafından Kur'ân'a göre Hz. Muhammed'in hayatı adıyla tercüme edilmiştir.

### 1.1.1. Sebeb-i Nüzûl Rivayetleri ile İlgili Görüşleri

Derveze, ayetlerin iniş sebeplerini bildiren sebeb-i nüzûl rivayetlerinin tefsirlerde hiçbir kontrole ve ayıklamaya tâbi kılınmadan yer verildiğini zikretmiştir. Bunun büyük bir eksiklik olduğunu ifade etmiş ve birçok rivayetin, ayetin bağlamı ile de uygunsuz olduğunu söylemiştir. Ayetler başka bir şey anlatırken, rivayetler bu ayetlerden oldukça bağımsız bir içeriğe sahip olabilmiştir. Derveze, özellikle İslam tarihinde ilk üç asırda, hem siyasî hem dinî birçok olay ve ihtilaflar yaşandığını söylemiştir. Bu nedenle de çok sayıda rivayetin peyda olduğunu ve bunların kiminin kendi mezheplerini haklı çıkarmak, kiminin kendi görüşlerinin daha doğru olduğunu ispatlamak, kiminin de bizzat İslam düşmanları tarafından İslam'ı karalamak üzere ortaya çıkarıldığından bahsetmiştir.[116]

Hadislerin tedvin edildiği zaman ise; bu işlemi yapan kişilerin rivayetler arasında, hiçbir ayıklama işlemi yapmadan tüm rivayetleri kayıt altına aldıklarını ve müfessirlerin de bu rivayetlerin hepsini dinin aslından kabul ederek, tefsirlerinin temel harcı yaptıklarını ifade etmiştir. Derveze'ye göre, birçok müfessirin rivayetler üzerinde gerekli incelemeler yapmaması, birçok ihtilafın ve karışıklığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öyle ki, Hz. Peygamber'in sîreti ve tarihin nesnel bilgileri ile dahi bağdaştırılamayan yalan yanlış bilgiler neticesinde, insanlar ve çeşitli gruplar arasında devasa farklılıklar oluşmuştur.[117] Derveze, bu eleştirilerine tefsirinde çeşitli örnekler göstermiştir. Hâzin tefsirinde yer alan bir rivayet şöyledir: Hz. Peygamber Mekke fethedildikten sonra ilk hac zamanında, Hz. Ebubekir'i et-Tevbe sûresinin ilk kırk ayetini okuması için görevlendirdi. Ardından da Hz. Ali'yi aynı işi yapması için ve insanlara Kâbe'yi artık çıplak tavaf edemeyeceklerini duyurması için görevlendirdi. Hz. Ebubekir bu duruma neyin sebep olduğunu öğrenmek için Hz. Peygamber ile konuştu ve Hz. Peygamber de kendisinde bir kusur olmadığını, ancak bu tebliğ vazifesinin yalnızca kendi ailesinden biri tarafından yapılmasının uygun olduğunu söyledi.[118] Aynı hususla ilgili bir başka rivayet de el-Buhârî'de yer alan Ebû Hureyre'den aktarılan şu hadistir: Hz. Peygamber, bundan sonra müşriklerin Kâbe'yi tavaf edemeyeceğini ve

[116] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.205.

[117] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.205-206.

[118] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 206.

çıplak tavafın kaldırıldığını insanlara ilan etmek üzere Hz. Ebubekir'i görevlendirmiştir.[119] Derveze, bu iki rivayetin birbiri ile uyumlu olmadığını ifade etmiş ve bu rivayetleri Şiîlerin ve Sünnîlerin kendi görüşlerini doğrulamak için kullandıklarını söylemiştir. Şiîler ilk rivayeti doğru kabul etmişler; bu rivayette Hz. Ali'nin bu vazife için gönderilmesinin, Hz. Peygamber'den sonra gelecek kişinin o olduğunu gösterdiğini söylemişlerdir. Sünnîler ise; ikinci rivayeti kabul ederek, Hz. Ali'nin bir mektupla Hz. Ebubekir'in ardından gönderilmesinin, Hz. Ali'nin Hz. Ebubekir'in emrinde olduğunu gösterdiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla Sünnîlere göre, bu olay ilk halifenin Hz. Ebubekir olması gerektiğine işaret etmektedir.[120] Derveze ise, Hz. Peygamber'in Hz. Ebubekir'i et-Tevbe sûresinin kırk ayetini okumak üzere Mekke'ye göndermiş olması ile ilgili verilen bilgiye kuşkuyla yaklaşmıştır. Çünkü bu kırk ayetin içerisinde çok farklı konular yer almaktadır. Ayrıca farklı rivayetlerde, bu ayetlerden bazılarının fetihten önce nâzil olduğu bilgisi de yer almaktadır. Hatta bazı ayetlerin metinlerinde buna dair işaretler bulmak mümkündür. Bununla birlikte Derveze; zikredilen bu iki hadisin hem Şiî hem de Sünnî kişiler tarafından, mezheplerinin doğruluklarını ispatlamak için uydurulmuş olabileceğini söylemiştir.[121]

Bir diğer örnek olarak müfessir, Zemahşerî tefsirinden bir bölümü ele almıştır. Rivayete göre Zübeyr, el-Enfâl 25. ayetin kendileri hakkında indiğini ifade etmiştir. Kendisi bir gün yolda yürürken Hz. Peygamber'e rastlamış ve Hz. Peygamber ona Hz. Ali'yi ne kadar sevdiğini sormuştur. Bunun üzerine Zübeyr, onu oğlundan daha çok sevdiğini söyleyince, Hz. Peygamber bir gün Hz. Ali'ye karşı savaşacağı haberini vermiştir.[122] Derveze, bu rivayet ile ayetin hiçbir şekilde bir bağlantısı olmadığını, bilakis ayetin kendinden önceki ve sonraki ayetlerle ilişkili olduğunu söylemiştir. Bu ayetlerin, Bedir savaşında ganimetler yüzünden çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle, Müslümanları uyarmak ve onlara doğruyu hatırlatmak amacını güttüğünü ve Hz. Peygamber'e itaatin altının çizildiğini söylemiştir. Ayrıca nakledilen rivayetin, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra oluşan fitne ortamıyla alakalı olduğunu ve

[119] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 207.

[120] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 207.

[121] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.207.

[122] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.207.

Zübeyir'in kendi aleyhine olan bu sözleri söylemesinin de abes olduğunu ifade etmiştir.[123]

Derveze, özellikle Şiî ve Sünnî taraftarlarının bazı ayetlerle ilgili olarak çeşitli sebeb-i nüzûl rivayetleri isnat ettiklerini söyler. Bunların, aslında kişilerin kendi mezheplerine bir dayanak oluşturmaya çalışmalarından öte bir şey ifade etmediğini, çünkü işaret ettikleri ayetlere bakıldığında çevre ayetlerle bir uyum içinde olduğunu ve çok farklı anlamlar taşıdığını söylemiştir. Verdiği örneklerden biri de Âli İmrân sûresi 159. ayette yer alan ve iş hususunda onlara danışılması söylenen ayetin, Sünnîlerce Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer ile istişare etmenin zorunlu olduğunu şeklinde anlaşılmış olmasıdır. Müfessir, bu ayetin Uhud Savaşı esnasında Müslümanlar ve münafıkların bazı davranışları hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.[124]

Derveze, örneklerde de görüldüğü üzere bazı sebeb-i nüzûl rivayetlerinin ayetlerin bağlamından ve gerçekliğinden çok uzak anlamlar taşıdığını görmüş, bu rivayetlerle alakalı olarak gerekli çalışmaların ve ayıklamaların yapılmadığını söylemiştir. Bu rivayetlerin birçok tefsirde rahatlıkla kullanılmasını eleştirmiştir.

### 1.1.2. Tefsir Rivayetleri ile İlgili Görüşleri

Derveze'nin eleştirdiği bir diğer husus ise tefsir rivayetleridir. Derveze, müfessirleri rivayetlere yer verirken gerekli ayıklamaları yapmamakla eleştirir. Ona göre rivayetlerin bu kadar çok olması, insanların duydukları her şeyi kayıt altına alması sebebiyledir. Bu rivayetlerin içinde kötü niyetle, sırf İslam'a zarar vermek için uydurulmuş rivayetlerle birlikte, çeşitli mezheplerin, siyasal grupların, farklı milletlerin vb. işine yarayacak uydurma rivayetler de vardır.[125]

Derveze; bir tefsir otoritesi olarak bilinen İbn Abbas'a isnat edilen rivayetlerin, es-Suyûtî tarafından sayısız olarak ifade edildiğine yer vermiştir. Bu rivayetler başta Ebû Sâlih tarafından yazılan ve İbn Abbas'a isnat edilen tefsirin yanında, tabiîn ve sonraki kuşağa isnat edilen tefsirlerde ve farklı tefsir kitaplarında da yer almaktadır. İbn Abbas'a dayandırılan bu rivayetlerde; sebeb-i nüzûl bilgileri, kıssalar ve bazı ifadelere

[123] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.207-208.

[124] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.208.

[125] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.211.

dair yorum ve değerlendirmeler mevcuttur. İmam Şafiî de İbn Abbas'a dayandırılan binlerce rivayet olmasına rağmen, yalnızca yüz tanesinin kesinlik taşıdığını bildirmiştir. Derveze, Ahmed b. Hanbel'in de bu tür tefsir rivayetlerini itibara almadığını söylemiştir.[126] Çok sayıda olan bu rivayetlerin sağlam olmadığı birçok âlim tarafından söylenmesine rağmen, eski müfessirler tefsirlerini bu rivayetler üzerine bina etmişlerdir. Bu şekilde rivayetler nesilden nesle aktarılmış ve en önemlisi de bu rivayetlerin kaynağı, aslı, doğruluğu ve bağlayıcılığı tartışılmamış, hatta delil olarak da kullanılmışlardır.[127]

Derveze; bazı rivayetlerin cerh edilmiş olmasına, ravisinin âlimlerce zayıf görülmesine rağmen, bu rivayetlerin yine tefsirlerde kullanıldığını söylemiş ve örnek olarak da İbnü'l-Kelbî'yi göstermiştir. Âlimler kendisinin zayıf olduğunu, yalancı olduğunu söylemiş, fakat naklettiği rivayetleri kullanmaktan vazgeçmemişlerdir. Hatta bazı kimseler senede bile yer vermemişlerdir. Derveze; bu durumun çokça yanlış anlaşılmaya, kafa karışıklığına ve çeşitli ihtilaflara neden olduğunu ifade etmiş; İslam karşıtı olanların ellerine de bu şekilde güçlü kozlar verildiğini söylemiştir.[128] Müfessir, aslı olmayan bu rivayetlerin aklına, ilmine ve takvalarına güvenilir insanlara nispet edildiğini söyler ve bunun başlı başına mantıksız bir durum olduğunu düşünür. Müslümanların tarih boyunca, güvenilir insanlara dayandırılan rivayetleri bu sebepten reddedememeleri onları zor bir durumda bırakır ve kafalarını karıştırır.[129]

Derveze, bu eleştirilerini birçok örnekle açıklamıştır; Hz. Âdem'e Mekke ve Taif arasında bir yerde şekil verildiği[130], arşı taşıyan meleklerin fiziksel özellikleri[131], yine arşı taşıyan meleklerin insan, akbaba, öküz ve aslanlardan oluştuğu[132], Hz. Süleyman'ın mühründe kelime-i tevhidin yazılı olması[133] bunlardan bazılarıdır.

---

[126] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.211.

[127] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.212.

[128] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.212.

[129] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.212.

[130] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.213.

[131] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.214.

[132] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.215.

[133] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.216.

Derveze örneklerdeki gibi akla ziyan, aslı olmayan bu tür rivayetlerin tefsirlerde yer almasını eleştirmiştir. Bu tür rivayetler tarih boyunca, hem Müslümanların kafalarını karıştırmış hem insanları gereksiz bir sürü bilgiye inandırmış hem de İslam düşmanları tarafından bolca tenkit edilebilecek bir duruma sürüklemiştir. Her ayet indiği dönemde yaşanan hayattaki bir gerçekliğe işaret etmekteydi. Bu hakikati göz ardı ederek, ayetlerle alakasız rivayetleri ayetlerle ilişkilendirmeye çalışmak şüphesiz ki haklı bir çaba değildir.

### 1.1.3. Müfessirlerin Kıssaları Yorumlama Şekli ile İlgili Görüşleri

Derveze'nin bir diğer eleştirdiği husus, Kur'ân-ı Kerîm'de öğüt vermek ve insanları uyarmak maksadıyla anlatılan kıssaların, çok farklı bir boyuta çekilmiş olmasıdır. Müfessirler, kıssalar hakkında sahabe ve tabiînden gelen rivayetlerle yetinmemiş; ilave bilgiler, yorumlamalar, tahminler, abartılar ve hatta zorlamalara başvurmuşlardır. Bunları kimi zaman bazı kimselere isnat etmiş, kimi zaman ise hiç isim zikretmeden çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır.[134]

Derveze müfessirlerin bu uğraşları nedeniyle, kıssaların amaçlarından uzaklaştırıldığını düşünmüş ve insanların bu kıssaları tarihî gerçekliklerine dair bir bilgi kapısı olarak gördüklerini ifade etmiştir. Birçok kıssa ile ilgili, öğrenildiğinde insanların hayatına bir şey katmayacak çok fazla ayrıntıya inmişler ve kıssaların anlatılma amacının tarih anlatmak, tarihi aydınlatmak olduğunu düşünmüşlerdir. Öyle ki, bu kıssalarla ilgili olarak birçok müstakil eser yazılmıştır. Bazı kimseler, kıssaları müstakil bir alanmış gibi ele alarak; onlardan çeşitli hükümler, deliller vs. çıkarmaya çalışmışlardır. Bazı kimseler de kıssalarla ilgili olarak farklı görüşlere sahip olmuş, birbirleri ile çeşitli tartışmalar yapmış ve birbirlerini yer yer tekzip etmişlerdir.[135]

Müfessir, tefsirlerde yer alan bu tür açıklama ve yorumlamaların çoğunun, ayetlerin bütünlüğü ve bağlamlarından oldukça uzak ve alakasız olduğunu söylemiştir. Bu tür ayrıntılar ve aslı olmayan bu veriler, Kur'ân'ı anlamaya çalışan insanların işlerini

[134] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.218.

[135] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.218.

zorlaştırmakta ve kafa karışıklığı yaratmaktadır. Çünkü bunca ayrıntı içerisinde kişinin Kur'ân'ın özünü ve vermek istediği mesajı bulması zorlaşmaktadır.[136]

Derveze konuyla alakalı olarak çok sayıda örneğe yer vermiştir: Zülkarneyn'in boynuzunun kırılması, ölmesi ve yeniden dirilmesi[137], cinlerin Hz. Süleyman ve Belkıs'ın evlenmemeleri için kumpas kurması[138], Yecüc ve Mecüc kavimlerinin soyları ve fiziksel özellikleri[139] gibi.

Bu örneklere baktığımızda Derveze'nin eleştirilerinin haklı olduğunu görmekteyiz. Kıssalarla ilgili bu tür gereksiz ayrıntılar, kimsenin hayatına bir fayda sağlamadığı gibi, insanları kıssaların asıl anlatılma sebeplerinden uzaklaştırır. Tarihte birçok müfessir kıssaları müstakil olarak ele almış ve ayrıntılarıyla ilgilenmiştir. Oysa kıssalar, nüzûl ortamında yaşayan insanların bizzat kendilerine bir mesaj vermekte ve onların yaşantılarını etkilemektedir. Kıssalar bu anlamda işlevsel bir özellik taşımaktadır; dolayısıyla onları yalnızca anlatılan bir hikaye ve tarih bilgisi olarak değerlendirmemek gerekmektedir.

### 1.1.4. Müfessirlerin Evrensel Sahneleri, Cin ve Melekleri Yorumlama Şekline İlişkin Görüşleri

Müfessirlerin evrensel sahneler, cinler, melekler ve Hz. Âdem'in yaratılması ile ilgili yaptıkları uzun yorumlamalar, Derveze'nin eleştirdiği bir husustur. Bu konularla ilgili olarak müfessirler, ilk nesillerden gelen rivayetlerin ötesine geçerek konulara kendi yorumlarını, tahminlerini ve abartılarını eklemişlerdir. Tefsirlerde bu tür rivayetler; bazen senetli, bazen senetsiz, bazen ise yazan ilk kaynağı işaret ederek yer almıştır.[140]

Derveze, müfessirlerin bu konulardaki aşırı merak ve ilgisinin Kur'ân okuyucusunun dikkatini çektiğini ve onlarda bu rivayetlerin doğru olduğu algısını oluşturduğunu söylemiştir. Böylece okuyucu, bu ayetlerin insanları uyarmak ve onlara doğru yolu göstermek için değil de, içerikleri ve gerçekliklerinin incelenmesi için

[136] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.225.

[137] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.219.

[138] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.222.

[139] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.219.

[140] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.226.

gönderildiğini düşünmüştür. Ayrıca bu tür rivayetler, ayetlerin içerik ve bağlamlarıyla da uyuşmamaktadır.[141]

Derveze, büyük âlim olarak kabul edilen kimselerin de tefsirlerinde bu yorumlara ve uydurmalara yer vermiş olmalarını hayretle karşılamaktadır.[142] Çağdaş bazı araştırmacılar ve müfessirler kıssa ve rivayetleri bilimsel olarak açıklamaya kalkışmış, dünyanın geoit oluşu, yer ve göğün birbirinden ayrılması ve yaratılış merhaleleri gibi çeşitli bilimsel teorileri Kur'ân'da ve rivayetlerde bulmak için uğraşmışlardır. Hatta bunlarla ilgili olarak, bazı âlimler müstakil eserler bile yazmışlardır.[143] Derveze'ye göre, tüm bu uğraşlar, Kur'ân'ı asıl amacından uzaklaştırmaktan başka bir şey değildir. Kur'ân'daki evrensel sahneler; insanların zaten görüp farkında oldukları birtakım tabiat olaylarını göstererek ibret almalarını, farkındalıklarını artırmalarını ve Allah'ın kudret ve azametinin altını çizmeyi amaçlarken, bazı kimseler zaten birçoğu tahmin ve öngörülere dayanan bilimsel teorileri Kur'ân'a dayandırmaya çalışmışlardır. Bu uğraşlar, Kur'ân'a bir kıymet katmayacağı ve hatta bilim dünyası farklı şeyler söyledikçe bu ilişkilendirmeleri boşa çıkacağı gibi[144] Kur'ân'ın zaten temel ilkelerinin her zaman insana yol gösterici olması ve insanların ihtiyaçlarına cevap veriyor olması gibi asıl gücünü görmeyi engellemektedir.[145]

Derveze'nin bu konuyu açıklamak için gösterdiği bazı örnekler şunlardır: Hz. Adem'in cennetten inerken yanında bazı eşyaların olması[146], yaratılan alemlerin sayısının yüzlerce olması[147], sidretu'l münteha ağacının tasviri[148], melekler ve cinlerin savaşı[149].

Çeşitli tefsirlerde yer alan bu ve benzeri açıklamalar ve asılsız sözler Derveze'nin eleştirdiği gibi Kur'ân okuyucusunu Kur'ân'ın aslından uzaklaştırarak, çeşitli detaylarda

[141] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.226.

[142] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.230.

[143] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.230.

[144] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.231.

[145] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.232.

[146] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.228.

[147] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.228.

[148] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.228.

[149] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.229.

boğmaktadır. Kur'ân'ın zaten amacı, bağlamı ve niyeti belliyken, onu farklı şekillerde yorumlamanın doğru bir eylem olmadığı ortadadır. Kur'ân'da yer alan bu tür ögeler; nüzûl ortamında yaşayan insanlar tarafından anlaşılmaktaydı ve her söylenenin ilk muhataplarca bir karşılığı vardı. Bu nedenle bu ögeleri yeni argümanlarla açıklamak, anlatılanın ötesinde farklı detaylar aramak, sîret ile bağlantıyı tamamen koparmak anlamına gelmektedir.

### 1.1.5. Mezheplerin Kendi Görüşlerine Dayanak Olarak Ayetleri Göstermelerine İlişkin Görüşleri

Derveze, bazı mezhep mensuplarının tefsirlerini birbirleri ile atışmak için bir mecra olarak gördüklerini söylemiştir. Kur'ân'daki bazı konular, yahut yer alan bazı kelimeler hakkında; örneğin Allah'ın zatı, sıfatları, fiilleri, istivası, insanların amelleri, imanları, küfürleri vb. konularda tefsirlerinde uzunca tartışmışlardır.[150]

Derveze'ye göre, özellikle kelamî mezhepler, tefsirlerinde kendi düşüncelerini belirtmiş ve kendileri gibi düşünmeyen kimseleri hedef almışlardır. Her bir mezhep, kendi görüşüne delil olarak gösterebileceği bazı ayetler bulmuş, ayetler zahiri olarak o anlama gelmiyorsa da tevil yoluna gitmişlerdir.[151]

Müfessirin eleştirdiği bir diğer nokta da, bu tartışmalar yapılırken kullanılan üslubun çirkinliğidir. Karşıt görüşlü kimseler yer yer hakarete uğramış, yer yer beyinsizlikle itham edilmiş, yer yer de tekfir edilmiştir. Derveze, bu kimselerin söylediklerine dikkatli bir şekilde bakıldığında -her ne kadar bütün mezheplerin amacı Allah'ın yüceliğini ve mâsivadan tenzihini amaçlasa da- kimi zaman sırf kendi düşüncelerinin doğruluğu ispatlansın diye, zorlama yorumlar yaptıklarını görmenin mümkün olduğunu söylemiştir.[152]

Derveze, tefsirlerdeki mezhepler arası tartışmaları gösteren birçok örnek göstermiştir. Bunlardan biri Mu'tezilî olan Zemahşerî ve Eşarî olan Kadı İbnü'l-Müneyyir arasında gerçekleşmiştir. Zemahşerî, el-Bakara 275. ayette "şeytan çarpmış olanın kalkışı gibi çarpılmış olarak…" ifadesi ile ilgili şeytan çarpmasının Arapların bir

[150] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.232.

[151] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.233.

[152] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.233.

inancı olduğunu, insanların şeytan tarafından çarpılarak sara krizine yakalandığına inandıklarını söylemiştir. Ardından da Ehl-i sünnetin cinlerle ilgili tuhaf kıssalar ve bilgiler anlattıklarını ve onların inancına göre bunları inkar etmenin, gözle görülür şeyleri inkar etmekle aynı olduğuna inandıklarını söylemiştir. Bu konuyla ilgili İbnü'l Müneyyir de, kadercileri yani mutezileyi, şeriatın kesin bir şekilde reddettiği çeşitli iddiaları ileri sürmekle suçlamış ve bunun da, onların şeytan tarafından çarpıldığını göstermekte olduğunu söylemiştir. Yorumuna onlara ithafen çirkin bir söz de eklemiştir.[153]

Sonuç olarak, tefsirlerde müfessirlerin mensup oldukları mezheplerin görüşlerine uyacak ayetler bulmalarının, kendileri gibi düşünmeyenleri yermelerinin ve daha ileri giderek onları küçümsemelerinin ilmî ve ahlakî açıdan doğru olmadığı ortadadır. Derveze, bu tür yorumları eleştirmiş ve bunların Kur'ân'ı asıl anlamından uzaklaştırdığını düşünmüştür. Çünkü ayetler, yaşanan pratik hayatın gereklerine göre nâzil olduğu için, zaten bütün ayetlerin bir anlamı ve bir bağlamı vardır. Dolayısıyla ayetlere yeni anlamlar yüklemeye çalışmak, ayetlerin verdiği mesajları anlamaya çalışmaksızın mezhepsel iddialara girişmek büyük bir hatadır.

### 1.1.6. Kur'ân'da Sembol, Sır ve Bazı İfadeleri Batini Şekilde Yorumlamaya İlişkin Görüşleri

Derveze, bazı müfessirler ve Kur'ân'la meşgul olan bazı kimselerin, Kur'ân'da birtakım sır ve semboller olduğunu düşündüklerini, onları bulmaya ve çözümlemeye çalıştıklarını söylemiştir. Bu kimselerin oldukça detaylı, zorlama ve saçma sonuçlar elde ettiklerini de eklemiştir. Bazı kimseleri bu tür uğraşlara sevk eden aslî sebep ise, huruf-ı mukattaa harfleri olmuştur. Halbuki Derveze'ye göre sûre başlarında yer alan bu harflerin amacı, muhatapların dikkatini Kur'ân'a, ayetlerdeki ibarelere, bunların hikmetli, sağlam ve de muhkem oluşuna çekmektir.[154]

Mukataa harfleri hakkında yer alan bir rivayette, Yahudilerin Hz. Peygamber'e Kur'ân'da dünyanın ömrünün ne kadar olduğunu sorduğu ve Hz. Peygamber'in de buna cevaben "elif lam mim" dediği nakledilmiştir. Yahudiler, bu harfleri İbranî alfabesine

[153] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.234.

[154] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.239.

göre oluşturdukları bir sistemi esas alarak hesaplamış ve yetmiş bir sayısına ulaşmışlardır. Ardından Hz. Peygamber'e yeniden gelerek daha fazlası olup olmadığını sormuşlar ve Hz. Peygamber de diğer mukataa harflerini söylemiştir. Yahudiler bunları da hesaplamış ve sonucu yedi yüz yıl bulmuşlardır. Bunun üzerine, Hz. Peygamber'in kıyamet yaklaştığı bir zamanda geldiğine inanmışlardır. Derveze, bu rivayetin sağlam olmadığını ve nakledilirken incelenip ayıklanmadığını, ancak tefsir kitaplarında delil niteliğine sahip olarak yer alabildiğini söylemiştir.[155]

Müfessir, bu konuda sahabe ve tabiîne nispet edilen çok sayıda rivayet bulunduğunu söylemiştir. Mukataa harfleri, kimilerince Allah'ın ve Hz. Peygamber'in bazı isimlerini simgeler, kimilerince de Allah ve Kur'ân isimlerinin sırlarını taşımaktadır. Derveze Razi'nin tefsirinde böyle iki rivayete yer verdiğini nakleder. Hz. Ebubekir'e nispet edilen rivayette; her kitabın bir sırrı olduğu ve Kur'ân'ın sırrının da bazı sûrelerin başlarındaki harfler olduğu söylenmiştir. Hz. Ali'ye nispet edilen bir diğer rivayette de, her kitabın bir özü olduğu ve Kur'ân'ın özünün de bazı sûre başlarındaki harfler olduğu nakledilmiştir.[156]

Derveze, bazı Şiî kaynaklarında da bu tür açıklamalar olduğunu söylemiştir. Bunlardan birinde, bu harflerin Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin ve Hz. Hasan ve Hüseyin'in isimlerine işaret edildiği söylenmiştir. Başka bir rivayette Âli İmrân sûresinin başındaki harflerin Hz. Hüseyin olayına ve el-Ahkâf sûresindeki harflerin de Abbasi dönemine işaret ettiği söylenmiştir.[157] Derveze'nin naklettiğine göre, Zemahşerî de tek harf ile başlayan sûrelerin devamında, bu harften çok fazla olduğunu söylemiştir.[158] Bazı kimseler de 63. sûre olan el-Münâfikûn sûresinden Hz. Peygamber'in yaşını 63 olarak bulmuşlardır. Bunu söylemedeki delilleriyse, bu sûrede ölümle ilgili bir ayetin yer almasıdır.[159]

Derveze tüm bunlardan bahsettikten sonra; Kur'ân'ı kendi tabiatının dışına çıkararak ele almanın, onun insanlığa yol gösterici etkisini zayıflattığını ve amacının

[155] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.240.

[156] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.240.

[157] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.240.

[158] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.241.

[159] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.242.

anlaşılmasına ket vurduğunu söylemiştir. Müfessir, Kur'ân bütün insanların hidayetini hedeflediği için, onun bünyesinde yalnızca bazı insanların anlayacağı birtakım sırlar, semboller ve mesajlar olmasının caiz olmadığını söylemiştir. Çünkü Kur'ân'da onun bütün insanlar için bir öğüt, hidayet ve rahmet olduğu ifade edilmekte ve bütün insanlara hitaben onun üzerinde düşünmeleri, çizilen sınırlara uymaları istenmiştir.[160]

Sonuç olarak; Kur'ân'ı yalnızca seçkin bir grup insanın anlayabileceği gizemli bir kitap haline getirmeye çalışmak, nüzûl döneminde yaşanan hayatı göz ardı etmektedir. Oysa Kur'ân'da yer alan hiçbir ibare nüzûl ortamından kopuk değildir, hepsinin muhakkak ki bir anlamı ve bir karşılığı vardır. Kur'ân'ın tarihsel geçmişini ve teşekkül sürecini önemsememek, Allah'ın muradına karşılık bir saygısızlık olacaktır.

### 1.1.7. Tefsirlerdeki Detay ve Konu Dışı Sözlerle İlgili Görüşleri

Derveze, bazı müfessirlerin tefsirlerinde fazlaca ayrıntıya girdiklerini söylemiştir. Evrensel, kelamî, felsefî, mekanik ve fıkhî konular hakkında sıkça konuşmuşlardır. Derveze, bu durumun görüldüğü en etkili örneğin Razi'nin tefsirinde olduğunu söyler. Zira bu tefsirde o kadar farklı konulara değinilmiştir ki, okuyucu onun bir tefsir olduğunu unutabilmektedir. Bunların birçoğu da Kur'ân'la bağlantısı olmayan farklı konulardır.[161]

Tefsirde o kadar fazla ayrıntı bulunmaktadır ki, Razi yalnızca eûzu besmeleden on bin mesele çıkarmanın mümkün olduğunu düşünmüştür. Razi'nin el-Fâtiha sûresine ayırdığı bölüm de, iki yüz yirmi altı sayfadan oluşmaktadır. Müfessir bir kelimenin üzerinde uzunca durmakta ve ardından da kelimeyi felsefî, kelamî, psikolojik, fıkhî vs. birçok açıdan ele almaktadır. Bu nedenle bazı kimseler, Razi'nin tefsiri için, onda tefsirden başka her şeyin var olduğunu söylemişlerdir. Razi ve onun gibi müfessirler, bir konudan başka bir konuya kolayca geçebilmekte ve herhangi bir şeyi uzun uzadıya ele alabilmektedirler. Derveze bu tür tefsirlerde; felsefecilerin, ateistlerin, farklı İslamî kesimlerin, gök bilimcilerin çeşitli konulardaki görüşlerine ve bunlarla ilgili birçok

[160] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.248.

[161] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.249.

tartışmaya yer verildiğini ifade etmiştir. Bu tefsirlerde Kur'ân'daki neredeyse her kelime, her ibare özel olarak incelenmiştir.[162]

Derveze de Razi'nin, içinde "yağmur" kelimesi geçen bir ayeti açıklarken, yağmurla ilgili olan teoriyi Kur'ân ayetleriyle açıklamaya çalışmasını[163]; yeryüzünün döşek olduğu söylenen ayeti açıklarken, dünyanın ekseni etrafında dönmediğini söylemesini[164]; "yer mi üstündür gök mü" ayetiyle[165] ilgili olarak da göğün üstünlüğüne ve yerin üstünlüğüne dair ayrı ayrı deliller zikretmesini[166] söylediklerinin anlaşılması için örnek göstermiştir.

Sonuç olarak, Derveze'nin tefsirlerde Kur'ân ayetlerinin anlamlarının dışına çıkarak çokça detaylara girilmesini doğru bulmadığını görmekteyiz. Zira çeşitli konulardaki bu ayrıntılar Kur'ân'ın asıl mesajının okuyucuya ulaşmasını engellemekte, ilgiyi farklı alanlara dağıtmaktadır. Bu durum da Kur'ân tefsirini amacının dışına çıkarmaktadır.

### 1.1.8. Kur'ân'ın Bir Kerede İndiği Düşüncesine İlişkin Görüşleri

Bazı rivayetlerde Kur'ân'ın bir kerede dünya semasına indiği ve oradan da yirmi üç yılda Hz. Peygamber'e indiği bilgisi yer almaktadır. Derveze'ye göre, bu rivayetler ve oluşturduğu izlenim; Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı toplumun dinamikleri, Arap toplumuna has olan hitap şekilleri, muhatap kitlenin zihin ve anlam dünyası, günlük yaşam tarzları ve kültürlerini görmezden gelmeye neden olmuştur. Bu nedenle de Kur'ân ayetlerine bağlamından kopuk, çok farklı anlamlar yüklenmiştir. Kur'ân, Hz. Peygamber'in hayatı ve yaşadığı dönemin şartlarından bağımsız olarak anlaşılmıştır.[167] Kur'ân'ın yaşanan ortama, olaylara ve durumlara binaen, peyderpey indiğini düşünen müfessirler ise, bu rivayetlere kuşkuyla yaklaşmış ve bu anlayışın nesh olgusuyla da zıtlık taşıdığını düşünmüşlerdir.[168]

---

[162] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.250.

[163] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.252.

[164] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.253.

[165] el-Bakara 2/22.

[166] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.253.

[167] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.257.

[168] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.258.

Derveze, bu rivayetlerin birçoğunun İbn Abbas'a nispet edildiğini söylemiş ve bu rivayetlerin hem metin hem de senet açısından çelişkili olduğunu örneklerle açıklamıştır.[169] Derveze bu rivayetlerin birçok tefsirde yer alabilmesinin nedenini, daha önce de belirttiği şekilde müfessirlerin, rivayetleri herhangi bir incelemeye tâbi tutmadan kitaplarına nakletmiş olmalarıyla açıklamıştır. İbn Abbas'a nispet edilen rivayetlerin dışında, farklı rivayetler ve görüşlerin olduğunu da söylemiştir.[170] Bazı âlimler bu farklı rivayetleri uzlaştırmaya çalışmıştır; buradaki problem de bu rivayetlerin kesin bilgi olarak kabul edilmiş olmasıdır. Derveze, konuyla ilgili birkaç değerlendirmeye yer vermiştir. Biz de örnek olması açısından birini zikredeceğiz: es-Sehâvî'ye göre; Kur'ân bir bütün olarak göğe indirilmiştir.[171] Bu durum insanları onurlandıran, insanların meleklerden daha üstün olduğunu gösteren bir anlam taşımaktadır. Böylece Allah'ın yardımı ve rahmeti insanlara gösterilmiştir. Yetmiş bin melek el-En'âm sûresini kutlamak için görevlendirilmiştir. Allah Cebrail'den Kirâmen Kâtibîn'in Kur'ân'ı yazmalarını, çoğaltmalarını ve okumalarını istemiştir. Böylece Hz. Peygamber ile Hz. Musa aynı konumda sayılmıştır. Çünkü bu iki peygambere indirilen kitaplar tek seferde indirilmiştir. Fakat daha sonrasında Hz. Peygambere gelen vahiy, peyderpey kendisine nâzil olduğu için Hz. Musa'dan daha üstün olarak görülmüştür.[172]

Derveze bu konuyla ilgili olan rivayetlerin hiçbirinin -Hz. Abbas'a isnat edilenler dahil- Hz. Peygamber'e kadar ulaşmadığını söylemiştir. Ayrıca tüm bunlar gaybî konulara dahil olduğundan, bilinebilmesi için tek şart Hz. Peygamber'den duyulmuş olmasıdır. Bununla beraber Derveze, Hz. Peygamber'e dayanmayan ya da Kur'ân'da zikredilmeyen bir konuda İbn Abbas'ın da tahminde bulunmadığını düşünmektedir.[173]

Bu konu ile ilgili sağlam bir rivayette, nâzil olan ilk ayetlerin ramazan ayındaki bir gecede indiği bilgisi yer almaktadır. İlk inzâl Hz. Peygamber, Hira mağarasında itikaftayken gerçekleşmiştir. Derveze; el-Bakara, ed-Duhân ve el-Kadîr sûrelerindeki

[169] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.258-259.

[170] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.259.

[171] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.259.

[172] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.260.

[173] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.261.

konu ile ilgili ibarelerin de bu olaydan bahsettiğini söylemiştir. "Kur'ân" kelimesi ise, ilk inen ayetler olan el-Müzzemmil sûresinin başındaki ayetlerde yer almaktadır. Bunun dışında birçok Mekkî ve Medenî sûrede "Kur'ân" kelimesinin geçtiği görülmektedir. Yani bu sûrelerde "Kur'ân" derken Hz. Peygamber'in kalbine inen kısım kastedilmektedir. Dolayısıyla ed-Duhân ve el-Kadîr sûrelerinde Kur'ân'ın -ramazan ayında- indirilmiş olduğunun söylenmesi, onun bütünüyle indiği anlamına gelmemektedir.[174]

Sonuç olarak; Derveze'nin bu konuyla ilgili yaklaşımı, tüm yorum ve değerlendirmelerin tahminden öteye geçmediği şeklindedir ki, bu yorumların içerisinde abartılar ve zorlamalar olduğu açıkça görülmektedir. Derveze yapılan bu yorumlara bakarak, bazı âlimlerin Kur'ân'ı yüceltmek için böyle değerlendirmeler yapmalarına gerek olmadığını söylemiştir. Çünkü, zaten Kur'ân Allah vahyi olması sebebiyle yeterince değerlidir.[175] Ayrıca bu rivayetlerde yer alan gök, beyt-i izzet, Kirâmen Kâtibîn ve Cebrail'in Kur'ân'ı dağıtıp geri alması gibi unsurlarla çok sayıda somutlaştırmalar yapılmıştır.[176]

Derveze Kur'ân'ın hem bütün olarak yekten göğe indirilmesini ve hem de yirmi üç yılda tedrîcî olarak yeryüzüne indirilmesini anlam bakımından tezat bulmaktadır. Çünkü eğer inen ayetler pratik yaşama göre iniyorsa, yekten göğe indirilmesinin bir anlamı olmaz. Yekten indirildiyse de yaşanan olaylara binaen peyderpey inmesi tuhaf olur.[177]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kur'ân'ın tek defada indiğine dair rivayetler bir kesinlik taşımamaktadır. Bununla beraber ayetlerin bağlamları neticesinde indiği gerçeğini de gölgelemektedir. Halbuki Kur'ân, yirmi üç yılda yaşanan gelişmelere binaen indirilmiş bir ilahi hitaptır.

---

[174] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.261.

[175] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.262.

[176] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.263.

[177] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.263.

### 1.1.9. Kur'ân'ın Yalnızca Anlamının Vahiy Olduğu Konusuna İlişkin Görüşleri

Derveze es-Suyûtî'nin *el-İtkân* kitabında, Kur'ân vahyinin mahiyeti ile ilgili olarak dört görüşe yer verdiğini söylemiştir. Birinci görüşe göre, Kur'ân hem lafız hem de mana olarak inmiştir. Cebrail, vahyi Levh-i Mahfuzdan olduğu gibi alarak getirmiştir. İkinci görüşe göre, Cebrail vahyi anlam olarak indirmiş ve Hz. Peygamber bu anlamı idrak ederek kendi diliyle ifade etmiştir. Üçüncü görüşe göre ise, Cebrail vahyi anlam olarak almış, fakat Hz. Peygamber'e Arapça olarak iletmiştir. Dördüncü ve son görüşe göre ise, Cebrail vahyi bazen anlam bazen de lafız olarak indirmiştir. Lafız olarak indirdiği Kur'ân, anlam olarak indirdiği de sünnet olmaktadır.[178]

Derveze bunları aktardıktan sonra yaptığı değerlendirmede, bu görüşlerin tahmin yoluyla elde edildiğini söylemiştir. Bu gibi gaybî konularda ise tahminde bulunmak yersizdir, zira bu tür konularda bilgi yalnızca Kur'ân yahut Hz. Peygamber kaynaklı olmak zorundadır.[179]

Derveze, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in Arapça lafızlarla tebliğ ettiğini ve bu şekilde ezberlenip yazıya geçirildiğini söylemiştir. Bu nedenle vahyin yalnızca anlamdan ibaret olduğunu söylemek doğru değildir.[180] Birçok ayette[181] de Kur'ân'ın Arap diliyle indiğine yer verilmiştir. Derveze'ye göre bu ayetler, vahyin Hz. Peygamber'in kalbine Arapça lafız olarak indiğini göstermektedir. [182]

Kur'ân'ın anlam olarak indiğini düşünen kimseler, kendilerine delil olarak eş-Şuarâ 193-194. ayetleri göstermişlerdir. Bu ayetlerde, vahyin Hz. Peygamber'in kalbinin üzerine indiği söylenmektedir. Derveze bu görüşe sahip kimselerin, Kur'ân'ın Arap diliyle indiği söylenen ayetleri dikkate almadıklarını düşünmektedir.[183] Bununla beraber Derveze'nin eleştirdiği bir diğer nokta da, hadislerin ilahî vahiy olduğu

---

[178] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.264-265.

[179] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 264.

[180] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.264.

[181] Yûsuf 12/2; ez-Zuhruf 43/3; ez-Zümer 39/28.

[182] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.264.

[183] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*,s.264.

düşüncesidir. Kur'ân'da bazı ayetlerde[184] Hz. Peygamber çeşitli hususlarda uyarılmaktadır. Hz. Peygamber uyarıldığına göre, söylediği her söz ve yaptığı her iş vahiy ürünü değildir. Hz. Peygamber'den gelen rivayetler sağlamlık açısından farklılık arz etse de, güvenilir hadislere bakıldığında onun bir insan oluşunun sıkça vurgulandığı görülmektedir. Bütün insanlar gibi Hz. Peygamber doğru da yanlış da yapabilir; gerek dünyevî gerek siyasî vb. konularda hata yapma ihtimali vardır. Ayrıca Hz. Peygamber, bir konuda yemin etse bile, konuyla ilgili daha doğru bir yol olduğunu gördüğünde yeminin kefaretini ödeyerek daha doğru olanı yapmıştır.[185]

Hadislerin de vahiy olduğunu düşünen kimseler; Hz. Peygamber'in havadan konuşmayacağı, söylediğinin vahyedilen bir vahiy olduğu söylenen ayeti[186] ileri sürmüşlerdir. Fakat burada kastedilen, Hz. Peygamber'in ağzından çıkan her söz değil, Kur'ân vahyidir. Bunun dışında Derveze, Hz. Peygamber'in bazı sözlerinin ilahî ilham kaynaklı olabileceğini, fakat genel itibariyle Hz. Peygamber'in bütün sözlerinin vahiy olarak anlaşılmasının doğru olmadığını söylemiştir.[187]

Birçok âlim Kur'ân'ın lafız olarak vahyedildiğini düşünmektedir. Fakat bununla birlikte kıraat farklılıkları, lafızlardaki farklılıklar kimilerinin kafasını karıştırmıştır. Derveze, bu farklılıkların yine ayıklanmadan, incelenmeden tedvin edildiğini düşünmektedir. Bu ihtilafları ortaya çıkaran ve bunları kullanarak fitne ortamı oluşturan insanların, mevcut ihtilafları lehlerine kullandıklarını ve diğer insanları da zehirlediklerini söylemiştir.[188]

Vahyin anlam olduğunu düşünen bazı kimseler, görüşlerine delil olarak Ebû Hanife'nin namazın Farsça kılınabileceğine dair fetvasını göstermiştir.[189] Burada Zemahşerî'nin bu konuyla ilgili değerlendirmelerine yer veren Derveze, şu düşünceleri aktarmıştır: Ebû Hanife namazın Farsça kılınabilmesi için tam bir tercüme yapılmasını şart koşmuştur, aslında Ebû Hanife'nin bu şartıyla anlatmak istediği böyle bir tercüme

[184] Abese 80/ 1-10; el-İsrâ 17/73-75; Hûd 11/12; el-Enfâl 8/67-68; et-Tevbe 9/43, 113-117; el-Ahzab 33/37; et-Tahrîm 66/1-2; en-Nisâ 4/105-112.

[185] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.265.

[186] en-Necm 53/3-4

[187] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.265.

[188] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.267.

[189] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.267.

mümkün olamayacağı için bunun imkansızlığını anlatmaktır. Çünkü hiçbir dil, Arapça olan Kur'ân'ın belagatını ve anlamını tam olarak karşılayamayacaktır. Ayrıca Zemahşerî Ebû Yusuf'tan gelen bir rivayete yer vererek, Ebû Hanife'nin namazın Farsça kılınabileceğini düşünmediğini söylemiştir.[190]

### 1.1.10. Kur'ân'ın Mahluk Olup Olmadığı Konusuna İlişkin Görüşleri

Derveze, kelamcıların Kur'ân'ın mahluk olup olmaması üzerinde çokça ihtilaf ettiklerini söylemiştir. Bu ihtilaflar, kelam konusu olmaktan çıkmış, bazı olaylar sebebiyle konu siyasete kaymıştır. Müfessir, bu konunun bir fitne ortamına sebep olduğunu, çok sayıda insanın bu uğurda can verdiğini ve âlimlerin düşünce özgürlüğünün ortadan kaldırıldığını dile getirmiştir.[191] Bu ihtilafların mutezile ve Ehl-i sünnet arasında yaşandığını söyleyen Derveze, Allah'ın sıfatları ve Kur'ân'ın mahiyeti gibi konular hakkında tartışıldığını ifade etmiştir.[192]

Derveze, birbiri ile tartışan ve karşı karşıya gelen her iki grubun da Allah'ın sıfatlarının eksiksiz olduğu noktasında birleştiğini, kiminin Allah'ı tazim için, kiminin de Allah'ı tenzih için mücadele ettiklerini söylemiştir. Ayrıca bu gruplar, Allah'ın Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e vahyettiği noktasında da birleşmişlerdir.[193]

Derveze bu konunun İslam'ın ilk döneminde yaşanılan bazı siyasî, mezhepsel ve ırksal olaylarla alakalı olduğunu düşünmektedir. Bu konunun ne Hz. Peygamber ne de dört halifeye kadar gitmediğini dile getirmiştir. Çünkü, sağlam kaynaklarda böyle bilgilere rastlanılmamaktadır. Aksine bu rivayetlerde Allah ve Kur'ân'ın mahiyetiyle ilgili merak içinde olmanın yasaklandığı bildirilmektedir.[194]

Derveze'ye göre, böyle konularda tartışmak ve ihtilaf etmek kimse için bir fayda sağlamadığı gibi, bu tür ihtilaflar Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in hayatında yaşadığı

[190] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.268.

[191] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.269.

[192] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.270.

[193] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.270.

[194] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.270.

olaylarla ve bu olayların yaşandığı çevreyle olan ilişkisinin görülmesini gölgelemektedir.[195]

Sonuç olarak, müfessir Kur'ân'ı var olan anlamından öteye taşıyarak ona farklı anlamlar yüklemenin, hem de insanların canlarını kaybetmesine kadar varabilen bir ihtilafa sebep olarak göstermenin yanlışlığını ifade etmiştir. Bu durumlar, insanların Kur'ân'ın asıl mesajını anlamasını engellemiştir.

### 1.1.11. Rey ile Kur'ân'ı Yorumlamanın Yasaklanması Konusuna İlişkin Görüşleri

Derveze; tefsiri Hz. Peygamber, sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn görüşleri ile sınırlı tutmak gerektiğini düşünen bazı âlimlerin, rey ile tefsiri doğru bulmadıklarını söylemiştir.[196]

Derveze âlimlerin bu düşünceden yola çıkarak, rivayete ağırlık verdiklerini ifade etmiştir. Müfessire göre bununla beraber ortaya çıkan sorun, rivayetlerin sayısının çok fazla olmasıdır. Mesela İbn Abbas'tan gelen rivayetlerin sayısız olduğu söylenmiştir.[197]

Bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'e dayanan iki hadis vardır. Birinde, kendi görüşüne göre Kur'ân hakkında konuşan kişinin doğru söylese bile yanıldığı belirtilir. Diğerinde ise, Kur'ân hakkında bilgisiz olduğu halde konuşan kişinin cehennemdeki yerine hazırlanması gerektiği söylenir. Bazı kimseler, bu hadislerde "kendi görüşüne göre ve bilgisiz olduğu halde" ibarelerini "bir rivayete dayanmadan" şeklinde tanımlamışlardır. Derveze'ye göre, müfessirlerin başında gelen isimlerden et-Taberî de bu görüşe bağlı kalmıştır ve tefsirini rivayetlerden oluşturmuştur. Bu hadisleri yorumlayan ilk dönem âlimlerine göre amaç, insanların keyfine göre Kur'ân'ı yorumlamalarını veya bile isteye gerçek olmayan bir şeyi söylemelerini engellemektir.[198]

Derveze, ilk nesillerden gelen rivayetlerin hepsinin mutlak doğru olarak kabul edilmesinin yanlış olduğunu düşünür. Bu nedenle, rivayetleri gerek senet ve gerekse

[195] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.271.

[196] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.271.

[197] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.272.

[198] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.272.

metin açısından ayıklamak gerekmektedir.[199] Müfessir, bu rivayetlerin çok azının ayıklanmış olduğunu söylemiştir, buna rağmen bu rivayetler tefsir kitaplarında yer almaya devam etmiştir. Derveze'ye göre, tefsir kitaplarında re'yi yasaklayıp herhangi bir ayıklama yapılmaksızın rivayetlere yer vermek; karışıklığa, mantıksız yorumlara ve çelişkilere neden olmaktadır. Zira bu rivayetlerin içinde çokça uydurulmuş rivayetler de yer almaktadır. Dolayısıyla müfessire göre yapılması gereken işlem, rivayetleri tenkit etmenin yanında akl-ı selim olan kişisel görüşlere de yer vermektir. [200]

Sonuç olarak müfessirin dediklerine göre, bazı âlimlerin tefsirin yalnızca rivayetlerden oluşabileceğini, rey ile yorum yapmanın yasaklandığını söylemelerinin yanında, rivayet nakillerinde de hiçbir kıstasın gözetilmemesi büyük bir hatadır. Çünkü bu şekilde, çok sayıda asılsız rivayet delil kabul edilmiş ve bu durum dini anlama noktasında sayısız sorun doğurmuştur. Halbuki bu rivayetler içinde sağlam olanlarını ayıklamak ve dinin özüne, ana gayesine uygunluğu tespit etmek gerekmektedir. Ancak bu takdirde, Hz. Peygamber'in yaşadığı sîret ile uyumluluk arz eden bir Kur'ân yorumu yapılabilir.

## 1.2.SÎRET-NÜZÛL İLİŞKİSİNİ GÖZETEREK KUR'ÂN'I YORUMLAMANIN GEREKLİLİĞİ

Derveze'nin aynı zaman da siyer ilminde ustalaşmış bir âlim olması onun tefsirinde siyere önemli bir yer vermesine sebep olmuştur. Önceki bölümde ele aldığımız gibi Derveze, Kur'ân'ı bağlamdan soyutlanmış bir şekilde anlamanın doğru olmadığını, Kur'ân'ı sahabe gibi anlayabilmek için dış bağlamı, yani siyeri bilmek gerektiğini düşünmektedir.

Derveze, tefsirini nüzûl sırasına göre yazmıştır. Bunu yapmasındaki gaye, Kur'ân'ın inmeye başladığı dönemden son indiği ayete kadar geçirdiği farklı merhaleleri görebilmek ve böylece Kur'ân'ı daha iyi anlayabilmektedir. Ayrıca bu yöntem sayesinde Kur'ân okuyucusu nüzûl ortamına gidebilecek, oranın şartlarını algılayabilecek ve böylece nüzûl döneminde yaşayan bir Müslüman gibi Kur'ân'ı

[199] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.274.

[200] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 275.

anlamaya çalışacaktır.[201] Şüphesiz Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre okuma, anlama ve tefsir etme uğraşını yaparken nüzûl dönemini iyi okumak, bunun için tarih-siyer ilminden faydalanmak gerekmektedir. Ancak bu sayede Kur'ân iyi anlaşılabilir ve farklı zaman ve coğrafyadaki insanlar tarafından gerekli mesaj alınabilir.[202]

Derveze, Kur'ân'da Hz. Peygamber'in hayatından, içinde yaşadığı toplumdan ve dönemin şartlarından bahseden çok sayıda ayet olduğunu ve bu nedenle Kur'ân'ın siyer/tarih bilgisi veren en sağlam kaynak olduğunu düşünmektedir. Böylece Hz. Peygamber'in sîretini Kur'ân'dan okumanın, onun üzerinden takip etmenin mümkün olduğunu söylemiştir.[203] Kur'ân'da nüzûl ortamında yaşayan insanların dini inançlarına, düşünce yapılarına, ahlak anlayışlarına, mevcut toplumun kültürüne ve geleneklerine ait bilgiler yer almaktadır.[204] Ayrıca Kur'ân'da risalet öncesi döneme ve o döneme ait inanç, sosyo-ekonomik hayat, düşünce yapısı gibi unsurların da yer aldığı birçok ayet olduğunu ifade etmiştir.[205] Risalet öncesi dönemin bilinmesi, ayetlerin anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir; çünkü bu sayede insanlar bu dönemi zihinlerinde canlandırabilirler. Kur'ân'ı anlamanın yolu Kur'ân'ı tefsir ve sîret kitapları ile beraber okumaktır. Birlikte okuma sayesinde de farklı dönemlerde yaşayan Müslümanlar, nüzûl zamanıyla samimi bir bağ kurabilecektir.[206]

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in yaşadığı çok farklı durumlardan bahsedilmektedir. Hem Mekkî dönemde hem de Medenî dönemde; Hz. Peygamber'in Allah ile olan ilişkisi, insanî olarak zayıf ve güçsüz hissettiğinde O'ndan destek alması, bu yolda Allah'ın onu adım adım eğitmesi, inançları farklı olan birçok insan grubunun ona olan kötü muamelesi ve bunlarla mücadelesi gibi Hz. Peygamber'in yaşadığı hayattan bahseden çok sayıda ayet vardır.[207] Kur'ân'da tebliğ süresince insanların Hz.

---

[201] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.9.

[202] Hikmet Koçyiğit, *Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII, Sayı: 23, 2013:183-201, s.185.

[203] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 34.

[204] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 34.

[205] Muhammed İzzet Derveze, Derveze, Muhammed İzzet, *Asru'n-Nebi: Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı 1*, Çev. Mehmet Yolcu, 2. Baskı, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995, s,16.

[206] Derveze *Asru'n-Nebi: Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı 1*, s,18-19.

[207] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 35.

Peygamber'e, onun da insanlara karşı nasıl konumlandığı da anlatılmaktadır.[208] Bir ayetin hangi şartlarda nâzil olduğunu anlamak için tüm vahiy sürecini, bu süreç içerisinde yaşanan olayları, o dönemin Arap kültürünü, yaşam ve düşünce tarzını, geleneklerini ve vahiy ortamını detaylı bir şekilde bilmek gerekmektedir.[209] Zira Kur'ân bu dönem yaşantıları üzerine inmiş ve öncelikli olarak bu toplumu dönüştürmek istemiştir. Bu dönüşümü de iyi anlayabilmek ancak İslam öncesine dair bilgi sahibi olmakla mümkün olur. Kur'ân'da cahiliye dönemine ait birçok atıf yapılmasının başlıca sebebi de budur.[210]

Kur'ân'da Hz. Peygamber'in hayatına dair birçok şey de anlatılmamış, hikmetine binaen bazı olay yahut durumlar anlatılmıştır. Bu nedenle Kur'ân'ın bir siyer kitabı olmadığı, fakat Kur'ân'da siyere dair hatırı sayılır derecede ayet olduğunu söylemek mümkündür.[211]

Siyer ve tefsir ilimleri birbiri ile oldukça bağlantılı iki ilimdir. Siyer bilgisi olmadan ayetleri doğru bir şekilde anlamlandırabilmek mümkün değildir. Siyer ilmi, Kur'ân'ı donuk bir metinden öteye taşıyarak ona canlılık kazandırır ve okuyucunun nüzûl ortamını anlamasını sağlar. Kur'ân'da yazılı olmayan, fakat onun anlaşılmasında çok önemli pay sahibi olan birçok bilgi ve arka plan siyer sayesinde bilinebilir. Bu şekilde de Kur'ân'ın nüzûl ortamında yaşayan Müslümanların anladığı gibi anlaşılmasına yardımcı olur.[212] Siyer kitaplarında, nüzûl döneminde yaşanan gelişmeler ve Hz. Peygamber'in hayatında yaşanan olaylar müellifler tarafından kronolojik ve bağlantılı olarak anlatıldığı[213] için Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in hayatında ne gibi değişiklikler yaptığını görebilmek mümkün olur.[214]

---

[208] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 35.

[209] Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si, s.*34; Muhammed Coşkun, *Kur'ân Yorumunda Sîret-Nüzûl İlişkisi*, Fikir Yayınları, İstanbul, 2014, S.19.

[210] Adem Apak, *Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi*, İSTEM: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi, Sayı: 16, 2010: 9-18, s.13.

[211] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 35.

[212] Fatih Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017, s.18.

[213] Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, s.33.

[214] Apak, *Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi*, s.12.

Bilindiği üzere Kur'ân'ın üçte ikisi tarihî olaylarla alakalıdır. Bazen geçmiş zamanlardan bazı olaylar anlatılmış ve bu yolla insanlardan ders çıkarması, yaşananlardan ibret alması istenmiştir. Bazen de nüzûl sürecinde yahut daha yakın tarihlerde yaşanan olaylardan ya da durumlardan bahsedilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ı anlamak için tarih bir kaynak niteliğindedir. Ayetlerde tarihe dair bunca unsurun anlatılmış olması[215], Kur'ân'daki birçok ayette nüzûl ortamında yaşayan insanların kültüründen, yaşayış tarzlarından ve inançlarından bahsedilmiş olması Kur'ân araştırmacılarının tarihe önem vermesi gerektiğini göstermektedir.[216]

Tarih birçok açıdan müfessirlerin kullandığı bir kaynaktır. Örneğin, müfessirin bir ayette karşılaştığı bir kelime yahut bir ibarenin anlamı, ancak Kur'ân'ın indiği dönemdeki dili tahlil etmek ile mümkündür. Kur'ân, onların dilinde indiği için Kur'ân'ı anlamlandırma da ancak bu yolla mümkün olabilmektedir.[217] Siyer rivayetleri içerisinde, Hz. Peygamber'in sözleri ve yaşadığı olayların dışında, rivayetin tam olarak anlaşılması için rivayetin kendisinde olmayan açıklayıcı bilgilere de yer verilir. Dolayısıyla bu tür ilave ve açıklayıcı bilgiler, anlatılan rivayetin asıl manasının anlaşılmasında oldukça önemlidir.[218] Bu açıklayıcı ilave bilgilerin önemini Kur'ân üzerinde de görmek mümkündür, zira Kur'ân'daki birçok ayette mübhem ifadeler yer almaktadır. Basit bir zamirin neye ya da kime ait olduğunu bilmek dahi, ayetin anlaşılmasında büyük rol oynamaktadır. [219] Anlaşılması için harici bir bilgiye ihtiyaç duyan ayetler, siyer sayesinde doğru şekilde anlaşılabilir. Birden fazla anlama gelebilen bazı kelimelerin Kur'ân'da yer aldığı takdirde hangi anlamıyla kullanıldığını anlamak oldukça önemlidir. Örneğin, fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşılması emredilen ayette[220] "fitne" kelimesinin tam olarak ne ifade ettiği konusunda bir muallaklık söz konusudur.[221] Siyer kaynaklarına bakıldığında bu

[215] Cumhur Demirel, *Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî Medenî*, Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı), LIII, Sayı:4, 2017: 35-54, s.40.

[216] Demirel, *Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî Medenî*, s.41.

[217] Halis Albayrak, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi*, Kur'ân ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi, Ankara, 2013: 83-105, s.84.

[218] Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü,* s.117.

[219] Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, s.153.

[220] el-Bakara 2/193

[221] Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, s.175.

ayette geçen "fitne" kelimesinin Mekke döneminde Müslüman olan kimselerin yaşadığı zorluk ve baskılar anlamına geldiği görülmektedir.[222]

Siyer kitapları, Kur'ân'ı tefsir etmeye yardımcı olur. Siyer ilminin verilerinde vahiy öncesine ve vahiy sürecine dair bilgiler yer almaktadır. Tefsire malzeme olabilecek birçok veri siyer ilmi sayesinde ayetlerin arka planına ışık tutar; Hz. Peygamber'in sülale bilgisi, çocukluğu, gençliği, evlilikleri ve İslam öncesi Mekke'nin durumu gibi.[223]

Siyer bilgilerinin bütün ayetlerin anlaşılmasında etkin olduğunu söylemek tabiî ki mümkün değildir. Bazı ayetler bu bilgiler olmadan da anlaşılabilirken, bazı ayetler için siyer bilgisi bulunmayabilir. İlave bir veriye gerek kalmadan anlaşılabilen ayetler, siyer ile beraber ele alındığında daha sağlam bir mana vermiş olur.[224] Bu noktada siyer rivayetlerinin ne kadar sağlam olduğu sorusu akla gelebilir. Bu nedenle ayetleri açıklarken, siyer rivayetlerinden faydalanan bir müfessir; bu rivayetlerin doğruluğunu ayetlere bakarak tespit etmeli, ayetlerle bir bağlantısı varsa kalan boşlukları ve detayları araştırmalıdır.[225] Bu rivayetlerin sağlamlığı, Kur'ân ve sahih hadislere bakarak tespit edilebilir. Rivayet iki kaynakta bulunmasa bile, genel çerçeveye uyup uymadığı konusunda bir fikir verebilir.[226] Kur'ân'da birçok emir ve nehiy ifadeleri bulunmaktadır, fakat bu hükümlerin tafsilatı Kur'ân'da yer almaz. Kur'ân'da namazın nasıl kılınacağı, orucu neyin bozacağı, kurban olarak kesilebilecek hayvanların hangileri olduğu vb. konulara değinilmez. Bunlara siyer rivayetlerinden ulaşılır. Ayetlerde yer alan, örneğin emir kipiyle kullanılan bir ayetin, aslında emir değil de mübahlık bildirdiği siyer rivayetleri sayesinde anlaşılabilir.[227]

Siyer ile sebeb-i nüzûl arasında da oldukça yakın bir ilişki vardır. Sebeb-i nüzûl ayetin iniş sebebini, özel bir olaya binaen anlatırken, siyer genel olarak Hz.

---

[222] Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, s.177.; Murat Sülün, *Kur'ân Ne Diyor Biz Ne Anlıyoruz*, İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Baskı, 2016, s.102.

[223] İsmail Yiğit, *Kur'ân ve Sîretu'n Nebi*, Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları, Sadrettin Gümüş… (Ve Öte.), II, 2000: 91-100, s.97.

[224] Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, s.153.

[225] Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, s.114.

[226] Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, s.118.

[227] Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, s.156.

Peygamber'in ve sahabenin hayatını anlatır. Bu yönüyle sebeb-i nüzûl rivayetlerini siyerin bir parçası olarak kabul etmek mümkündür.[228]

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, siyer bilgileri olmadan Kur'ân'ı anlamaya çalışmak sağlıklı olmayacaktır. Bazı ayetlerin anlamı açık olup anlaşılması için ilave bir veriye ihtiyaç duyulmasa da, ayetler yaşanan hayata mutabık olarak indiği için tefsir ve siyer ilişkisini kurmak en doğru adım olacaktır. Ayrıca, birçok ayetin anlaşılabilmesi için dış bilgilere ihtiyaç duyulduğu da açıktır. Bu nedenle hem Kur'ân'ı hem de siyeri anlamak isteyen birinin bu iki ilmi beraber ele almaları gerekmektedir.

## 2. OLGUNUN VAHİY ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Bu bölümde nass-olgu ilişkisini irdeleyerek, olguların nassların inzâlindeki etkisini gözlemleyeceğiz. Vahiy, yaşanan pratik hayatla bütünüyle alakalıdır ve ayetleri gerçek anlamda anlayabilmenin yolu, olguları bilmek ve arasındaki ilişkiyi kurabilmektir. Kur'ân'da adı geçen yerler, kişiler, olaylar, örnekler, deyimler vs. nüzûl dönemini yaşayan Arapların bilmediği şeyler değildir. Kur'ân, onların bildikleri şeylerden örnekler vererek insanlara mesajını iletmiştir.[229]

Kur'ân-ı Kerîm'deki çoğu ayette olgunun vahyin inişindeki etkisine çeşitli vurgular yapılmıştır. Örneğin Hz. Peygamber'e yöneltilen bir soru veya yaşanan bir olay neticesinde inen ayetler, olgularla ayetlerin gözle görülür bir ilişkisi olduğunu göstermektedir.[230] Ayrıca bu ilişkiyi, Kur'ân'daki sorunları halletme biçiminden ve kullanılan üsluptan da anlamak mümkündür.[231] Bu ilişkiyi şu örneklerde görebiliriz:

İlk inen sûreler, doğrudan müşrikleri hedef almakta ve onların kötü ahlaklarını eleştirmektedir. Yetimlere karşı olan kaba tutumları[232], yoksulun karnını doyurmamaları[233], malı mülkü çok sevmeleri[234], gösteriş yapmaları[235] ve hayra engel olmaları[236] ayetlerde vurgulanan noktalardandır.

---

[228] Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, s.129.

[229] Nihat Uzun, *Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılması Üzerine*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016, s.84.

[230] Muhammed İsa Yüksek, *Tefsirde Sebeb-i Nüzûlün Bağlayıcılığı ve İşlevi*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVII, Sayı:34, 2018/2, s.418.

[231] Mevlüt Erten, *Nass-Yorum İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu, 2013, s.125.

[232] el-Fecr 89/17; el-Mâûn 107/ 2

[233] el-Fecr 89/18; el-Mâûn 107/3

Rivayete göre Abdurrahman b. Avf, içinde Ali b. Ebî Talib'in de olduğu bir grubu yemeğe davet etmişti. Yemek ile beraber içki de içmekteydiler. Abdurrahman b. Avf, Kafirûn sûresini okudu fakat anlayamadı. Bu olay üzerine, insanların sarhoş iken namaza yaklaşmalarını yasaklayan ayet nâzil olmuştur.[237]

Cahiliye döneminde Sakîf ve Huzâa kabileleri günah işledikleri sırada üzerlerinde olan elbiselerle Kâbe'yi tavaf etmek istemez ve bu nedenle Kâbe'yi çıplak tavaf ederlerdi. Onların bu adetlerini kaldırmak için gelen el-A'râf 26. ayette insanlara mahrem yerlerini örtecek ve onları süsleyecek elbiseler yaratıldığı söylenmektedir. [238]

Müddessir sûresinin ilk ayetlerinde, Hz. Peygamber'e "örtüsüne bürünen" olarak seslenerek onun insanları uyarması, rabbini yüceltmesi ve giydiklerini temiz tutması söylenmiştir. Elbisenin temizlenmesi, çölde yaşayan insanlar için bir itibar meselesidir. Birinin dış görünüş bakımından iyi olması; insanların gözünde onu beğenilen, şanlı bir insan olarak tanımlar. Ayette bu ibarenin geçiyor olması Arapların gözündeki karşılığı nedeniyledir.[239]

Cahiliye Arapları, zaman anlamına gelen "dehr" kavramını kader olgusuyla eşleştirmişlerdir. Onlara göre dehr, özellikle ölüm ve rızık meselelerini önceden belirlerdi. Bu inancın temelini çöl şartlarına bağlamak mümkündür. Zira çöl, insanın başına ne geleceğini bilemediği bir yerdir; mesela yağmur yağmaması sonucunda kıtlık oluşabilir ve bu da ölüme sebebiyet verebilirdi.[240] Onların bu inançlarına karşılık, Kur'ân'da ölüm ve rızık meselelerinin belirleyicisinin dehr değil, Allah olduğu bilgisi verilmiştir. el-Câsiye 26. ayette insanları yaşatanın Allah olduğu, sonra Allah'ın insanları öldüreceği, daha sonra da kıyamet günü onları bir araya getireceği

---

[234] el-Fecr 89/20

[235] el-Mâûn 107/ 6

[236] el-Mâûn 107/7

[237] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Thk: Ahmed Muhammed Şakir, IV, 1. Baskı, Müessesetu'r-Risale, 1420/2000, s.334.

[238] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, Thk: Abdullah Mahmud Şehhate, II, 1. Baskı, Beyrut: Daru İhyau't-Turas, 1423/2002, s.32.

[239] Nasr Hâmid Ebu Zeyd, *Nas-Olgu İlişkisi Bağlamında İlk Vahiy Tecrübesinin Değerlendirilmesi*, Çeviren: Mehmet Emin Maşalı, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, VIII, Sayı:7, 671-688. S.686.

[240] Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si Kur'ân'da Tarih*, s. 53.

söylenmiştir.[241] Bu örneklere bakıldığında ayetlerin; o dönemde yaşayan insanların yaşantılarıyla, adetleriyle, inanışlarıyla ve o dönemin şartlarıyla doğrudan ilgili olduğunu görmekteyiz.

Şüphesiz ki zamanın değişmesi ile birçok şey değişmektedir. Hz. Peygamber ve sahabe dönemindeki anlayış ve yaşantı ile sonraki dönemlerin anlayışları farklıdır. Sahabe, ayetleri bizzat Hz. Peygamber'in ağzından, onun jest ve mimikleri eşliğinde duyarken ve kendi dönemlerinde yaşanan, ayetlerde işaret edilen birçok olgunun bilgisine sahipken, sonraki dönem Müslümanları ayetleri yalnızca yazılı bir metin halinde okuyabildiler.[242] Bununla ilgili olarak şu rivayeti aktarmak doğru olacaktır: Halife olduğu dönemde bir gün Hz. Ömer, peygamberi tek olduğu halde ümmetin görüş ayrılıklarına düşmesine anlam veremez. Abdullah b. Abbâs'a, bu ümmetin peygamberi ve kıblesi tek olduğu halde nasıl ihtilafa düşebildiğini sorar. İbn Abbâs da cevaben, Kur'ân'ın kendilerinin içinde bulunduğu bir ortamda nâzil olduğunu, bu ayetleri okuduklarını ve anladıklarını söylemiştir. Kendilerinden sonraki nesillerin ise, ayetlerin ne için indiğini bilemeyeceklerini, bu yeni nesillerin Kur'ân'ı anlayabilmek için kendilerine ait görüş ve yorumlar üreterek ihtilafa düşeceklerini söylemiştir.[243] İbn Abbas'ın ifadesinden de anlaşılacağı üzere, ayetler yaşanan olgularla ilgili olarak inmektedir ve ayetleri doğru bir şekilde anlamanın yolu, bu olguları bilmekten geçmektedir. Zira kişi, ayetlerin ne zaman ve hangi amaçla indiğini bilmiyorsa, bu durum onun ayetleri farklı şekillerde yorumlamasına neden olur.[244]

Kur'ân'ı değişen zamana ve şartlara binaen yeniden ve yeniden yorumlamak ihtiyacı doğar. Bunu yapmak içinse atılması gereken ilk adım nass ve olgu ilişkisine dönüp bakmak, böylece nassın nüzûl döneminde ve nüzûl toplumunda ne anlatmak istediğini anlamaktır.[245] Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, ayetlerin olgularla ilintili olduğu açıktır ve bu nedenle olgular bilindiğinde ayetlerin daha doğru ve anlamına uygun şekilde anlaşılması daha mümkün olacaktır.

---

[241] Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si Kur'ân'da Tarih*, s. 54.

[242] Mustafa Öztürk, *Sahabe, Kur'ân ve Tefsir*, İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 7-8, 2018: 133-161, s.137.

[243] eş-Şâtibî, *el-İ'tisâm*; Thk. Selim b. Îd el-Helali, II, 1. Baskı, Suudi Arabistan: Daru İbn Affan, 1412/1992, s.691.

[244] eş-Şâtibî, *el-İ'tisâm*; II, s. 692.

[245] Erten, *Nass-Yorum İlişkisi*, s.107.

## 3. KUR'ÂN'I ANLAMADA DIŞ BAĞLAMIN ETKİSİ

Bu başlık altında Derveze'nin tefsirinde büyük bir önem verdiği dış bağlam konusunu ele alacağız. Dış bağlamın Kur'ân'ın anlaşılmasındaki etkilerini, sahabe ve klasik dönemde bu konuya gösterilen ehemmiyeti ve dış bağlam dikkate alınmadığında ortaya çıkan problemleri masaya yatıracağız. Böylece, son zamanlarda ön plana çıkan dış bağlam ve Kur'ân ilişkisini irdelemiş olacağız.

### 3.1. Dış Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılmasındaki Etkileri

Bağlam; bir sözün öncesinde yahut sonrasında yer alan, sözü anlamlı kılan kendisiyle yakın bir ilişkisi olan unsurlara denir. Dilbilimde dilsel ve dil dışı olmak üzere ikiye ayrılan bağlam, genel olarak bir durum ya da olayı ilgilendiren olguların tümüdür.[246] Bununla beraber bir metindeki cümlelerin kendi içlerindeki bağlantısına iç bağlam, bir metnin yazıldığı dönemin bilumum şartlarına ise dış bağlam denmektedir.[247] Dış bağlam, metnin daha iyi anlaşılmasını sağlayan tarihsel ve toplumsal bağlamdır.[248] Dolayısıyla bir metni doğru bir şekilde anlayabilmek için bağlam bilgisine hâkim olmak gerekmektedir. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'i anlama çabası içindeyken de geçerlidir. Onu anlayabilmek için, hem ayetler arasındaki bütünlüğü, yani iç bağlamı hem de indiği zamanın özel ve genel şartlarını, yani dış bağlamı bilmek gerekmektedir. Nüzûl ortamında yaşayan Müslümanlar için bu bilgilere ulaşmak ve aralarındaki ilişkiyi kurabilmek daha kolayken, Kur'ân'ı yazılı olarak bulan Müslümanlar için Kur'ân'ı anlayabilmek, büyük ölçüde onun dış bağlamına vakıf olabilmek ile mümkün olmaktadır.[249]

Bağlamın anlaşılması, öncelikle Kur'ân'ın hitabî yani sözlü anlatım olarak vahyedilmesi ile ilişkilidir. Çünkü, Kur'ân'da sözlü anlatım türüne ait çok sayıda ifade bulunmaktadır. Kur'ân'da bugün "mübhemat" olarak isimlendirdiğimiz açıkça bahsedilmeyen birçok zaman, mekan ve kişi isimlerinin yerine "o gün, bir adam, bir

[246] Ahmet Cevizci, "*Bağlam*", Felsefe Ansiklopedisi, II, Etik Yayınları, Mayıs 2014, s.59.

[247] Mahmut Ay, *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak- Hz. Musa Kıssası Örneği*, 2. Baskı, İstanbul: Ensar Yayınları, 2017, s.16.

[248] Nihat Uzun, *Hz. Peygamber'in Tefsirinde "Bağlam" Meselesi*, Bilimname: Düşünce Platformu, Sayı:22, 2012/1: 129-157, s.134.

[249] Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'ân*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s.15.

köy" gibi ifadelere yer verilmesi Kur'ân'ın sözlü anlatım özelliklerini taşıdığını gösterir.[250] Kur'ân, Hz. Peygamber'in dilinden insanlara ulaştığı için, sözlü hitabın özelliklerini taşımaktadır. Konuşma dili, yazı diline kıyasla muhatabı etkileme konusunda daha başarılı ve dinamiktir.[251]

İlk muhatapların ve sonraki Müslümanların Kur'ân'ı anlaması farklılık arz eder. Hz. Peygamber ilk muhataplara vahyi sözlü olarak iletmiş, bizzat kendilerine seslenmiş ve o dönem insanının algılarına hitap etmiştir. Kur'ân'ı bir metin olarak bulan sonraki dönem Müslümanları ise, tabiî olarak onu ilk muhataplar gibi anlayamamıştır. Çünkü, sözlü dil özelliklerine sahip olan Kur'ân, yazıya geçirildiğinde bazı şeylerin anlaşılması zorlaşmıştır. Bunun sebebi, sonraki Müslümanlar için metinde çokça kapalı ifadenin olmasıdır.[252] Şu an önümüzde yazılı olarak duran ve ayetlerde bize kapalı gelen anlayamadığımız bazı ibareler, birçok sahabe tarafından mahiyetleri bilindiği için kapalı değildi. Nüzûl ortamında yaşayan ama birebir dış bağlama şahit olmayan, yahut daha sonraki dönemlerde Müslüman olan kimseler için de aynı kapalılıktan söz edilebilir. Örneğin Medine döneminde Müslüman olan kimseler, Mekke döneminde nâzil olan ayetlerin bağlamına vakıf değillerdir, yalnızca verilen mesajı anlamışlardır. Dış bağlam bilgisine sahip olanlar için, ayetin kapalı bir şekilde bazı hususlara değinmesi sorun teşkil etmez. Zira sözlü kültürde bilinen şeylerin zikredilmemesi onun bir özelliğidir, buna da "hazf" adı verilmektedir.[253]

Kur'ân, sahabe açısından kendi sorularına, ihtiyaç ve problemlerine yönelik cevap niteliğinde bir söz olarak anlaşılmıştır. Yazılı hale geldiğinde ise, sahabenin nezdinde net olan hususlar, sonraki nesiller için bahsettiği olay ve durumlar bütün ayrıntılarıyla anlatılmadığı için net olarak anlaşılmamıştır.[254]

Genel anlamda sözlü konuşmanın, olduğu gibi yazıya geçirilmesi ile birtakım sorunların peyda olduğu söylenebilir. Sözlü konuşmada muhatap karşınızdaki kişi iken, yazılı konuşmada muhatap harfler ve kelimelerdir.[255] Bununla beraber, insanlar

---

[250] Süleyman Gezer, *Sözlü ve Yazılı Kültür Ayrımında Kur'ân*, Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları: Sempozyum, 1-2 Mayıs 2008, İstanbul, 2009: 25-42, s.247.

[251] Uzun, *Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılması Üzerine*, s.17.

[252] Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'ân*, s.13.

[253] Gezer, *Sözlü ve Yazılı Kültür Ayrımında Kur'ân*, s.248.

[254] Gezer, *Sözlü ve Yazılı Kültür Ayrımında Kur'ân*, s.248.

[255] Gezer, *Sözlü ve Yazılı Kültür Ayrımında Kur'ân*, s.243.

konuşurken birbirlerine gerekli olan şeyleri iletirler. Bilindik bir şey sürekli dile getirilmeyebilir ve bulundukları çevreye ait bir şeyden bahsedilebilir. Bahsettikleri şey, konuşmada belgisiz zamir şeklinde kullanılabilir ve jest ve mimiklerden de istifade edilebilir. Karşılıklı konuşmada bu tür şeylerin açık açık konuşulması gerekmez; fakat bu konuşmanın bağlamı bilinmediği takdirde, anlama iki muhatap arasındaki gibi olmayacaktır. Yapılabilecek en muhtemel şey, bu konuşmayı anlamaya çalışmak ve yorumlamak olacaktır.[256]

Kur'ân, mesajını Arap dili vasıtasıyla insanlara bildirdiği ve dil de konuşulduğu kültürden beslendiği için, Kur'ân vahyi nüzûl ortamındaki Arapların düşünce ve konuşma tarzına uygun olarak inmiştir.[257] Bir dile vakıf olmayan biri ile dile vakıf olan birinin bir şeyi algılamaları arasında fark olması normaldir. Zira dile vakıf olan kişi okuduğu ifadenin tarihsel, kültürel bir geçmişi olduğunu bilir, diğeri ise bilemez.[258] Bu nedenle Kur'ân Arapçasının, vahiy sürecindeki Arap toplumunun kullandığı dil olduğunu ve bu dilin dönemin anlayışını ve kültürünü yansıttığını unutmamak gerekmektedir.[259]

Ayetlerin anlaşılabilmesinde dış bağlamın önemli olduğunu gösteren bazı örneklere yer vereceğiz:

Kur'ân okunduğu zaman onu susup dinlemenin gereğini ifade eden ayetteki[260] muhatap müşriklerdir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'den mucize istemişler ve onlar için gerekli olan mucizenin Kur'ân olduğunu belirten bu ayet nâzil olmuştur.[261]

Bir diğer örnek Mâûn sûresinde bulunmaktadır. Bu sûrede yer alan *el-musallûn* kelimesine "namaz kılanlar" manası, *an salâtihim* kelimesine "namazlarından" manası, *yurâûn* kelimesine de "riya yaparlar" manası vermek, sûrenin inzâl edildiği döneme bakıldığında doğru olmayacaktır. Çünkü bu sûre, henüz namaz ibadetinin farz olmadığı

[256] Gezer, *Sözlü ve Yazılı Kültür Ayrımında Kur'ân*, s.238.

[257] Gezer, *Sözlü ve Yazılı Kültür Ayrımında Kur'ân*, s.229.

[258] Uzun, *Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılması Üzerine*, s.19.

[259] Uzun, *Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılması Üzerine*, s.84.

[260] el-A'râf 7/204

[261] Hasan Elik, N*üzûl Dönemini Esas Alan Bir Tefsir Çalışması Olarak 'Tevhit Mesajı' ve Kur'ân'a Çağdaş Yaklaşımlar*, Kur'ân'ı Anlama Yolunda: KURAMER Konferansları -*I*, 2017: 89-108, s.103.

bir dönemde inmiştir ve ayet, müminlerden değil müşriklerden bahsetmektedir.[262] Sûrede *el-musallûn*dan kasıt müşrikler, *an salâtihim*den kasıt müşriklerin dindarlık algısı ve *yurâûn*dan kasıt ise yaptıkları gösterişlerdir.

Konuyla ilgili verebileceğimiz bir başka örnek de et-Tahrîm sûresinde yer almaktadır. Bu sûrede cehennemdeki yakıtın insanlar ve taşlar olduğu söylenmektedir. Ayet zahirinde görüldüğü gibi, yani cehennemde insanların ve taşların yanacağı şeklinde anlaşılmaktadır. Oysa bu ayet dış bağlamı göz önüne alınarak incelendiğinde, onların taşlar değil müşriklerin taşlardan yaptığı putlar olduğu anlaşılmaktadır.[263]

Dış bağlamın önemini bizlere gösteren Kur'ân konularından biri de, şüphesiz ki kıssalardır. Kur'ân'ın büyük bir çoğunluğunu oluşturan kıssalar, nüzûl döneminde yaşanan hadise ve durumlara paralel olarak anlatılmaktaydı. Kıssalar bir hikaye anlatmaktan ziyade, anlatılan kesitler vasıtasıyla başta Hz. Peygamber olmak üzere nüzûl ortamındaki insanların güncel hayatlarına dokunmaktaydı.[264]

Kur'ân kıssalarını anlayabilmenin en sağlam yolu indikleri dönemi, yani sîreti dikkate alarak okumaktır. Kıssa ayetlerinde de ifade edildiği üzere, bu kıssalar Hz. Peygamber'in yaşadığı zor durumlarda kendisine motivasyon olması ve yol göstermesi amacıyla anlatılmıştır.[265] Anlatılan kıssalarda bahsedilen kişiler veya olaylar, coğrafi olarak nüzûl ortamına yakın yerlere aittirler. Nüzûl ortamındaki insanlara hiç bilmedikleri kişilerden, hiç duymadıkları olaylardan bahsetmek verilen mesajın etkisini azaltacaktır. Bu nedenle Kur'ân kıssalarında Arapların aşina oldukları olaylara yer verilmiştir.[266]

Kur'ân'daki bazı kıssalar ile Hz. Peygamber'in sîretinin benzediğini gösteren bazı örnekleri zikredelim: Hz. Musa ile Hz. Peygamber'in yaklaşık olarak aynı yollardan geçtiği söylenebilir. Hz. Musa yaşadığı dönemdeki en zalim kişi olan Firavun'a gönderilmiş, Firavun'un şirk ve zulüm üzerine kurduğu sistemi ilga edip, topluma tevhit

[262] Sülün, *Kur'ân Ne Diyor Biz Ne Anlıyoruz*, s.20.

[263] Elik, *Nüzûl Dönemini Esas Alan Bir Tefsîr Çalışması Olarak 'Tevhit Mesajı' ve Kur'ân'a Çağdaş Yaklaşımlar*, s.102.

[264] Ay, *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak*, s.36.

[265] Ay, *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak,* s.17.

[266] Ay, *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak,* s.37.

ve adalet anlayışı getirmeyi hedeflemiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem de şirkin hâkim olduğu, güçlünün zayıfı ezdiği, türlü haksızlık ve zulümlerin yapıldığı bir dönemdir. Yine Hz. Peygamber de Hz. Musa gibi tevhid ve adaletin hüküm sürdüğü bir toplum oluşturmak istemiştir.[267]

Yine Hz. İbrahim kıssasıyla da Hz. Peygamber'e moral verilmiştir. Çünkü Hz. İbrahim de benzer olaylar yaşamıştır. Mekkî sûrelerde Hz. Peygamber müşrikleri İslam'a davet ederken ve onlarla mücadele ederken, Hz. İbrahim'in de putperest insanlarla mücadelesi anlatılmıştır. Medenî sûrelerde Hz. İbrahim'in hanifliğine vurgu yapılmış, bu da Medine dönemindeki Yahudi ve Hristiyanlara bir cevap niteliği taşımıştır.[268]

Hz. Peygamber ve sahabe de kıssalarda anlatılan karakterlerle, kendi yaşadıkları dönemdeki insanları birbirine benzetmişlerdir. Mesela Ebû Cehil Firavun'a benzetilmiş,[269] Bedir savaşında alınan savaş esirlerine ne yapılacağı düşünüldüğü sırada Hz. Ömer'in sert ve Hz. Ebubekir'in yumuşak tavrından yola çıkılarak Hz. Ömer Hz. Musa'ya ve Hz. Nuh'a, Hz. Ebubekir ise Hz. İbrahim'e ve Hz. İsa'ya benzetilmiştir.[270]

Sonuç olarak, Kur'ân hem iç hem de dış bağlamı olan bir kitaptır. Onu doğru anlamak için hem iç bağlamını hem de nâzil olduğu dış bağlamını göz önüne almak gerektiği açıktır. Ayetlerde özellikle o dönemin insanının dikkatini çekecek unsurlar yer almış ve gerek kullanılan dil, gerek verilen örnekler, gerek anlatılan kıssalar tamamıyla bu insanları muhatap aldığını göstermektedir. Kur'ân'ı sonraki dönemlerde anlamak isteyen insanların da yapması gereken, Kur'ân ve indiği bağlam ilişkisini öğrenmek olacaktır.

### 3.2. Sahabenin ve Klasik Dönem Müfessirlerinin Dış Bağlama Verdikleri Önem

Kur'ân'ın ilk muhatap aldığı kitle olan sahabe, inen vahyin yaşanan olaylar ya da içinde bulunulan durum ile alakalı olduğunu bilmekte, bunu bizzat tecrübe etmekteydi.

---

[267] Ay, *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak,* s.159.

[268] Ay, *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak,* s.107.

[269] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, s.523.

[270] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s.67.

Gerek sebeb-i nüzûl rivayetleri, gerekse genel atmosfer onların Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlamalarını sağlıyordu.

Sahabenin dış bağlama verdiği önemi gösteren örneklerden biri, Hz. Ömer'in kendi halifeliği zamanında, Hz. Peygamber döneminde uygulanan hükümler yerine bu konularda içtihat etmesidir. Zira kendisi, verilen hükümlerin o anki yaşanan pratik hayat şartları ile birebir alakalı olduğunu bilmekteydi. el-Mâturidî, bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in münafıklardan önde gelenler kişilere, Müslüman olmaları ve İslam'a kalplerinin yumuşaması için zekattan pay verdiğini belirtmiştir. Fakat bu uygulama yapılırken Müslümanların güçsüz ve bu kimselerin sayıca ve güç olarak iyi durumda olduklarını söylemiştir. Hz. Ömer'in müellife-i kulûptan olan kimselere şartlar değiştiği için zekattan pay vermediğini, Hz. Ebubekir'in de buna itiraz etmediğini aktarmıştır.[271] Hz. Ömer'in, Kur'ân hükümlerine aykırı gibi görünen bazı içtihat ve uygulamalarının sebebi, ayetin indiği şartların ve Hz. Ömer'in içtihadı yaptığı dönemdeki şartların farklı olmasıdır.[272]

Tabiûnun tefsirdeki gayesi de, Kur'ân vahyi ve indiği dönem ilişkisini yeniden yakalamaya çalışmaktır.[273] Muhammed b. Sîrîn, Abîde es-Selmânî'ye bir ayetle ilgili soru yöneltmiş, bunun karşılığında Abîde es-Selmânî, Muhammed b. Sîrîn'e Allah'tan sakınmasını ve Kur'ân'ın neden indiğini bilen kişilerin artık hayatta olmadığını söylemiştir.[274] Tabiûn, Kur'ân'ın yaşanan durumlarla bağlantılı olduğunu bilmekte ve bu bağlantıları öğrenmeye çalışmaktaydılar.

İlk dönem müfessirlerinin eserlerine baktığımızda ise, onların da ayetleri bağlamları gözeterek anlamaya ve açıklamaya çalıştıkları görülmektedir.[275] Başta Mukâtil b. Süleyman ve et-Taberî olmak üzere, birçok müfessirin vahyin indiği dönemin özelliklerini ve sahabenin bu ayetleri nasıl anladığını önemsediği açıktır.[276] İslam tarihinde tüm Kur'ân'ı ilk kez tefsir eden müfessir olan Mukâtil b. Süleyman,

---

[271] el-Mâturidî, *Tevilâtu'l-Kur'ân*, Thk. D. Mecdi Baslum, V, 1. Baskı, Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1426/2005, s.405-407.

[272] Öztürk, *Sahabe, Kur'ân ve Tefsîr*, s.146.

[273] Öztürk, *Sahabe, Kur'ân ve Tefsîr*, s.137.

[274] es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.62.

[275] Uzun, *Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılması Üzerine*, s. 20.

[276] Ay, *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak,* s. 16.

tefsirini yazarken bağlamı hep gözetmiş, Kur'ân'ın muhatap aldığı insanlarla hep bir bağlantı kurmaya çalışmıştır.[277] Ona göre, ilk muhataplardan olmayan bir kişinin Kur'ân'ı kendi anlayışıyla anlamlandırması tefsir sayılmaz.[278]

Mukâtil'in tefsirinden bu konuyla ilgili bir örnek olarak el-Bakara 158. ayetin tefsirini gösterebiliriz. Bu ayette Safa ve Merve tepeleri arasında gidip gelmede bir beis olmadığından bahsedilmektedir. Bugün bu ayeti okuyan biri, böyle bir şeyde beis olmasına şaşırıp anlam veremeyebilir. Oysa Kureyş, Huzâa ve Kinâne kabileleri Safa ve Merve tepeleri arasında yürümenin, Allah'ın nişanelerinden olmadığını düşünmekteydi. Bunun sebebi de İslam öncesi dönemde; Safa tepesinde Nâile ve Merve tepesinde İsâf adlarında putların bulunması ve bu putlara ibadet etmeleriydi. Müslüman olduktan sonra da geçmişteki bu adet nedeniyle, bu iki tepe arasında say yapmıyorlardı. Ayet, onların bu düşünceleri üzerine inmiştir. Bu gerekçeyi bilmek, ayeti anlamlandırabilmek açısından önem taşımaktadır.[279]

Bir diğer örnek de şudur; Bakara 189. ayette evlere arkalarından girmenin bir iyilik olmadığı söylenmiştir. Ensar, hem cahiliyede hem Müslüman olduklarında ihrama girdiklerinde; evlerine kapılardan değil, arkadan açtıkları deliklerden girmekteydiler. Onların bu alışkanlıkları ve inançları üzerine bu ayet inmiştir.[280] Ayetin, böyle bir dış bağlamının olduğunun bilinmemesi ya da bu bilginin göz ardı edilmesi durumunda, ayetin zahirinden farklı bir anlam anlaşılabilir. Mesela ayetin, hırsızlıktan ya da çok farklı bir şeyden bahsettiği zannedilebilir. Oysa, söz zaten muhataba söylenir ve bu sözün zaten bir anlamı vardır. Muhatap ortadan kaldırıldığında, doğrudan anlam da ortadan kalkacaktır.[281]

Tefsirlerinde siyere büyük bir yer veren müfessirlerden et-Taberî ve İbn Kesîr de, ayetlerin anlaşılmasında yardımcı bir ilim olarak siyerden faydalanmışlardır. Yaşanan olgulardan uzak bir şekilde Kur'ân'ı nass üzerinden anlamaya çalışmanın yanlış olduğunu ifade etmişlerdir.[282]

---

[277] Albayrak, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsîrinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi*, s.86.

[278] Albayrak, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsîrinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi*, s.87.

[279] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, s.152.

[280] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr,* I, s.166.

[281] Albayrak, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsîrinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi*, s.90.

[282] Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, s.20.

Bu anlattıklarımızdan anlaşıldığı üzere, sahabenin yaşanan olaylara ve inen ayetlere şahit olduğu için dış bağlama hakim olduğu bilinmektedir. Sonraki nesil ise, Kur'ân'ı sahabe gibi anlama gayretine girmiş ve dış bağlamın öneminin farkında olmuşlardır. Ayetlerin inzâlindeki sebepleri ve şartları Kur'ân'ı anlamaya çalışırken göz önüne almışlardır. Yine ilk müfessirlerin de tefsirlerini yazarken bu ilgiyi önemsedikleri görülmektedir. Bunlar da bize göstermektedir ki, Kur'ân ve dış bağlamı arasında kurulan ilişki İslam tarihinin başından beri önemsenmekte ve irdelenmektedir.

### 3.3. Dış Bağlam Dikkate Alınmadığında Meydana Gelen Sorunlar

Dış bağlamın Kur'ân'ın anlaşılmasındaki öneminden bahsettikten sonra, bu bölümde bazı kimselerce niçin dış bağlama dikkat edilmediğine ve dış bağlam dikkate alınmadığında ortaya çıkan sorunlara değineceğiz.

Kur'ân tarih boyunca çok farklı şekillerde anlaşılmıştır. Bunun başlıca nedeni, birçok insanın Kur'ân'ın doğrudan kendisine inzâl edilmiş gibi davranmasıdır.[283] Bu durum Kur'ân'ı öznel yorumlara açık bir hale getirmiş ve kişinin, hangi dönemde ve hangi şartlarda yaşarsa yaşasın, ayetleri tam da yaşadığı andan bahsediyormuş zannetmesine yol açmıştır. Mesela, Türkiye'de camilerde insanların sağlıkları korumaları için, insanların kendilerini tehlikeye atmamaları söylenen ayet[284] delil gösterilmektedir.[285] Oysa bu ayetin inmesine sebep olan durum, insanların cihada gitmeleri sebebiyle, ganimet yoluyla kazanç elde etmeleri ve artık cihada gitmeyerek elde ettikleri bu maddî gücü artırmak istemeleriydi. Ayetin tehlike olarak nitelendirdiği şey de, Allah yolunda mücadele etmeyi bırakıp dünyalık dertlerle meşgul olmaktır.[286] Her ne kadar insanların sağlıklarını tehlikeye atmamaları gerekse de, delil olarak bu ayetin gösterilmesi ilmî olarak doğru değildir.

Bazı kimselerin; ayetlerden kendi menfaatleri doğrultusunda farklı anlamlar çıkarmaları, bunları yaparken Allah'ın muradı, ayetlerin iniş sebebi veya bağlamıyla ilgilenmemelerine tarih boyunca şahit olunmuştur. Bu ihtilaflar her ne kadar itikat ile

[283] Uzun, *Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılması Üzerine*, s. 7.

[284] el-Bakara 2/195.

[285] Uzun, *Hz. Peygamber'in Tefsîrinde "Bağlam" Meselesi*, s.137.

[286] et-Tirmizi, Tefsîru'l Kur'ân, 2972.

alakalı gibi görünse de, temelde siyasî kaynaklıdır.[287] Bununla ilgili olarak şu örnek verilebilir: İbn Abbas ve Hz. Ali arasında Haricilerle ilgili bir konuşma geçmektedir. İbn Abbas; Kur'ân'ı onlardan çok daha iyi bildiğini, zira Kur'ân'ın kendi evlerine nâzil olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali ona hak vermiş, fakat Kur'ân'ın farklı anlamlara gelebilecek bir kitap olduğunu, bu nedenle de Haricîlerle sünnet üzerinden tartışmasını salık vermiştir. Çünkü bu şekilde kendilerine bir dayanak bulamayacaklardır.[288]

Aynı söz farklı bağlamlarda farklı manalara gelebilmektedir. Kur'ân'ı ele aldığımızda, sonraki nesillerin bağlamı bilmeksizin Kur'ân'ı anlama çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Fakat bağlam olmadığı takdirde verilen manalar, yapay olmak durumundadır.[289] Örneğin, Âli İmrân 31. ayette Allah'ı seven kimselerin Resul'e tâbi olması, böylece Allah'ın da onları seveceği ve günahlarını affedeceği ifade edilmiştir. Burada ayetin muhatabı Yahudi olan Ka'b ve arkadaşlarıdır. Bu kimseler Hz. Peygamber tarafından Müslüman olmaya davet edilmiş, onlar da zaten kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevdiği kimseler olduklarını söylemişlerdir. Bu söz üzerine inen bu ayet, Allah'ın onları Hz. Peygamber'e uydukları takdirde seveceğini ifade etmiştir.[290] Halbuki ayet bugün sünnete ittibanın altını çizen bir ayet olarak tanımlanmaktadır. [291] Bu durumda ayetin muhatabı Müslümanlar değil, kendilerini Allah'ın seçkin kulu addeden Ka'b ve arkadaşlarıdır.

Sonuç olarak; ayetlerin siyak ve sibakıyla anlaşılması, bazı ifadeler seçilerek ayetlere farklı anlamlar verilmemesi, her ayetin doğrudan ya da dolaylı bir bağlamı olduğuna dikkat edilmesi gerekir. Çünkü Kur'ân bağlamdan kopuk bir şekilde anlaşıldığında vahyin ulaştırmak istediği mesaj çarpıtılmış olacaktır.

## 4. ÂYETLERİN NÜZÛL ZAMANINI TESPİT ETMENİN İMKANI

Kur'ân-ı Kerîm, sahabe döneminde bir kitap haline getirildiğinde esas alınan tertip nüzûl sırasına göre değil, mevcut mushaf sırasına göredir. Buna rağmen sahabeden bu

[287] Uzun, *Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılması Üzerine*, s.39.

[288] es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 264.

[289] Ay, *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak,* s.15.

[290] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr,*, I, s.270-271.

[291]Albayrak, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsîrinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi*, s.92.

yana ayetlerin tarihlendirilmesi, bazı durumlar gereği ilgi duyulan bir husus olmuştur. İlk bölümde de bahsettiğimiz gibi, ayetlerin tespit edilmesi eldeki verilerin yetersizliği sebebiyle mümkün görünmemektedir. Durum böyle olmasına rağmen, nüzûl zamanına dair yapılan çalışmalar büyük faydalar sağlamıştır. Bu bölümde sûrelerin nüzûl sıralamasına dair Derveze'nin tespitlerine bakacağız.

Derveze, Mekke'de inen sûrelerin tertibi ve bu sûrelerin hüviyetleri ile ilgili olarak şu sınıflandırmaları yapmıştır:

Kur'ân'daki "sûre" kelimesi müşriklerin Kur'ân'ın ilahî bir kaynağı olmadığını, Hz. Peygamber'in onu kendisinin uydurduğunu söylemelerine karşılık veren ve onlara meydan okunduğu ayetlerde yer almıştır.[292] "Sûre" kelimesini bugün anlaşıldığı şekliyle değil; bir ayet grubu, Kur'ân'ın bir bölümü şeklinde anlamak daha olacaktır. Bu olayların yaşandığı dönem, Mekke döneminin ortalarına denk gelmektedir.[293]

Altmış beş sûre Mekke dönemine ait kafiyeli ve vezinlidir. Derveze; er-Rahmân, el-İnsân ve ez-Zilzâl sûrelerinin de bu sûrelerden olduğunu kabul etmiştir. Bu sûrelerin kırk beş tanesinin de kısa sûrelerden oluştuğunu söylemektedir. Bunlar; el-Fâtiha, en-Nâs, el-Felâk, el-İhlâs, Mesed, el-Kâfirûn, el-Kevser, el-Mâûn, el-Kureyş, el-Fîl, el-Hümeze, el-Asr, et-Tekâsür, el-Kâria, ez-Zilzâl, el-Âdiyât, el-Kadr, el-Alak, et-Tîn, el-İnşirâh, ed-Duhâ, el-Leyl, eş-Şems, el-Beled, el-Fecr, el-Gâşiye, el-A'lâ, et-Târık, el-Burûc, el-İnşikâk, el-Mutaffifîn, el-İnfitâr, et-Tekvîr, el-Abese, en-Naziât, en-Nebe, el-Mürselât, el-İnsân, el-Kıyâmet, el-Müddessir, el-Müzzemmil, el-Cîn, Nûh, el-Meâric, el-Hâkka, el-Kalem, el-Mülk, el-Vâkıa, er-Rahmân, el-Kamer, en-Necm, et-Tûr, ez-Zâriyât, el-Kâf sûreleridir.[294] Derveze, bu sûrelerin genelinin tek seferde indiğini ve tüm bu sûreler arasında konu birliği olduğunu söylemiştir. Bu sûrelerden bazısının tek seferde inmediğine ve bazı sûrelerde de, hem Mekkî hem Medenî döneme ait ayetler olduğuna dair rivayetler olduğunu söylemiştir.[295]

[292] Yûnus 10/38; Hûd 11/13.

[293] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.106.

[294] *el-Kur'ânu'l-Mecîd,* s.106-107.

[295] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.107.

Orta uzunluktaki kafiyeli ve vezinli Mekkî sûreler: es-Sâd, es-Sâffât, Yâsin, el-Fâtır, eş-Şuarâ, el-Furkân, Tâhâ, Meryem, el-Kehf, el-İsrâ ve el-Hicr. Derveze; orta uzunluktaki sûrelerin kafiyeli ve vezinli olan bölümlerinin kendi içlerinde ahenkli olduğunu, dolayısıyla bu sûrelerin ya tek seferde ya da peş peşe bölümler halinde inmiş olacağını söylemektedir. Yani bu bölümler inerken, o sırada başka sûrelere ait ayetler inmemiş; böylece bu sûreler kendi başlarına tam ve bağımsız olabilmişlerdir.[296] Bu sûrelerin indiği dönem davetin yapıldığı dönemdir. Bu dönemde yaşanan olaylar da Hz. Peygamber'in tebliği, öğütleri, uyarıları vb. hususlar ve müşriklerin inkar, inat ve işkenceleri vb. konular etrafında dönen olaylardır. [297]

Kafiyeli ve vezinli olmayan Mekkî sûreler: el-Ahkâf, el-Câsiye, el-Duhân, ez-Zuhruf, eş-Şûra, Fussilet, el-Mümin, ez-Zümer, es-Sebe, es-Secde, Lokmân, er-Rûm, el-Ankebût, el-Kasas, en-Neml, el-Müminûn, el-Hâc, el-Enbiyâ, en-Nahl, İbrâhîm, er-Râ'd, Yûsuf, Hûd, Yûnus, el-A'râf ve el-En'âm. Bunlardan el-Hâc sûresinin Medine'de indiğine dair rivayetler olsa da Derveze, çoğu ayetinin Mekkî olduğunu düşünerek onu da Mekkî sûrelerden saymıştır. Yine er-Râ'd sûresinin de bu durumda olduğunu, fakat kendisi üslubuna ve konusuna bakarak Mekkî olduğunu düşünmüştür.

Ne kısa ne orta uzunluktaki sûrelerden olup ikisinin arasında kalan Mekkî sûreler: el-Ahkâf, el-Câsiye, ed-Duhân, ez-Zuhruf, eş-Şûra, Fussilet, es-Sebe ve Lokmân. Bu sınıflamadaki sûrelerin bölümleri arasında bir bağlantı olduğunu ve siyak açısından da peş peşe geldiğini ifade etmiştir. Kısa sûrelerin tek seferde, orta uzunlukta olanların ise yine araya başka sûreye dahil olan ayetler inmeden, art arda indiğini söylemiştir.[298] Yine bu sûrelerde de davet merkezli konular işlenmiştir.[299]

Huruf-ı mukattaa ile başlayan Mekkî sûreler: el-Kalem, el-Ahkâf, el-Câsiye, ed-Duhân, ez-Zuhruf, eş-Şûra, Fussilet, el-Mümin, es-Sâd, Yâsin, es-Secde, Lokmân, er-Rûm, el-Ankebût, el-Kasas, en-Neml, eş-Şuarâ, Tâhâ, Meryem, el-Hicr, İbrâhîm, er-Râ'd, Yûsuf ve el-A'râf. [300]

---

[296] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.107.

[297] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.108.

[298] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.107-108.

[299] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.108.

[300] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.108.

Yemin ile başlayan Mekkî sûreler: el-Asr, el-Âdiyât, et-Tîn, ed-Duhâ, el-Leyl, eş-Şems, el-Fecr, el-Beled, et-Târık, el-Burûc, en-Naziât, el-Mürselât, el-Kıyâmet, en-Necm, et-Tûr, ez-Zâriyât ve es-Sâffât.[301]

Övme, hamd ve tesbih ile başlayan Mekkî sûreler: el-Fâtiha, el-A'lâ, el-Mülk, el-Fâtır, es-Sebe, el-Furkân, el-Kehf, el-İsrâ ve el-En'âm.[302]

Soru ile başlayan kısa Mekkî sûreler: el-Mâûn, el-Fîl, el-İnşirâh, el-Kâria, el-Gâşiye, en-Nebe, el-İnsân, el-Meâric ve el-Hâkka.[303]

Hz. Peygamber'e sesleniş yahut emir ile başlayan kısa Mekkî sûreler: en-Nâs, el-Felâk, el-İhlâs, el-Kâfirûn, el-Kevser, el-Alak, el-Müddessir, el-Müzzemmil ve el-Cîn.[304]

Dua ve uyarı ile başlayan kısa Mekkî sûreler: Mesed, el-Hümeze, et-Tekâsür ve el-Mutaffifîn.[305]

"İzâ" ile başlayan Mekkî sûreler: ez-Zilzâl, el-İnşikâk, el-İnfitâr, et-Tekvîr ve el-Vâkıa.[306]

Derveze Mekkî sûrelerle ilgili sonuç olarak, Mekkî sûrelerden seksen sûrenin bağımsız olduğuna ve sûrelerin hüviyetine işaret eden, kendine özel girişleri olduğunu söylemiştir. Yedi sûrenin de secili kısa sûreler olduğunu belirtmiştir. Bunlar da el-Kureyş, el-Kadîr, el-Abese, Nûh, er-Rahmân, el-Kamer ve ez-Zümer sûreleridir. Bu sûrelerin kendilerine özel bir hüviyetleri olduğu ve bir defada indiklerine delalet eden belirgin bir yapıları vardır. el-Müminûn, el-Hâc, el-Enbiyâ ve en-Nahl sûrelerinin de kendilerine özel ve bağımsız bir girişleri olduğunu söyler.[307]

Derveze, Medine'de inen sûrelerin tertibi ve bu sûrelerin hüviyetleri ile ilgili olarak ise, şu sınıflandırmaları yapmıştır:

---

[301] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.108.

[302] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.109.

[303] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.109.

[304] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.109.

[305] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.109.

[306] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.109.

[307] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.109.

Huruf-ı mukattaa ile başlayan Medenî sûreler: el-Bakara ve Âli İmrân sûreleridir.[308]

Hz. Peygamber'e sesleniş ile başlayan Medenî sûreler: en-Nasr, et-Tahrîm, et-Talâk, el-Münâfikûn, el-Mücâdele, el-Fetih, el-Ahzâb ve el-Enfâl.[309]

Teşbih ile başlayan Medenî sûreler: et-Teğâbun, el-Cuma, es-Sâff, el-Haşr ve el-Hadîd.[310]

Müminlere sesleniş ile başlayan Medenî sûreler: el-Mümtehine, el-Hucurât ve el-Mâide.[311]

Derveze, yirmi üç sûreden on sekizinin kendine has bir başlangıcı olduğunu belirtmiştir. Başlangıçtaki bu farklılık sûrelerin birbirinden bağımsız olduklarını göstermektedir.[312]

Diğer sûreler ise el-Beyyine, Muhammed, en-Nûr, et-Tevbe ve en-Nisâ sûreleridir. Derveze bu sûrelerin başlangıçlarının farklı olduğunu ve içerik olarak da bağımsız ve ayrı hüviyetleri olduğunu söylemiştir.[313]

en-Nasr ve el-Beyyine sûreleri Medine döneminin çok kısa iki sûresidir. Bunlar dışında on üç tane de kısa sûre bulunmaktadır. Bu sûreler; et-Tahrîm, et-Talâk, et-Teğâbun, el-Münâfikûn, el-Cuma, es-Sâff, el-Mümtehine, el-Haşr, el-Mücâdele, el-Hadîd, el-Hucurât, el-Fetih ve Muhammed'dir. el-Cuma ve el-Mücâdele sûreleri dışındaki sûreler içerik olarak bir bütünlük taşımaktadır, bu nedenle tek seferde indikleri ve kendilerine has hüviyetleri olduğu söylenebilmektedir.[314]

el-Enfâl sûresi orta uzunluktadır ve içindeki konu bütünlüğü nedeniyle tek seferde indiği söylenebilir.[315]

---

[308] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s,111.

[309] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.111.

[310] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s,111.

[311] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.111.

[312] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.111.

[313] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.111.

[314] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.111.

[315] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.111.

Konu birliği olmayan sûrelerin sayısı ise dokuzdur. Bu sûreler; el-Cuma, el-Mücâdele, el-Ahzâb, en-Nûr, et-Tevbe, el-Mâide, en-Nisâ, Âli İmrân ve el-Bakara'dır. Konu birliğinin olmaması bu sûrelerdeki parçaların farklı zamanlarda indiğini göstermektedir.[316] Bu parçalar diğer sûrelerde olduğu gibi tek seferde yahut peş peşe inmediği için ayetlerin tertibi ile alakalı olan asıl problem bu noktada ortaya çıkmaktadır. Derveze, bu parçaların indiği zamanların farklı olduğunu ve mushafa yerleştirme, bir tertibe sokma işleminin Hz. Peygamber tarafından yapıldığını düşünmektedir.[317]

Derveze, birtakım ayetleri örnek göstererek şu düşüncesini dile getirmiştir: Bazı ayetler bulundukları sûreyle irtibatsızdır ve bu ayetler farklı sûrelerde yer alsaydı, o sûrelerde konu bütünlüğünü sağlayabilirlerdi. Örneğin el-Ahzâb 49. ayet konu itibariyle el-Bakara 235-241. ayetlerindeki konu ile aynıdır. Fakat el-Ahzâb sûresindeki bu ayet indiği sırada, el-Bakara sûresi tamamlanmış olduğundan el-Bakara'da yer alamamıştır. [318]

Bazı ayetlerin[319] Medine'de indiği kesin olarak bilinmesine rağmen Mekkî olarak bilinen sûrelerde yer alması, bu düzenlemeyi Hz. Peygamber'in yaptığını göstermektedir. Çünkü bu ayetler yerleştirildikleri sûrelerde konu birliği oluşturmaktadır.[320]

Derveze, Mekke'de inen ayetlerin Medenî sûrelerde bulunmasının pek karşılaşılan bir şey olmadığını söylemiştir. Bu ayetlerin Mustafa Nazif Kadırgalı'nın mushafında el-Enfâl 30-36 ayetleri, et-Tevbe sûresinin son iki ayeti ve Muhammed sûresi 13. ayetinin olduğunu aktarmış, fakat ayetlerin konusu nedeniyle kendisinin buna pek kâni olmadığını dile getirmiştir. Ona göre, Hz. Peygamber Mekkî sûrelerdeki bazı ayetleri konu itibariyle daha uygun olabileceği düşüncesiyle Medenî sûrelere almış olabilir. Çünkü böyle bir işlemin sahabe tarafından yapıldığına ihtimal vermez.[321]

---

[316] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.111-112.

[317] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.112.

[318] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.113.

[319] Örn; el-Müzzemmil 73/20; eş-Şuarâ 26/227; el-A'râf 167-171.

[320] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.114.

[321] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.114-115.

Derveze, el-Enfâl sûresinin Medine döneminin başında, et-Tevbe sûresinin ise Medine döneminin sonunda indiğini içeriklerine bakarak söylemiştir. Fakat mushaf sırasında yüz ayetten az olan el-Enfâl sûresinin, et-Tevbe sûresinden önce geldiğinden ve aralarına besmele de konulmadığından, ikisi beraber değerlendirildiği takdirde bir uzun sûre ettiğinden bahsetmiştir. Derveze, bu işlemin yalnızca Hz. Peygamber tarafından yapılabileceğini ifade etmiştir. Çünkü sıralamayı sahabe yapsaydı, el-Enfâl sûresi uzunluğu orta olan sûrelerin yakınına konulurdu.[322]

Ayetlerin iniş sırasıyla alakalı olarak Derveze, farklı sıralamalar yapıldığını söylemiştir. Bunlardan biri es-Suyûtî'nin, biri Hâzin'in, biri et-Tabersî'nindir. Ayrıca es-Suyûtî'nin *el-İtkân*'ında zikrettiği başka sıralamalar da vardır. es-Suyûtî bunların birinin Hüseyin'e, birinin İkrime'ye, birinin İbn Abbas'a ve birinin Câbir'e ait olduğunu belirtmiştir. Biri de kendisinin dayandığı Kadırgalı mushafıdır. Bu sıralamalar arasında farklılıklar vardır ve bu sıralamalara bakıldığında bunların hiçbirinin doğruluğundan emin olunamamaktadır.[323]

Bazı sûreler ise, kimileri tarafından Mekkî kabul edilirken, kimileri tarafından Medenî kabul edilir. Bu sûreleri şöyle sıralamak mümkündür: er-Râ'd, el-Hâc, er-Rahmân, el-İnsân, ez-Zilzâl, el-Felâk, en-Nâs, el-İhlâs, el-Kevser, Kureyş, el-Asr, el-Âdiyât, el-Kadîr, el-Mutaffifîn, el-Fâtiha, el-Hadîd, es-Sâf, et-Teğâbun ve el-Beyyine sûreleridir.[324]

Derveze, bazı Medenî sûreler yapı olarak birbirine geçmiş durumda olduğu için, böyle bir nüzûl sıralaması yapmanın zor olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu sûrelerin başı ile sonu arasında zamansal olarak farklılıklar vardır. Bu da demektir ki sûreler, ayetlerin gruplarının inişinden belli bir zaman sonra oluşturulmuştur.[325]

İlk vahyedilen sûre hakkında ihtilaf edilmesine rağmen, bu sûrenin el-Alak, el-Kalem, el-Müzzemmil veya el-Müddessir sûrelerinden biri olduğu konusunda ortak görüş vardır.

---

[322] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.116-117.

[323] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.125.

[324] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.125.

[325] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.125.

Derveze; el-Kalem, el-Müzzemmil, el-Müddessir ve el-Alak sûrelerinin beşinci ayetlerinden sonra gelen ayetlerde yer alan ibarelere bakarak, bunların peş peşe gelmediğini söylemektedir. Yani beşinci ayetten sonra farklı ayetler nâzil olmuştur.

Bu ibarelerde kafirlerin ayetler için eskilerin masalları demeleri, vahiy için bir beşer sözü demeleri, bazı insanların Hz. Peygamber'in tebliğine karşı olumsuz bir duruş sergilemeleri, inatları ve bu nedenle de onları uyarıcı ayetler geldiği anlatılmaktadır. Bu durumda el-Fâtiha, el-A'lâ, eş-Şems, el-Asr ve el-Leyl gibi içeriğinde davet, insanları uyarma ve genel hedeflerin yer aldığı sûrelerin el-Alak sûresinin ilk beş ayetinden sonra geldiğine dair olan fikrini beyan etmiştir.[326]

Derveze, ayetlerin dönemini belirlerken üsluplarının hatırı sayılır miktarda bu tespite yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Mekkî ayetlerin çoğunlukla kafiyeli ve vezinli olduğu; bu ayetlerde Allah'a çağırıcı, ibadete tek layık olanın Allah olduğunu savunan ve şirki karşısına alan bir üslup kullanılır. Ayrıca ahlakî olarak insanları geliştirmeyi hedefleyen, ahireti gündeme getiren ayetler de yer almıştır. Mekkî sûrelerde genel anlamda bir konu birliğinden söz etmek mümkündür. Kıssa anlatımları çoğunluktadır ve cinler ve meleklerle ilgili ayetler yer almıştır.[327]

Mekkî sûrelerde İslam dininin temelleri belirtilmiştir. Ayrıca bu sûreler güçlü bir belagata ve insanları etkileyen güçlü bir hitap şekline sahiptir. Mekkî sûrelerde Ehl-i kitaba karşı oldukça yumuşak ve dostça bir üslup kullanılmıştır. Bu sûrelerde, genel itibariyle Müslümanlar sabretmeye teşvik edilmiş, müşriklerin tepkileri nedeniyle kendilerini üzmemeleri tavsiye edilmiş ve onlara manevî olarak güvence verilmiştir.[328]

Medine döneminin ayetlerinde ise, ayetler çoğunlukla uzundur. İçerik olarak hem ahlak hem toplum hem de hukuk alanlarında kanun koyucu bir üslup kullanılmıştır. Cihad ile ilgili meseleler yine bu sûrelerde anlatılır. Bazı cahiliye adetleri kaldırılır ve bazısında düzeltmeler yapılır. Bazen de yeni adetler konur. Bu dönemde münafıklar ve

[326] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.125-126.

[327] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.126.

[328] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.127.

yaptıkları çirkin işler ile alakalı durumlar anlatılır. Yahudilerden bahseden ayetlerde, oldukça sert ve tehditkar bir tavır sergilenir.[329]

Sonuç olarak; Derveze, ayetleri birebir nüzûl sırasına göre tertip edememiştir. Ancak, özellikle sûrelerin Mekkî ve Medenîliği ile ilgili hatırı sayılır düşünceleri ve tespitleri vardır. Müfessirin bu tespitleri, sûrelerin yaklaşık olarak nüzûl zamanından bahsedebilmektedir.

[329] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.127.

# ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
# DERVEZE TEFSİRİNDE SÎRET-NÜZÛL İLİŞKİSİNİN UYGULANIŞI

## 1. DERVEZE'NİN SÎRET-NÜZÛL YÖNTEMİNİN UYGULAMADAKİ ESASLARI

Derveze aynı zamanda bir tarihçi olduğu için Kur'ân yorumunda siyeri oldukça önemli bir unsur olarak görmüş, daha önceden yazdığı *Asru'n-Nebi, Sîretü'r-Rasul* ve *ed-Dustûru'l-Kur'ânî* kitaplarında Kur'ân ve siyeri bir bütün olarak ele almıştır. *et-Tefsîru'l-Hadîs*'te de daha önce tecrübe etmiş olduğu sîret-nüzûl yöntemini uygulamıştır.

Derveze, Kur'ân'ın anlaşılabilmesi için en doğru olacak yöntemin ilkelerini şöyle belirlemiştir:

- Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hayatı birbiriyle bağlantılı ve birbirini tefsir edecek özelliklere sahiptir.
- Kur'ân, Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu ve vahye muhatap olan toplum ile sıkı bağlara sahiptir.
- Kur'ân'ın dili tüm özellikleriyle nüzûl dönemi insanının kullandığı ve bildiği dildir.
- Kur'ân'ın içeriği temel ilkeler ve araçlar olarak ikiye ayrılmaktadır.
- Kıssalarda anlatılanlar Kur'ân'ın hitap ettiği topluma büsbütün yabancı bilgiler değildir.

- Kur'ân'da bahsedilen melekler ve cinlerle ilgili bilgiler de Kur'ân'ın hitap ettiği toplumun bildiği şeylerdir.
- Kur'ân'da yer alan evrensel sahneler ve evrensel yasaların amacı insanlara Allah'ın büyüklüğünün, kudretinin, yaratıcılığının ve kusursuzluğunun altını çizmektir.
- Ahiretten bahseden ayetler muhatapların anlayabilmesi için onların hayat tarzına ve zihin dünyalarına uygun şekilde anlatılmıştır.
- Allah'ın zatından bahseden ayetlerde el, sağ, sol, istiva, gelme, inme gibi ifadelerin kullanılmasının sebebi muhatapların zihin dünyasında böyle bir yansımanın olmasıdır.
- Sûrelerdeki pasajlar genel itibariyle birbirleriyle bağlantılıdır.
- Kur'ân'ı anlamanın en doğru yolu Kur'ân ayetlerinin birbirleriyle bağlantısını kurmak, Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etmektir.

Biz bu maddeler içerisinde doğrudan sîret-nüzûl anlayışı ile ilgili olan maddelere yer vereceğiz.

### 1.1.Kur'ân ve Hz. Peygamber'in Hayatının İlişkili Olması

Derveze'ye göre Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hayatı baştan sona birbiriyle sıkı bir ilişki içinde ve birbirini açıklar niteliktedir. Hz. Peygamber'in müşrikler yahut da Ehl-i kitapla olan ilişkisinin ve onların Hz. Peygamber'e ve mesajına yönelik tutumlarının, mümin olan kişilerin Hz. Peygamber ile olan ilişkilerinin ve kafirlerin müminlere karşı takındıkları tavırların örneklerini tüm sûrelerde ve bütün ayet gruplarında görmek mümkündür.[330] Bu tavırlar tebliğ, açıklama, delil, öğüt, uyarma, sevindirici-korkutucu haberler, kibirlenme, küçümseme, dikkat çekme, soru-cevap vs. şeklinde anlatılmıştır. Derveze anlatılan tabloların birbiriyle ilintili olduğunu, Kur'ân'ı nüzûl sırasını takip ederek okumaya çalışan kimselerin bunu belirgin bir şekilde görebileceğini söylemiştir.[331] Kur'ân-ı Kerim'i bu yöntemle takip edip anlamaya çalışmak sûretiyle ona yanlış anlamlar atfetmenin, bilginin ötesine geçerek tahminler

[330] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.142.

[331] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 142.

ileri sürmenin, ayetlerin bağlamıyla hiçbir şekilde bağlantısı olmayan anlamlar vermenin önüne geçileceğini de ifade etmiştir.[332]

Derveze'ye göre, Kur'ân'daki gerek nesh anlayışı, gerek mevcut bir emir yerine yeni bir emrin gelmesi, aslında vahyin bütünüyle pratik bir hayat doğrultusunda inmesiyle alakalıdır. Derveze bu açıklamaya örnek olarak; kafir ve münafıklara bazen yumuşak bir tavır, bazen ise sert bir tavır takınılmasını, iman ve küfrün bazı ayetlerde insanın bizzat kendi elinde olduğunu, bazı ayetlerde ise kulun etkisi olmadan Allah tarafından verilen bir karar olduğunu göstermiştir.[333] Halbuki vahiy Kur'ân'ın indiği toplumla, bu toplumda yaşanan gelişmelerle ve toplumun içinde bulunduğu şartlarla doğrudan ilgilidir. Derveze'ye göre bir Kur'ân okuyucusu bu ilgiyi rahatlıkla hissedebilir ve ayetlerin Hz. Peygamber'in yaşadığı olaylar ve risalet yolculuğu ile birebir ilgili olarak indiğini görebilir. Kur'ân'daki farklı üsluplar, yer yer sert bir dil, yer yer de yumuşak bir dil kullanılması, hitaptaki türlü farklılıkların sebebi de yaşanan bu değişken olaylardır. Yaşanan olaylarda, mevcut şartlarda ve durumlarda farklılıklar olması Allah'ın var ettiği düzen gereğidir, dolayısıyla hitaptaki bu değişimler yadırganmamalıdır.[334]

### 1.2.Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in Yetiştiği Çevre ile İlişkisi

Hz. Peygamber'in içine doğduğu toplumun gelenekleri, inanç ve düşünce sistemi, yaşam tarzı ile peygamber olarak seçilmesinin kuvvetli bir bağı vardır. Çünkü bu toplum kendilerine peygamber gönderilecek kadar kötü durumda olduğu için vahye muhatap olmuşlardır. Çünkü bu insanlar; Allah'ı eksik sıfatlarla tanımış, O'na şirk koşmuş ve çocuk isnat etmiş, tek başına kudret sahibi olamadığını düşünmüş, çeşitli putlara ibadet etmiş, adalet ölçüsünü kaçırmış ve ahlaken yozlaşmışlardır. Ehl-i kitabın da bu noktada müşriklerden pek de farklı olmadığı söylenebilir.[335]

Kur'ân'daki bazı ayetlerde bu dönemde yaşamakta olan müşrik ve Ehl-i kitabın bazı inanç ve alışkanlıkları yerilmiştir. Derveze eleştirilen konuları şöyle örneklemiştir:

---

[332] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.142.

[333] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.143.

[334] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 143.

[335] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 144.

Müşriklere göre putlar kendilerini Allah'a yakınlaştırır ve onlara şefaat ederler. Kur'ân putların onlara hiçbir fayda sağlayamayacağını ve şefaat edemeyeceğini net bir şekilde ifade etmektedir. Müşriklerin bu inancı temel bir yanlış olduğundan Kur'ân tarafından defaatle zikredilmiştir.[336]

Kur'ân'da hac ibadetinin İslam'dan önce de birçok menasikiyle uygulandığı, fakat müşriklerin bu ibadete şirk unsurları kattığı anlatılmaktadır. Haccın farklı yerlerde yaşayan ve farklı inanç değerlerine sahip tüm Arapların hayatında tarihi ve sosyokültürel olarak yer aldığı ayetlerden anlaşılmaktadır. Hac gibi bazı geleneklerin İslam dininde de devam ettirilmesi, bu geleneklerin Arap kültüründe sağlam bir yer edinmiş olmasıyla alakalıdır. Derveze haccın İslam dininde bazı değişiklikler ile devam ettirilmesinin nedenini Arapların İslam'a sıcak bakmasını sağlamak olarak değerlendirmiştir.[337]

Mekke döneminde Yahudiler ile ilgili ayetlerde onlara karşı daha yumuşak bir dil kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde onlar ile ilgili olarak Musa ve Firavun kıssası gibi kıssalar yer almıştır. Kur'ân'ın bu tavrı ilk kez İslam vahyi ile muhatap olan bu insanların İslam dinine sempati duymasını sağlamak içindir. Ayrıca Arap toplumunun tanıdıkları Yahudilerle iyi ilişkiler içerisinde olmaları da bu yumuşak dilde etkili olmuştur. Mekkî sûrelerde Ehl-i kitap şahitlikleri önemlidir ve Kur'ân'da anlatılanları tasdikleyici bir konumdadır. Oysa Medine döneminde işler değişmiş ve Yahudilerin ahlakî bozuklukları sert bir üslupla eleştirilmiştir. Bu üslup değişikliğinin nedeni Medine'de yaşayan Yahudiler ile Hz. Peygamber arasında yaşanan olumsuz gelişmelerdir. Üslup değişikliğinin bir diğer sebebi de Mekke Yahudileri ve Medine Yahudileri arasındaki otorite, güç ve etkin olma açısından farklılığın olmasıdır. Mekke Yahudileri toplumda belirgin ve güçlü bir yer edinemezken, Medine Yahudileri toplumda saygın ve etkin bir yer edinmişlerdir.[338]

### 1.3.Kur'ân'ın Dili İle İlişkisi

Kur'ân'ın dili bütün unsurları ile kendisine ilk muhatap olan toplumun diliydi. Yani Kur'ân'daki birtakım terimler, teşbih ve istiareler, kullanılan üslup, verilen örnekler,

[336] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 145.

[337] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 145.

[338] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 146.

kullanılan mecazlar vs. bütünüyle Hz. Peygamber'in toplumunun hâkim olduğu yapıdadır ve bu haliyle de ilk muhataplar nezdinde ilgi uyandırıcı olmuştur. Bu durumun farkında olmak Kur'ân'ın anlaşılmasında önemli bir etmen olacaktır.[339]

Derveze o dönemde yaşayan Arapların gerek akılları, gerek bilgi ve ifade becerileri açısından gelişmiş olduklarını, konuşmalarının fasih olduğunu belirtmiştir. Nasıl ki diğer peygamberler toplumlarının üstün oldukları özellikler ile geldiler ise, Kur'ân da onların dil üzerindeki gelişmiş zevklerine hitap eden bir kitap olarak gelmiştir.[340]

Derveze Kur'ân'ın dili ile ilgili olarak ona isnat edilen birtakım sırlar, semboller, şifreler barındırdığı iddiasını kesin bir şekilde reddeder ve bu dilin yaşayan toplumun dili olduğunu ve onların anlayacağı şekilde geldiğini vurgular.[341]

Bazı kimseler Kur'ân'ın geçmiş ve gelecek bütün ilimleri kapsadığını, bu nedenle de farklı diller ve lehçelere işaret ettiğini iddia etmektedir. Bununla beraber diğer ilahî kitapların indikleri kavmin diliyle gelip başka dile ait bir kelime barındırmamasını, fakat buna rağmen Kur'ân'da başka dillerden kelimeler olmasını Kur'ân'ın bütün milletlere gelmiş olması ile açıklamaktadırlar. Derveze tüm bu düşünceleri reddeder ve ayetlerin muhataplarının sözü anlamaları, üzerinde düşünmeleri, sorun yaşadıklarında onun yol göstericiliğinden faydalanarak sorunlarını çözmeleri için gönderildiğini söylemiştir.[342] Ayrıca Kur'ân kendi ifadesiyle apaçık bir kitaptır, muhatapların da seviye açısından farklı olduğu ve Kur'ân'ın hepsine gönderildiği düşünüldüğünde Kur'ân'ın bütün dilleri kapsaması gibi bir şeyin söz konusu olmadığı görülmektedir.[343]

Derveze Kur'ân dilinin farklı Arap grupları tarafından anlaşıldığını, vasat bir insanın dahi rahatlıkla anlayabileceğini, anlaşılmaz ve kapalı olmadığını söylemektedir.[344] Şehirde yaşayanlar da, çölde yaşayanlar da, başka bir Arap bölgesinden gelip nüzûl ortamında yaşayanlar ve Araplaşan gruplar da Kur'ân'ın dilini anlamaktaydı. Kur'ân'ı dinleyip de onda anlatılanları "geçmişlerin masalları" olarak niteleyen Ehl-i kitap da bazen Kur'ân'ı dinler, ondan etkilenir ve hatta ağlarlardı. Bu kimselerle ile beraber

[339] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 147.

[340] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 147.

[341] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 148.

[342] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 148.

[343] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 149.

[344] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 150.

Hicazlı olmayan Yahudi ve Hristiyanlar, Mekke ve Medine'de yaşayan fakat Arap olmayan insanlar da Kur'ân'ı anlıyorlardı. Derveze, tüm bunları delil göstererek, o gün yaşayan çok farklı kesimlerden insanların Kur'ân'ı anladıklarını, dolayısıyla Kur'ân'da bilinmeyen, yeni anlaşılan ibareler olduğu düşüncesini yanlış bulmuştur; zaten Kur'ân'da birçok ayette de onun açık ve anlaşılması kolay olduğu vurgulanmaktadır. Ayetlerde anlaşılamayan, kapalı gelen ibarelerin olmasının tek açıklaması nüzûl döneminin bilgisinden, o dönem insanların kullandığı dilden, genel olarak nüzûl ortamından uzaklaşılmış olmasıdır. [345]

Derveze, Kur'ân'ın diliyle nüzûl döneminde yaşayan insanların konuştuğu dilin aynı olduğunu söyler. Çünkü gerek mümin gerek kafir herkes onu anlamaktadır. Derveze hadis rivayetlerinde kullanılan dil ve Kur'ân dili arasında herhangi bir farklılığın olmadığını söyler. Bunun ispatı olarak, bazı kimselerin söyledikleri sözlerin ardından aynı ifadeyi içeren ayetlerin inmiş olduğuna dair rivayetleri gösterir.[346] Örnek olarak gösterdiği rivayetlerden biri şudur: Hz. Peygamber'in eşleri kıskançlık nedeniyle ona karşı bir karar aldıklarında Hz. Ömer "Eğer (Hz. Peygamber) sizi boşarsa, umulur ki Rabbi ona sizden daha hayırlı eşler verir" şeklinde bir yorumda bulunmuş ve et-Tahrîm sûresi 5. ayet onun söylediği cümleyi içerecek şekilde inmiştir.[347]

Bazı ayetlerde kafirlerin Kur'ân'ın bir beşer sözü olduğunu, Hz. Peygamber'in onu başka bir insana yazdırdığını vs. düşündükleri görülmektedir. Derveze'ye göre bu ifadeler kafirlerin bu sözleri tam anlamıyla anladıklarını, bu sözlerin gayet de mevcut dilin sınırları içinde olduğunu göstermektedir.[348]

Kur'ân'ın Arapça olarak indiği söylenen ayetlerde Derveze "Arapça"nın tüm Araplar tarafından konuşulan bir dil anlamına geldiğini söyler, çünkü Araplar bir tek bu dili konuşmaktaydı. Kureyş lehçesinin de bütün Araplar tarafından anlaşılabilen ve Kur'ân'ın dilini kolaylaştıran bir lehçe olduğunu belirtilmiştir.[349]

Derveze'ye göre; genel anlamıyla Kur'ân herkes tarafından anlaşılabilen bir kitap olmasının yanı sıra, içerisinde yalnızca ilmî açıdan daha ileri kademede olan insanların

[345] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. s.151.

[346] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 153.

[347] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.154.

[348] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.154.

[349] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 155.

anlayabileceği bazı kelimeler de vardır. Zira bir toplum içerisinde çok farklı kesimlerden, farklı anlama ve bilgi düzeylerinden insanlar vardır. Dolayısıyla nüzûl ortamında yaşayan insanların Kur'ân'da yer alan bazı kelimeleri ya da neye işaret ettiğini bilmedikleri durumlarda bilen birilerine sormaları gayet normal bir durumdur.[350]

Sonuç olarak; Derveze, Kur'ân dilinin nâzil olduğu dönemde herkes tarafından anlaşılabilen ve tanıdık ifade kalıplarının kullanıldığı bir kitap olduğunu söylemiş, bunu ispat sadedinde bazı deliller göstermiştir. Yani ona göre Kur'ân, yalnızca belli ilmî seviyede olan insanların değil, halkın da kolayca anlayabildiği açıklıkta bir kitaptır.

### 1.4.Kur'ân'da Anlatılan Kıssalar

Derveze'ye göre Kur'ân'da önceki toplumlara dair anlatılan kıssalar nüzûl döneminde yaşayan insanların hiç bilmediği şeyler değildir. İnsanlar bu kıssaları ya duymuşlar, ya o toplumların kalıntılarını görmüşler yahut da farklı toplumlardan öğrenmişlerdir. Yine Kur'ân'da anlatılan kıssaların benzerlerini de farklı kitaplarda görmüşlerdir. Bununla beraber Kur'ân'da daha önceki kitaplarda yer almayan olaylar da anlatılmıştır. Örneğin Hz. İbrahim'in kavmiyle yaşadıkları, cinlerin ve rüzgarların Hz. Süleyman'ın emrinde olması gibi olaylar diğer kitaplarda yer almamaktadır. Yine Âd, Semud, Zülkarneyn kıssaları da daha önce hiç anlatılmamış kıssalardır. Bu kıssalar insanlara ders çıkarsınlar, mesajı daha iyi anlasınlar, örnekler vasıtasıyla uyarılsınlar ve doğruyu görsünler diye anlatılmıştır.[351]

Derveze, Kur'ân'daki kıssaların bir tarih bilgisi olarak anlatılmadığını ve kıssaların insanların uyarılmasında, onlara doğruların öğretilmesinde bir yöntem olarak kullanıldığını söylemiştir. Kıssaların anlatıldığı birçok ayette de bu kıssaların insanlar için birer ayet, birer delil olduğu ifade edilmiştir. Derveze, insanların bu tür kıssalardan ve içerdiği mesajlardan, özellikle de daha önceden bildikleri kıssalardan daha fazla etkilendiklerini dile getirmiştir. Muhatapların kıssalarda anlatılan insanların yaşadıkları durumlarla benzer durumlar yaşamaları, örneğin dini yalanlayan insanların akıbetlerini kıssalar aracılığıyla görmeleri, onları yakinen etkilemiştir. Bu tür kıssalar muhatap kitle tarafından daha önce duyulmamışsa aynı tesiri gösteremez.[352] Derveze'ye göre,

[350] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.156.

[351] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.162-163.

[352] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.164.

kıssaların nüzûl ortamındaki amacı ve tesiri göz ardı edildiğinde, tarihte görüldüğü gibi insanlar kıssaların sınırlarından çıkmaya çalışmakta, zorlama yorumlar ve açıklamalar yapmaktadırlar.[353]

Derveze, kıssaların nâzil olmadan önce de bilindiğine dair bazı kanıtlar göstermiştir. Nüzûl döneminde yaşayan insanlar Ehl-i kitabın ellerindeki bilgilere inanıp güvenmekteydi. Bu nedenle Kur'ân'da birçok kez Ehl-i kitap güvenilir bir kaynak olarak gösterilmiştir. Derveze birçok rivayette Hz. Peygamber dinini tebliğ ederken Yahudilerin Tevrat ile övündüklerini, bu sıralarda hususi olarak Tevrat'ı açtıklarını aktarır. Bu durum bazı Arapların Yahudi veya Hristiyan olmalarına dahi sebep olmuştu. Bu nedenle nüzûl ortamında yaşayan Araplar hem Tevrat'ı hem de İncil'i bilmektelerdi.[354] İncil'de yer alan Meryem ve Yusuf kıssaları Araplar tarafından bilinmekteydi. Zaten Yusuf kıssasının başında yer alan ayette bu kıssanın sorulduğundan bahsedilir. Derveze, bir şeyin sorulmasının ancak bir önbilgi ile olabileceğini ifade etmiştir.[355]

Derveze, ne müşriklerin ne Ehli kitabın Kur'ân kıssalarına karşı bir kuşku içinde olduklarına dair Kur'ân'da bir beyan olmadığını söylemiştir. Halbuki bu kimseler Hz. Peygamber'in zarar görmesi için ellerinden gelen birçok şeyi yapmışlardır, Müslümanlar aleyhine bulabildikleri her türlü fırsatı kullanmışlardır.[356] Derveze; Arapların kıssalar için geçmişlerin masalları tabirini kullanmalarının sebebinin, kıssaları yalanlamak ya da reddetmek için olmadığını söylemiştir. Bunun nedeni Allah ve Hz. Peygamber arasındaki vahiy bağlantısını ve ahiretin varlığını reddetmeleriydi. Derveze'ye göre bu söz, geçmiş insanlar hakkında yazılan kıssalar anlamında kullanılmaktaydı.[357]

Sonuç olarak, Derveze nüzûl ortamında yaşayan kimselerin kıssaları çoğunlukla bildiklerini yahut bir şekilde kulaklarına çalındığını düşünmüştür. Kur'ân'ın tarih anlatmak maksatlı değil, bir öğüt vermek amacıyla kıssaları anlattığını söylemiştir. Eğer kıssalar tarihî bir bilgi aktarımı yapsaydı, olayların ayrıntılarını ve eksik kalan parçaları

[353] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.164.

[354] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.166.

[355] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.167.

[356] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.172-173.

[357] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.173.

da anlatması gerekirdi. Oysa Kur'ân indiği dönemde muhataplarına bir mesaj vermek üzere kıssalar anlatmıştır. Bu kıssalar da muhatap kitle tarafından daha etkileyici ve daha vurucu olması için mevcut bilgileriyle örtüşen kıssalardan seçilmiştir.

### 1.5.Kur'ân'da Yer Alan Cinler ve Melekler

Kıssalarda olduğu gibi cinler ve melekler de nüzûl ortamındaki insanların bildikleri varlıklardır. Kur'ân'da bu iki unsurdan bahsedilmesinin amacı da Kur'ân'daki temel ilkelerin ve hedeflenen asıl öğretilerin desteklenmesidir.[358]

Derveze, Kur'ân'da Arapların melekler ile ilgili çeşitli inançlarına yer verildiğini söyler; meleklerin Allah'ın kızları olması, insanları Allah'a yakınlaştıracak şefaatçiler olmaları gibi. Bununla beraber melekler Kur'ân'da kıymetli ve günahsız, Allah'ın emrine itaat edip asi olamayan ve daima Allah'ı zikreden varlıklar şeklinde tanıtılır. Böylece Kur'ân'da kendilerinden bahsedildiği şekliyle ve zaten Arap zihninde var olan şekliyle melekler arasında bir bağlantı kurulmuş olur. Arapların meleklerle ilgili olarak bildiği bazı bilgilerin aslı yoktur ve bu nedenle Kur'ân bunları düzeltmeye çalışmıştır. Örneğin; müşrikler, Hz. Peygamber'in tebliğini duyduklarında onu destekleyen bir meleğin gelmesinin gerektiğini söylemişlerdir; bu durum onların melekler ile ilgili olan yanlış inanışlarına bir örnek teşkil etmektedir.[359]

Aynı şekilde cinler ile ilgili olarak da Arapların çok sayıda yanlış inanışı bulunmaktadır. Onlara göre cinler korkunç, eziyet edici ve kötücül varlıklardır ve bu korkuları nedeniyle kendilerine sığınırlar ve böylece Allah'a şirk koşarlardı. Araplar cinlerin kendi akıllarına musallat olduklarına inanmaktalardı.[360]

Kur'ân'da ise cinler; doğaüstü şeyler yapan, insanları saptıran pis varlıklar olarak tanımlanmaktadır. Şeytanların cinlerden oldukları, insanlara vesvese verdikleri, göklerde verilen bilgileri çaldıkları ve iftiracı kimselere haber ulaştırdıkları Kur'ân'da yer alan bilgiler arasındadır. Derveze'ye göre bu durum Kur'ân'da Arap inancındaki cin algısına yönelik, onların sıfatlarıyla alakalı olarak bahsedilmiştir.[361]

Derveze tefsir kitaplarında melekler, cinler ve İblis'le ilgili gerek mahiyetleri gerek yaptıklarıyla ilgili birçok açıklama yapıldığını, bu açıklamaların bazısının Arapların cin

[358] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.178.

[359] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.179.

[360] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.179.

[361] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.179.

inanışlarıyla ilgili, bazen çokça ayrıntılı bazen de yüzeysel olarak, bazen bir ravi adı verilerek bazen de hiç isim zikretmeksizin yer aldığını söylemiştir. Derveze bu bilgilerin İslam öncesinde, Arap toplumunda bilindiğini, doğru-yanlış elemesi yapılmaksızın Arapların bu bilgilere büyük ölçüde hakim olduğunu düşünmektedir. Bu bilgiler hem kendi gelenekleri hem de Ehl-i kitap vasıtasıyla kendilerine ulaşmış olabilir. Zira insanlık tarihi boyunca bu tür görülmeyen varlıklara hep inanılmıştır.[362]

Cinler Arapların zihinlerinde o kadar önemli bir yer kaplıyordu ki, bu inanışın gücü kullanılarak Araplara bazı mesajlar verilmiştir. Örneğin el-Cîn sûresinde cinlerin Hz. Peygamber'i dinlemeye geldiği söylenir. Bu cinlerin ise, Araplar ve Hristiyanlarda olduğu gibi Allah'ın çocukları ve eşinin olduğuna dair bir inançları olduğu vurgulanır. Yine el-Ahkâf sûresinde gelen cinlerin Tevrat'a inandıkları ve bu sayede hidayet üzere oldukları bilgisi yer alır. Anlatılan bu kıssalarda bazı cinlerin Hz. Peygamber'e iman ettikleri söylenmiş ve Araplar çok önem atfettikleri cinlerin bu durumundan etkilenmişlerdir.[363]

Melekler ise Allah'a daima itaat eden, emirlerini yerine getiren, isyan nedir bilmeyen varlıklar olarak tanıtılmıştır. Derveze Allah'ın izni olmadan şefaat yetkilerinin olmadığı, Hz. Âdem'e secde emrini duyunca hemen secde ettikleri vb. bilgilerin Arapların zihninde yer eden meleklerin gerçekte nasıl varlıklar olduğunun gösterildiğini söylemiştir.[364]

Derveze Kur'ân'da cinlerden, meleklerden, İblis'ten bahseden ayetlerin asıl amacının her halükarda sığınılacak tek gücün Allah olduğunun, Allah'ın her şeyi kuşattığının, ilahî gücün eksik olmayıp herhangi bir ilave güce gerek duymadığının altını çizmek olduğunu söylemiştir. Derveze gaybî hususların bu şekilde anlatılmasının somut bir algı dünyasına sahip olan insanların soyut kavramları somutlaştırmadan anlayabilmelerinin mümkün olmaması ile açıklamıştır.[365]

Kur'ân'da bu tür varlıkların yer almasını yalnızca Hz. Peygamber'in mesajını desteklemektir, yoksa Kur'ân müstakil olarak bu varlıkları anlatmak için onlardan bahsetmemiştir.

---

[362] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.180.

[363] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.180.

[364] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.181.

[365] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.181.

Sonuç olarak Derveze bu tür gayb ile ilgili konularda anlatılandan ötesine gitmenin, bunlarla ilgili tahminler yürütmeni vs. yersiz olduğunu ifade etmiştir.[366]

### 1.6.Kur'ân'daki Ahiret Tasvirleri

Derveze, Kur'ân'da anlatılan ahiret manzaralarının, gerek azabı gerekse nimetleriyle Kur'ân'ın ilk muhataplarının bildikleri unsurlardan oluşturduğunu söylemektedir. Onların zihin dünyasında birebir yer alan bu unsurlara yer verilerek, azapla uyarılmış ve nimetlerle müjdelenmişlerdir.[367]

İnsanların bir duyguyu hissetmesinin yolunun, onların bildiği şeylerden yola çıkılarak daha mümkün olduğunu söyleyen Derveze, Kur'ân'ın da tam olarak bunu gerçekleştirdiğini söyler. İnsanların tecrübe ettikleri ve hakim oldukları unsurlar kullanılarak onlara verilmek istenen mesaj etkisini artıracaktır. Örneğin; hesap gününü ifade etmek için kullanılan mahkeme, şikayet etme, suçlama ve savunma gibi unsurlara yer verilmiş olması, hem o dönem insanının hem genel olarak tüm insanların bildiği şeylerdir. Yine dağların parçalanması, göğün yarılması, yıldızların dağılması ve gebe olan develerin yalnız kalması gibi ifadeler insanları ürkütür ve etkiler.[368]

Cennet nimetleri olarak gösterilen nehirler, yüksek tahtlar, güzel içki sofraları, gölgeler, olgunlaşan meyvelerin ağırlığı sebebiyle yere doğru sarkması, iştah kabartıcı meyveler, yemek yemek için altın ve gümüş kaplar, ipek kıyafetler vs. Derveze'ye göre başta Araplar olmak üzere herkesi etkilemektedir. Ayetlerde yer alan bu nimetler Arapların tasavvurundaki en üst raddedir. Bunlardan bazıları bildikleri, tecrübe ettikleri nimetlerdir.[369]

Azap konusunda da aynı durum söz konusudur; yüksek alevler, kavurucu ateşler, gölgelenecek bir yerin olmaması, gölgesinin dahi yakıcı olması, içmek için irin yahut kötü kokulu bir içeceğin, yemek içinse yalnızca zakkum ve tadı acı bitkilerin olması özellikle Arapları derinden etkilemektedir. Derveze, Arapların bu azapların ne demek olduğunu net olarak anlayabildiğini söyler. Çünkü nimetlerde olduğu gibi

[366] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.182.

[367] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.184.

[368] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.185.

[369] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.185.

azaplarda da bu unsurlar, özellikle Araplar tarafından az çok tecrübe edildiği için yaşanabilecek en kötü sahnelerdir.[370]

Derveze bunların yanında; ahireti anlatan şarap gibi, cennetin genişliğinin yer ile gök arasındaki mesafe ile anlatılması gibi bazı tasvirler olduğunu, bu benzetme yollu tasvirlerin de Hicaz'daki Arapların günlük konuşmalarında yer alan bir üslup özelliği olduğunu söylemiştir. [371]

Derveze Kur'ân'ın kullandığı tasvirlerdeki, çeşitli ifadelerdeki ve anlatımlardaki asıl amacın; insanlara iyiyi ve kötüyü göstermek, onları uyarmak, kötü yolda olanın hidayete ermesini, hidayette olanın daha sağlam bir şekilde bu yolda yürümesini sağlamak olduğunu söylemiştir. Ancak, Kur'ân bunu yaparken insanların zihin dünyasında bir karşılığı olan, tecrübe edip gözlemledikleri unsurları ve üslupları kullanmıştır.[372] Özellikle ahiret konusunun bir gayb konusu olması dolayısıyla insanların zihninde canlanmasının zor olduğunu söyleyen Derveze, bu zorluğun giderilmesi için insanların bildikleri şeyler vasıtasıyla somut ögelerle ahiretin anlatılmış olduğunu ve ancak bu şekilde insanların ahiret ile anlatılanları kavrayabildiklerini söylemiştir.[373]

### 1.7.Allah'ın Zatı

Derveze bazı ayetlerde Allah'ın eli, yüzü, istivası, gelmesi, inmesi, üflemesi vb. ifadelerin muhatap aldığı kitlenin zihin dünyalarında karşılığı olan mecazlar olduğunu söyler. Çünkü Kur'ân'ın ilk muhatap kitlesine göre bu ifadeler güç, kapsayıcılık, hazır olma ve durmadan hareket etme gibi anlamlar taşımaktaydı. Böyle anlamlar bu mecazlarla ifade edildiğinde, onların zihin dünyalarında bu kodlamalar mevcut olduğu için daha anlaşılır olmaktaydı.[374]

Derveze'ye göre; Kur'ân'da hiç kimsenin Allah'ı göremeyeceği, Allah'ın benzerinin olmadığı söylenen ayetler, Allah'ın zatı hakkında tanıtıcı bilgiler vermez. Allah'ın zatı ile ilgili söylenen ayetler, bir şekilde insanlarda var olan özellikler ile anlatılmıştır;

---

[370] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.185-186.

[371] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.186.

[372] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.187.

[373] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.187.

[374] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.188.

Allah'ın işitmesi, görmesi ve konuşması gibi. Fakat Allah'ın gerek işitmesi, gerek görmesi, gerek konuşması insanlarınki gibi değildir. Buna rağmen insanların zihinlerinde yer edebilmesi için bu tür benzetmelerden yararlanılmıştır.[375]

Derveze'ye göre; Kur'ân üzerine inceleme yapan insanlar, Allah hakkında beşer dili ile inebilecek en mükemmel, en net, en anlaşılır üslup ve ifadeler kullanıldığını göreceklerdir. Bu durumun farkında olan insanlar, asıl anlatılmak isteneni görmezden gelerek yersiz kelamî tartışmalara girmeyecektir. Zira Kur'ân'da zaten bu ifadeler çeşitli anlamlar ifade etmektedir; buna eklemeler, zorlama yorumlar yapmanın bir anlamı yoktur.[376]

Müfessir, Kur'ân'da Allah'ın zatı, melekler, cinler, evrensel sahneler, ahiretle ilgili tasvirlerde kelamî bir tartışma malzemesi olmadığını düşünür. Böyle bir kullanımın benimsenmesinin nedeni, bu konularda kullanılan üslup ve anlatımların ilk muhatap kitle tarafından anlaşılır olmasıdır. Kur'ân insanlara iyiyi göstermek, onlara iyi işler yapmayı teşvik etmek için gönderilmiştir. Bu nedenle Derveze'ye göre, Kur'ân'da yer alan her konuda asıl amacın bu olduğu ve bu konuların muhatap kitleye uygun şekilde geldiği unutulmamalıdır.[377]

### 1.8.Kur'ân'daki Evrensel Sahneler ve Yasalar

Derveze'ye göre, Kur'ân'ı Kerim'de Allah'ın azametini, gücünü ve yaratışının eşsizliğini göstermek amaçlı bazı evrensel sahneler ve yasalar yer almaktadır. Evrende gerçekleşen olaylar ve evrensel nizam Allah'ın kudretini göstermektedir. Evrensel sahnelere yer verilerek Kur'ân'ın dinleyicilerine Allah'ın büyüklüğü ve sonsuz güç sahibi olduğu hissiyatı verilmektedir. Böylece insanlar, Hz. Peygamber'in mesajını daha dikkate alacaklar ve Allah'ın çizdiği sınırlar çerçevesinde yaşamaya çalışacaklardır.[378]

Dağların kazık, göğün tavan, yıldızların parlayan lambalar olması, gökten suların inmesi, bulutların yürütülmesi vs. gibi örnekler tüm insanlar tarafından şahit olunabilen delillerdir.[379] Derveze'ye göre bu örnekler, Kur'ân'ın indiği zaman o toplumda yaşayan

[375] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.188.

[376] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.189.

[377] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.189.

[378] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.182.

[379] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.183.

insanların algılarına ve zihin dünyasına uygun olarak yer almıştır. Bu örneklerin daha önceden insanlar tarafından bilinen hususlar olması, mesajdaki etkiyi artıran bir unsurdur.[380]

Derveze Kur'ân'da yer alan evrensel sahne ve yasaların birtakım insanlar tarafından bilimsel bir şekilde yorumlanmasını abes bulur. Bununla beraber anlatılanın dışına çıkmak, çeşitli eklemeler ve zorlama yorumlar yapmak da anlamsızdır. Çünkü ayetlerin belli bir bağlamı vardır ve gerek iç gerek dış bağlamdan kopuk bir yorumlama, Kur'ân'ın hidayet edici özelliğine hizmet etmez. Derveze, ayetlerde yer alan bu tip ifadelerin, insanlara evrensel güzellikleri ve hikmetleri göstererek Allah'ın kudretini anlamalarını amaçladığını vurgular. Bu durumun farkında olan biri de evren ile ilgili ortaya atılan teorilerle vakit kaybetmez. Zira bu teoriler değişim gösterip istenilen yere çekilebilir.[381]

Derveze'ye göre Müslüman bir kişi bilimsel veriler ile ayetlerdeki evrensel yasaları birbirine karıştırmamalıdır. Böyle bir tavır takınıldığı takdirde, her zaman bu ayetleri esas anlamıyla anlamak mümkün olacaktır. Aksi halde ayetler her dönemde farklı farklı anlaşılır ve onlara amacından kopuk anlamlar yüklenir.[382]

### 1.9.Sûre Pasajlarının Birbiriyle Bağlantılı Olması

Derveze'ye göre, Kur'ân'daki birçok ayet grubu gerek konu, gerek üslup, gerekse iniş sırası açısından birbiriyle ilişkilidir. Bu nedenle bir ayeti ya da bir ibareyi tek başına ele almak, bu ilişkinin kurulmasını engeller ve böylece Kur'ân'ın temel hedeflerini görmek zorlaşır.[383] Derveze'nin konunun anlaşılması için verdiği örneklerden biri şudur: et-Tevbe 36. ayette müşriklerle topluca savaşılması emredilmektedir. Müfessirlerin çoğu, bu ayeti öncesinden ve devamından bağımsız olarak ele almış ve "kılıç ayeti" olarak tanımlamışlardır. Öyle ki; bu ayetin, Müslümanlara düşmanlık etmeyen ve onlarla çarpışmayan müşriklerle savaşılmamasını söylenen diğer bütün ayetleri de neshettiğini düşünmüşlerdir. Halbuki ayetin devamında, hükmün o dönem yaşanan durumla birebir alakalı olduğuna dair ibareler yer almaktadır. Bu da onların

[380] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.183.

[381] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.183-184

[382] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.184.

[383] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.190.

Müslümanlarla topluca savaşmasıdır. Yani ayet, Müslümanların kendileriyle topluca savaşan müşriklere karşı, topluca savaşmalarını teşvik etmektedir. Derveze, bu hususun farkında olunduğu takdirde muhtemel problemlerin de ortadan kalkacağını söyler. Derveze'ye göre, pratik sünnete ve Kur'ân'ın temel mantığına bakıldığında, savaşın yalnızca düşman ve savaşan kimselere karşı yapılabildiği ortadadır. Yoksa Müslümanlarla yaptıkları anlaşmalara tâbi olanlar, tarafsız olanlar, barış yanlısı olanlar, yaşlılar, kadınlar ve çocuklarla savaşılması söz konusu değildir. Bu husus göz önüne alınmadığında suçlu-suçsuz tüm müşrikleri öldürmek gibi korkunç bir hüküm ortaya çıkmaktadır.[384]

Bazı ayetler ya da ayetlerin bir bölümü için çok sayıda sebeb-i nüzûl rivayeti olduğunu söyleyen Derveze, bazı ayet ve rivayetin aralarında bir ilişkinin görülemediğini belirtmiştir. Oysa ayet zaten çevresindeki ayetlerle bir bütünlük ve uyum içindedir. Derveze bu rivayetlerin sahih olması durumunda, rivayette geçen haberin ayet indikten sonra yaşanan bir olay üzerine söylenmiş olabileceğini düşünmektedir. Bir diğer ihtimal ise, olayın ayetin nüzûlünden önce gerçekleşmiş olması, fakat içerisinde olayla ilgili olduğunun zannedilebileceği bir işaret barındırmasıdır. Ravi, bu durumun ayetin iniş sebebi olduğunu zannetmiş olabilir. Bunun örneği olarak da Derveze'nin gösterdiği rivayetlerden birini zikredelim: Bir adam arkadaşlarına Allah'ın kendi sözlerini duyup duyamadığını sormuş, onlar da bir kısmını duyabildiğini söylemişlerdir. Başka birileri de birazını duyabiliyorsa, hepsini de duyabileceğini söylemiştir. Yaşanan bu olay üzerine Fussilet 22. ayet inmiştir. Bu ayette bazı kimselerin yaptıkları birçok şeyi Allah'ın bilmediğini sanmalarından bahsedilmektedir. Derveze, bu ayetin çok farklı bir şey anlattığını, ayetin kafirlerin kıyamet gününde organlarıyla aralarında geçen bir diyaloğun yer aldığı bir pasaja ait olduğunu söylemiştir.[385]

Sonuç olarak, ayetleri bağlamlarını yok sayarak tek tek ele almak ve onlara farklı manalar yüklemek Kur'ân'ın vermek istediği mesajları almaya engel teşkil etmektedir.

[384] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.191.

[385] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.193.

Bu bölümde görüldüğü üzere, Derveze Kur'ân'da yer alan birçok unsurun Kur'ân'ın nâzil olduğu toplumla, burada yaşanan olaylar ve durumlarla, bu toplumun kültürüyle, düşünce tarzıyla, kullandığı dille ve zihin yapısıyla çok yakından ilişki içinde olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu unsurların yer aldığı ayetleri anlayabilmenin yolu da, onlara vakıf olmaktan geçmektedir.

## 2. DERVEZE'NİN SÎRET-NÜZÛL İLİŞKİSİNİ BAĞLI OLARAK GELENEKTEN FARKLI YORUMLADIĞI AYETLER

Bu bölümde bazı ayetler, ayet grupları veya sûreler hakkında öncelikle geleneğin neler söylediğine göz atacak, ardından da Derveze'nin sîret- nüzûl ilişkisi ekseninde bu ayetleri nasıl değerlendirdiğine bakacağız.

### 2.1.ASHÂB-I KEHF KISSASI

Ashab-ı kehf kıssası, el-Kehf sûresinin 9 ila 26. ayetlerinde anlatılmaktadır. Kıssa, bir mağarada uzun yıllar uyutulduktan sonra tekrar uyandırılan, muvahhid oldukları için yaşadıkları dönemde kabul görmeyen ve öldürülmek istenen imanlı gençlerden bahsetmektedir.

Müfessirler ashab-ı kehfin mağaraya gelme sebepleri, sayıları, köpekleri, kaç yıl mağarada kaldıkları ve ayetlerde geçen çeşitli ibareler ile ilgili çeşitli yorumlar ve açıklamalar yapmışlardır.[386] Derveze müfessirlerin ashab-ı kehf hakkında çok sayıda rivayete yer verdiklerini, fakat bunların içinde abartılı açıklamalar bulunduğunu ve rivayetler arasında da çelişkiler ve farklılıklar görmenin mümkün olduğunu söylemiştir.[387]

Derveze, Kehf kıssası inmeden önce de Arap toplumu tarafından bilindiğini düşünmektedir. Çünkü ayetlerin üslubu, kıssanın daha önceden bilindiğine işaret etmektedir. Rivayetlere ve müfessirlerin beyanlarına bakıldığında, kıssanın insanların kafasında soru işareti oluşturduğu ve şaşkınlık yarattığı anlaşılmaktadır. Bu kıssa m.s. 4. yy'dan önce yaşayan Şam bölgesindeki Hristiyanların bildiği bir kıssadır. Mekke'de yaşayan Hristiyanlar sayesinde ve Araplarla Hristiyanlar arasındaki ticaret vasıtasıyla,

[386] el-Maverdî, *en-Nüket Ve'l-Uyûn*, III, Beyrut: Darû'l Kütübi'l İlmiyye, ts, s.286-300.

[387] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V, s. 57.

bu kıssa Araplar tarafından da bilinir hale gelmiştir.[388] Derveze'ye göre bu kıssa, Mekke'de bulunan Hristiyanların kıssayı Müslümanlara anlatmasıyla sorulan bir soru üzerine inmiş olmalıdır. Müslümanlar kıssadan haberdar olunca net bir bilgi edinmek için bunu Hz. Peygamber'e sormuş olabilirler.[389]

Anlatılan kıssa ve nüzûl ortamındaki durumu birbirine çok benzediğini söyleyen Derveze bu durumu şöyle açıklamıştır: Mekke döneminde Hz. Peygamber'e inananların çoğunu genç insanlar oluşturmakta ve bu genç insanlar İslam'ı seçtikleri için kendi kabileleri tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Bunun da ötesinde İslam'ı bırakmaları için kendilerine işkence edilmekte ve hayat onlara çekilmez hale getirilmekteydi. Bu kavganın temel gerekçelerinden biri, yeniden diriliş ve ahiretin varlığıydı. Anlatılan bu kıssa tam da bu zamanda nâzil olmuş ve kıssa, yeniden dirilişin mümkün olduğunu vurgulamıştır.[390]

Derveze'ye göre bu kıssa, yüzyıllardır bilenen ve büyük bir kitlenin de şahit olduğu bir kıssa olmuş, bu yönüyle de müşriklerin inkarlarını köreltmek için anlatılmıştır. 21. ayette gençlerin bulunduktan sonra hemen vefat ettikleri anlatılır. Bu da ölümden sonra dirilişin var olduğuna, Allah'ın vaadinin hak olduğuna bir delildir.[391]

Sonuç olarak şöyle söyleyebiliriz: Müfessirler Kehf kıssasıyla, ayetlerde ne söylenmek istediğiyle, kıssanın ayrıntılarıyla ve gerçekliğiyle fazlaca ilgilenmiş; ancak kıssayla nüzûl ortamı arasında herhangi bir ilişki kurmamışlardır. Derveze ise, kıssanın sîret ile ilişkisini kurarak, ayetlerin Kur'ân'ın muhataplarına iletmek istediği mesajı vurgulamıştır. Vahyin yaşanan olaylar ile ilişkili olarak indiğini, nüzûl ortamında yaşayan insanların bizzat hayatlarına dokunduğunun bilincinde olarak kıssayı değerlendirmiştir.

### 2.2. ed-DUHÂ SÛRESİ 7. AYET

ed-Duhâ sûresinde; Hz. Peygamber'in daima Allah'ın korumasında olduğu, çocukluğundan beri sürekli zorluklarla mücadele ettiği ve sıkıntılı durumlardan

[388] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V, s. 58.

[389] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V, s. 59.

[390] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V, s. 60.

[391] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V, s. 60.

kurtulması için Allah'ın kendisine yardım ettiği söylenmektedir. Sûredeki 7. ayette Hz. Peygamber'in yolunu kaybettiği ve Allah'ın da ona hidayet ettiği söylenmektedir. Gelenekte bu ayetle neyin kastedildiği ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimilerine göre, Hz. Peygamber'in Mekke'de kaybolması üzerine, Allah'ın yardımıyla dedesinin onu bulmasıdır. Kimilerine göre ise, Hz. Peygamber ticaret için yola çıktığında, şeytanın peygamberin bindiği devenin yolunu değiştirmesi ve Cebrail'in de onu tekrar doğru yola yönlendirmesidir. Başka bir görüşe göre, Allah'ın sapık bir toplulukta yaşayan Hz. Peygamber'i tevhid ve nübüvvet ile tanıştırmasıdır. Kimileri, Hz. Peygamber'in tanınan biri olmadığını ve Allah'ın onu tanınır kıldığını söylemiştir. Başka bir görüşe göre ise, Hz. Peygamber göç yolunda şaşırmış ve Allah ona doğru yolu göstermiştir. Kimileri de Hz. Peygamber'in hidayet isteyen biri olduğunu ve Allah'ın onu hidayete erdirdiğini söylemiştir.[392]

Derveze bu ayeti şöyle temellendirmekledir: Hz. Peygamber döneminde kendisiyle beraber bazı insanlar var olan düzeni sorgulamaya başlamış, yaygınlaşan çirkin işlerden rahatsızlık duymuş ve toplumda kabul edilen doğrulardan şüphelenmeye başlamışlardır. Bu insanlar, Hz. İbrahim'in dinini merak etmişler ve bu din hakkında bilgi edinmek için araştırma yapmışlardır. Hz. Peygamber de bu insanlarla risaleti öncesinde bir araya gelmişti. [393]

Derveze'ye göre, Hz. Peygamber'in bir yetişkin olana ve kendisine vahiy gelene dek yaşadığı süreç onun için ruhsal açıdan hazırlanma dönemi olmuştur. Bu nedenle de bu dönemi şaşkınlık dönemi olarak ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla Derveze ayetteki "dâl" yani "ne yapacağını bilmeyen/ yolunu kaybeden" anlamındaki kelimeyi risalet öncesinde var olan durumla bağdaştırmıştır. Yoksa sapıklık ve şirk manasında değildir, nitekim kelime bazı tefsirlerde bu anlamda da kullanılmıştır. Kelimenin ardından gelen "feheda" yani Allah'ın onu hidayete erdirdiği bilgisi de, müşriklik sonrası Müslüman olmasını değil; düştüğü araftan, kafa karışıklıklarından, şüphelerinden sonra huzura ermesini ve aradığını bulmasını ifade etmektedir.[394] Derveze el-En'âm sûresinde buradaki hidayet kelimesini açıklayacak ayetler olduğunu

[392] İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr,* Beyrut: Dâru İbn Hazm: 1423/2002, s.1562; Maverdî, *en-Nüket*, VI, s.294.

[393] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s. 556.

[394] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s. 557.

söylemektedir: “De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi.”[395] “Dâl” kelimesi bazı tefsirlerde[396] Hz. Peygamber’in küçükken Mekke’de kaybolduğu, dedesinin de endişeyle onu arayıp en sonunda bulması ile açıklanmıştır. Derveze bu görüşü kayda değer bulmaz, çünkü rivayetler sahih değildir ve zaten yukarıda zikrettiği görüşü Kur’ân’ın diğer bazı ayetlerinin de desteklediğini söylemektedir.[397]

Sonuç olarak, geleneğin ayetin ne kastettiğiyle, hangi olaya ya da duruma tekabül ettiğiyle ilgilendiğini görmekteyiz. Derveze ise, bunun yanında ayeti sîret ile ilişkilendirerek Hz. Peygamber’in yaşadığı durumu, okuyucunun gözünde daha anlaşılır hale getirmiştir.

### 2.3.el-FELÂK SÛRESİ

el-Felâk sûresi, çeşitli kötülüklerin şerrinden Allah’a sığınmayı içeren bir sûredir. Gelenek, sûrenin hangi döneme ait olduğu ile ilgili farklı görüşlere sahiptir. Kimileri sûrenin Medenî, kimileri ise Mekkî olduğunu söylerler. Sûrenin Medenî olduğunu söyleyenler Hz. Peygamber’e bir Yahudi tarafından büyü yapıldığı haberini sûrenin iniş sebebi olarak görmüşlerdir. Bunun dışında âlimler, genel olarak ayetlerdeki ibarelerin anlamlarıyla ilgili farklı açıklamalar yapmışlardır.[398] Derveze ise, sûrenin üslup açısından Mekkî dönem özelliği taşıdığını söyler.[399] Sûreyi Mekke döneminde inen yirminci sûre olarak kaydetmiştir.

Derveze el-Felâk sûresinde kendilerinden sığınılması söylenen karanlık, büyü ve hasedin nüzûl döneminde Arapların korktuğu şeyler olduğunu söylemiştir.[400] Araplar; karanlıkta cinlerin kendilerine musallat olacaklarından korkarlar, korkularından emin olmak için de geceleri bir vadiye gittiklerinde onlara seslice yalvarırlardı. Böylece, orada bulunabilmek için hem onlardan izin almış olur hem de onların himayelerinde olduklarına inanırlardı. Bu insanlar böyle bir vadiye gittiğinde, kendilerine zarar

[395] el-En’âm 6/161.

[396] Derveze’nin söylediğine göre bu tefsîrler Zemahşerî, Tabresî, Hâzin, Taberî, Nisâbûrî, Begavî, İbn Kesîr, Alûsî’ye ait olan tefsîrlerdir.

[397] *et-Tefsîru’l-Hadîs*, I, s. 557.

[398] İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, s.1604; el-Maverdî, *en-Nüket*, VI, s.375.

[399] *et-Tefsîru’l-Hadîs*, II, s.45.

[400] *et-Tefsîru’l-Hadîs*, II, s.47.

verebileceklerine inandıkları cinlerden korunabilmek için yanlarına isteklerini gerçekleştirecek büyücü insanlar alırlardı. Büyücüler iplere düğüm atar, düğümlere üfler ve birtakım büyülü sözler okurlardı. Bir diğer korktukları şey hasetti. Herhangi güzel bir şeye bir zarar geldiğinde, bunun nazar veya haset nedeniyle olduğunu düşünürlerdi.[401]

el-Felâk sûresi; insanlara herhangi bir korku durumunda yalnızca Allah'a sığınılması gerektiğini, onun dışındaki herhangi bir şeyin insanları korumaya muktedir olamayacağını vurgulamıştır. Derveze haset ve büyüden, bunların herhangi bir etkisi olduğunu ifade etmek için bahsedilmediğini söyler. Sûrenin amacı; insanlar çeşitli kaygı ve korku durumları yaşadıklarında, Allah'a inanıp güvenmelerini sağlamaktır. Böylece Allah'ın onları koruyacağından ve zarar görmeyeceklerinden emin olur, rahatlar ve kendilerini güvende hissederler.[402]

el-Felâk sûresinin, Medine'de Hz. Peygamber'e büyü yapılmasının ardından indiğini anlatan çok sayıda rivayetler vardır. Aynı zamanda, Mekke döneminin erken bir safhasında indiğine dair de birçok rivayet vardır. Derveze, sûrenin hem işlediği konulara hem de üslubuna bakarak, sûrenin Mekkî olduğunu düşünmektedir. Gerekçe olarak el-Felâk sûresinde büyü dışında farklı unsurlardan bahsedilmesi, el-Felâk sûresinden sonra inen en-Nâs sûresinde de insan ve cinlerin verdiği vesveselerden Allah'a sığınılması gerektiğinin söylenmesi, içerik açısından Hz. Peygamber'e büyü yapıldığına dair rivayetleri çürütmüştür.[403]

Sûrenin Medine dönemine ait olduğunu söyleyen rivayetlere göre, Hz. Peygamber ile Yahudiler arasındaki ilişkinin oldukça kötü olduğu bir durumda büyü yapılmıştır. Derveze, bu rivayetleri şöyle değerlendirmenin mümkün olduğunu düşünmektedir: Müslümanlar Yahudilerin büyü ile ilişkilerini bildikleri için Hz. Peygamber'in halsiz ve endişeli durumunu bu şekilde yorumlamış olabilirler. Derveze el-Buhârî ve Müslim'de yer alan ve Hz. Âişe'den rivayet edilen bu hadisler karşısında şaşkınlığını ifade etmiştir.[404]

---

[401] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II, s.47.

[402] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II, s.48.

[403] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II, s.54

[404] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II, s.54.

Üçüncü bir görüş de Abdullah b. Mesûd'un bu sûreleri sûre olarak kabul etmeyerek dua kabilinden saydığı düşüncesidir. Derveze, bu rivayetin rağbet görmediğini söylemiştir.[405]

Gelenek, el-Felâk sûresinin hangi döneme ait olduğu noktasında ittifak edememiştir, bunun sebebi farklı rivayetlerin olmasıdır. Müfessirler, sûrede yer alan felâk, yaratılanlar ve haset gibi ibarelerin hangi anlama geldiğiyle ilgili çok farklı düşünceler serdetmişlerdir. Derveze de, sûrenin Mekkî bir sûre olduğunu düşünmüş ve bu sûrenin inmesine sebep teşkil eden nüzûl ortamı insanının yaşayış ve inanışlarıyla sûre arasında bir bağlantı kurmuştur. Şüphesiz ki bu bağlantı, sûrenin taşıdığı anlamları ve hedeflediği mesajları okuyucuya hissettirme konusunda, ayetleri müstakil olarak değerlendirmekten daha etkili olmuştur.

## 2.4.MESED SÛRESİ

Mesed sûresinde Ebû Leheb'e açıkça beddua edilmiş ve Ebû Leheb'in eşiyle birlikte cehennem ile uyarıldığı vurgulanmıştır. Henüz davete yeni başlayan bir peygamberin yakınları tarafından türlü çirkinliklere maruz bırakılması, onların bu sûrede açıkça eleştirilip tehdit edilmelerine sebep olmuştur.[406]

Gelenek, sûredeki kapalı olabilecek ibareleri açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan biri Ebû Leheb'in karısının odun taşıyıcı olmasıdır: Kimine göre bu sıfat, onun iftiracı biri olması dolayısıyla verilmiştir. Kimine göre iftira oduna, düşmanlık ateşe benzetilmiştir. Çünkü ateşin var olmak için oduna ihtiyaç duyması gibi, düşmanlık da var olmak için iftiraya ihtiyaç duyar. Kimine göre ise, bu sıfat Ümmü Cemil'in Hz. Peygamber'in yoluna, topladığı dikenleri atması nedeniyle verilmiştir. Bazı kimseler ise, odunun günah anlamında kullanıldığını söylemiştir. Başka bir görüşe göre ise, Ümmü Cemil Hz. Peygamber'i fakirliği sebebiyle kınamıştır ve daha sonra kendisi odun toplamaya mecbur kalacak kadar kınadığı duruma düşmüştür.[407] Derveze ise, Ebû Leheb'in karısının "odun taşıyan" olarak tanıtılmasının, yaptığı çirkin işlerin büyüklüğünü gösterdiğini söylemektedir. Ayrıca kocasını Hz. Peygamber'e karşı

[405] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II, s.58.

[406] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s.495.

[407] İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, s.1601.

olumsuz duygu ve düşüncelerle doldurmasının da muhtemel olduğunu söylemiştir.[408] Müfessir, eğer Ebû Leheb'in karısı rivayet edildiği gibi Ebû Süfyan'ın kız kardeşiyse, bu hareketleri yapacak cüretin kaynağını anlamanın daha kolay olduğunu söylemiştir. Çünkü Ebû Süfyan ve ailesi yirmi yıl kadar Hz. Peygamber'e düşmanlık etmiş kimselerdir.[409]

Rivayetlere göre "Ebû Leheb" Hz. Peygamber'in amcası Abduluzza'nın lakabıdır, bu lakap onu küçük düşürmek için Kur'ân tarafından takılmıştır. Ebû Leheb'in karısı ise Ümmü Cemil'dir.[410]

Derveze, bu sûrenin iniş zamanıyla ilgili iki farklı rivayet olduğunu söylemiş ve sûrenin ilk zamanlarda indiğini bildiren rivayeti sûrenin içeriği ile daha uygun bulmuştur. Mesed sûresi, Derveze'nin tefsirinde iniş sırası olarak altıncı kabul edilmiştir. İbn Abbas'a dayandırılan rivayete göre, Hz. Peygamber'e yakın akrabalarını uyarması için eş-Şuarâ sûresindeki emir gelmiş ve Hz. Peygamber yakınlarını tebliğ için toplamıştır. Ebû Leheb bu davet karşısında olumsuz bir tavır takınmış ve sûre inmiştir. Başka bir rivayete göre de; Ebû Leheb Müslüman olduğu takdirde ne elde edeceğini sormuş, Hz. Peygamber de diğer Müslümanlara ne varsa ona da aynısının olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine kendini üstün gördüğü için, eşitlikçi olan bu anlayışı kınamış ve daveti kötü bir tavırla reddetmiştir.[411] Derveze bu rivayetleri pek sağlıklı bulmamıştır, çünkü bu durumda eş-Şuarâ sûresindeki ayet Mesed sûresinden önce inmiş olmalıdır. Oysa eş-Şuarâ sûresinin iç bağlamı dikkate alındığında, ilk dönemlerde inmediği görülmekte ve aynı zamanda bu emrin ilk vahiyden birkaç sene sonra geldiğine dair rivayetler bulunmaktadır. eş-Şuarâ sûresinin kırk dört yahut kırk beşinci sûre olduğu ve Mesed sûresinin oldukça erken bir dönemde, beşinci yahut altıncı sûre olarak nâzil olduğu tespit edilmektedir. Yani aralarında asgari üç yıllık bir zaman dilimi bulunmaktadır.[412]

---

[408] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 497.

[409] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 498.

[410] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 496.

[411] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 496.

[412] *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, s. 496-497.

Derveze sûre ile ilgili farklı rivayetlere de yer vermiş ve bu durumu çözümlemeye çalışmıştır. Rivayetlerden birine göre Hz. Peygamber'in kızlarından biri, Ebû Leheb'in oğlu ile nişanlı yahut evlidir ve Hz. Peygamber ve Ebû Leheb'in evleri de yakındır. Bu yakınlık nedeniyle, Hz. Peygamber amcasıyla öncelikli olarak iletişime geçmiş ve onu İslam'a davet etmiştir. Hz. Peygamber'e öncelikli olarak ailesinin inanması, şüphesiz ki davet sürecini kolaylaştıracaktı. Ancak Ebû Leheb bu daveti kabul etmedi; aksine Ebû Leheb ve karısı İslam'a karşı oldukça gaddar davrandılar. Anlatılana göre Ebû Leheb Hz. Peygamber'i insanlara kötüler, onun bir deli olduğunu söylerdi. Karısı da Hz. Peygamber'in evine pislikler atar ve onun hakkında yalan yanlış bilgiler yayardı. Hatta bu çift oğullarından Hz. Peygamber'in kızını dahi boşamasını istemişlerdir.[413] Derveze, sûrede Ebû Leheb ve eşine oldukça sert bir üslup takınılmasının nedenini Ebû Leheb ve karısının Hz. Peygamber'e karşı gelen ilk insanlar olmasıyla açıklamış ve bu durumun Hz. Peygamber'i derinden etkilediğini ifade etmiştir.[414]

Derveze, Ebû Leheb ve karısının Kur'ân'da açık açık isimlerine beddua edilen kişiler olduğunu söylemiştir. Bu durum bu iki kişinin Hz. Peygamber'in hayatındaki yerlerini ve onların bu olumsuz tutumlarının Hz. Peygamber'i ne kadar etkilediğini göstermektedir. Bu tutumun tebliğin ilk zamanlarında, Hz. Peygamber'in desteğe ihtiyacı olduğu bir zamanda olması onu katbekat olumsuz etkilemiştir. Derveze bu açıklamaların ayetlerin ruhuna ve içeriğine uygun olduğunu söylemiş ve sûrenin ilk dönemlerde indiği görüşüne katılmıştır.[415]

Sonuç olarak; gelenek sûredeki ibareleri açıklamaya çalışmış, farklı düşünceler ortaya koymuşlardır. Derveze'nin tefsirinde ise, sûrede Ebû Leheb ve karısına neden beddua edildiği anlaşılmaya çalışılmış ve sûre, sîrette bu sert tavra sebebiyet veren durumlarla bağlantılı olarak açıklanmıştır.

### 2.5.ZEYD- ZEYNEP MESELESİ

el-Ahzâb sûresi 36 ila 40. ayetlerde Hz. Peygamber'in evlatlığı Zeyd'in Zeynep binti Cahş ile evliliği, ondan boşanması ve Zeynep'in daha sonra Hz. Peygamber ile

[413] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, 497.

[414] *et-Tefsîru'l-Hadîs*,, I, s. 498.

[415] *et-Tefsîru'l-Hadîs*,, I, s. 498.

evlenmesi konu edilmiştir. Bu ayetler ile hem evlatlık kurumu kaldırılmıştır hem de bunun ispatı niteliğinde de bu evlilik gerçekleşmiştir. Tarih boyunca bu olay dikkat çeken, üzerinde çokça konuşulan bir konu olmuştur.

Bu ayetlerdeki bazı ibareler ile ne kast edildiği tam olarak anlaşılamamış ve âlimler bunlarla ilgili farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Biz burada ihtilaf edilen hususlardan kısaca bahsedecek ve Derveze'nin bu olayı nasıl değerlendirdiğine bakacağız.

Ayette Hz. Peygamber'in içinde bir şey sakladığı ve Allah'ın onu açığa çıkaracağı söylenmiştir. Hz. Peygamber'in içinde ne sakladığı kafalarda bir soru işareti oluşturmuş ve âlimler bununla ilgili çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Saklanan şey; Hz. Peygamber'in Zeynep'e sevgi duyması, Hz. Peygamber Zeyd'e evliliğini devam ettirmesi gerektiğini tavsiye ettiği sırada Allah'ın kendisine Zeynep ile evleneceğini bildirmiş olması ve Hz. Peygamber'in ikisinin boşanmasını istediği halde bunu saklaması olabilir denmiştir.[416]

Âlimlerin ayette neyin kastedildiği konusunda ihtilaf ettiği bir diğer nokta da, Hz. Peygamber'in insanlardan korktuğu ibaresidir. Âlimlere göre bu korkunun kaynağı, Yahudilerin Hz. Peygamber için oğlunun karısıyla evlendi demeleri ya da Hz. Peygamber'in birini karısından ayırıp onunla kendisinin evlendiğinin söylenmesi ve bu dedikoduların yayılmasıdır.[417] Bu korku üzerine ayette Allah'tan korkmanın en yerinde olan korku olduğundan bahsedilir. Hz. Âişe ise, bu ayetin Hz. Peygamber için inen en zor ayet olduğunu, Hz. Peygamber'in bir vahyi saklama durumu olsaydı bu ayeti saklayabileceğini söylemiştir.[418]

İhtilaf edilen hususlardan biri de ayette Hz. Peygamber'in Allah tarafından azarlanmasıdır. Bunun sebebi olarak, Allah'ın Hz. Peygamber'e Zeynep ile evleneceğini bildirmesine rağmen, Hz. Peygamber'in Zeyd'den utandığı için ona karısını boşamamasını söylemesi gösterilmiştir. Başka bir düşünceye göre ise; Hz. Peygamber, Zeyd ve Zeynep arasındaki geçimsizliği fark etmiş ve ayrılacaklarını

[416] İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr,* s.1126.

[417] İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr,* s.1126.

[418] İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr,* s.1127.

düşünmüştür. Zeynep halasının kızı olduğu için onunla evleneceğini içinde saklamış ve Zeyd'e evliliklerini devam ettirmesini öğütlemiştir. Allah da, Rasûlünün içi dışı bir olmasını istediği için onu bu sebeple azarlamıştır.[419]

Ayette peygamberlere Allah'ın emrettiği bir hususta onlar için bir sıkıntı ve zorluğun olmayacağı da söylenmiştir. Ayette kastedilen bu husus, Allah'ın bir şeyi emretmesi fakat Hz. Peygamber'in çeşitli sebeplerle bu emri yerine getirmesinden çekinmesi durumudur. Hz. Peygamber'in çekindiği hususun ne olduğu ile ilgili de farklı yorumlamalar yapılmıştır. Bunların içerisinde Hz. Peygamber'in Zeynep ile nikahlanmasının helal kılınması, istediği kadar kadınla evlenebilmesi ve kadınlarla mehir zarureti olmadan evlenebilmesidir.[420] Derveze geleneğin bu yorumlamalarını değerlendirmiş, eleştirmiş ve kendi düşüncesini beyan etmiştir.

Derveze müfessirlerin 36. ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili olarak birçok rivayete yer verdiklerini söylemiştir. Biri Hz. Peygamber, Zeyd'e Zeynep'i istemek için gittiğinde Zeynep'in Zeyd'den daha üstün olduğunu söylemesidir. Bir diğeri, bir kadının Hz. Peygamber ile evlenmek istemesi, ancak Hz. Peygamber'in o kadını Zeyd için istemeye gitmesi ve ailenin de bunu reddetmesidir. Bir diğer rivayet ise, Hz. Peygamber'in ensar bir cariyeyi kimsesi olmayan ve yardıma muhtaç birine istemesi ve ailenin bunu istememesidir.[421]

Müfessir, diğer ayetlerin ise Zeyd'den boşanan Zeynep'in Hz. Peygamber ile evlenmesinden sonra indiği söylenmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber, Zeynep Zeyd ile evli iken onu ev elbisesi ve başörtüsü ile görmüş ve etkilenmiştir. Etkilendiğine dair de bir ifade kullanmıştır. Zeynep bu ilgiyi hissedince Zeyd'i küçümsemeye başlamış ve bunun üzerine Zeyd Zeynep'i boşamak istediğini Hz. Peygamber'e söylemiş fakat o bunu yapmasına engel olmuştur. Bir başka ifadeye göre de Zeyd Hz. Peygamber'in Zeynep'i sevdiğini öğrenince Allah tarafından eşinden soğutulmuş ve onu boşamak istemiştir. Zeyd artık dayanamayacağı bir noktaya geldiğinde ise, eşini boşamış ve onunla Hz. Peygamber evlenmiştir. Başka bir rivayete göre, Hz. Peygamber Zeyd'i

[419] İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr,* S.1127.

[420] el-Maverdî, *en-Nüket*, IV, s.407.

[421] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VII, s.386.

Zeynep'e göndererek onunla nikahlanmak istediğini haberini vermiş ve Zeyd eşini bununla müjdelemiştir. Bir rivayete göre de, Zeynep Hz. Peygamber'in kendisine ilgi duyduğunu Zeyd'e söylemiş, Zeyd de bu durumda onu boşamayı düşünmüştür. Zeynep de boşandıktan sonra Hz. Peygamber'in kendisiyle evlenmeme ihtimalinden korktuğunu dile getirmiştir. [422]

Derveze bu rivayetleri aktardıktan sonra 36. ayet ile diğer ayetlerin farklı sebeplerle indiğini düşünmediğini, çünkü bu ayetlerin birbiriyle uyumlu olduğunu dile getirmiştir. Fakat yine de 36. ayetin, kızlarını kendilerinden daha alt seviyede olduğunu düşündükleri birine vermek istemeyen Müslümanlar hakkında inmiş olabileceğini söyler. Hz. Peygamber'in bu istemelerde toplumdaki sınıf farklılıklarını yok etmeye çalışması ile diğer ayetlerin inme sebeplerini ravilerin karıştırmış olabileceğini söyler ve hakikat böyle ise 36. ayetin diğer ayetlerden farklı bir iniş sebebi olabileceğini düşünür.[423]

Hz. Peygamber'in evlatlığı olan Zeyd'in boşadığı eşiyle evlenmesi tarih boyunca gayrimüslimlerce eleştirilmiştir. Bazı müfessirler ise yaşanan olayla ilgili mantıksız ve ayetin ruhundan uzak olan rivayetleri ispat etmeye çalışmışlar, gayrimüslimler ise bu olay sebebiyle Hz. Peygamber'in saygınlığına ve ahlakına laf etmek için kendilerinde hak bulmuşlardır. Bunun üzerine de müfessirler ve kelamcılar onlara reddiyeler yazmış, olayı gerçeğe uygun bir şekilde açıklamaya çalışmış ve bazı rivayetlerde iftiraların, yanlışların ve karışıklıkların olduğunu söylemişlerdir.[424]

Derveze, Hz. Peygamber'in bu evliliğinin perde arkası ile ilgili mevcut rivayetlerin çoğunun sağlam olmadığını ve en eski siyer kitaplarında da yer almadığını söylemiştir. Hz. Peygamber'in Zeynep'i görüp ondan etkilenmesi şeklindeki rivayetlerin üçüncü-dördüncü yüzyıllarda İslam'a zarar vermeye çalışan kimseler tarafından uydurulduğunu ifade etmiştir.[425]

---

[422] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VII, s.387.

[423] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VII, s.387.

[424] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VII, s.387-388.

[425] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VII, s.388.

Derveze, olay örgüsünü hem ayetlere hem de birtakım rivayetlere dayanarak şu şekilde anlatmıştır: Hz. Peygamber, evlatlığı olan Zeyd için Zeynep'i ister. Zeynep onunla evlenmek istemese de, arada Hz. Peygamber'in hatırı olduğu için bu evliliği kabul eder. Zeyd Zeynep'in bu işe gönlünün olmadığını fark eder ve bu duruma sabreder. Fakat sabredemeyeceği noktaya geldiğinde Hz. Peygamber'e karısını boşamak istediğini bildirir. Toplumda evlatlığın eski karısı ile evlenmek yasak kabul edildiği için bu geleneği kaldırmak çok zor bir işti. Allah Hz. Peygamber'e Zeyd boşandıktan sonra eski karısıyla evlenmesini emredince, Hz. Peygamber toplumda bu denli yerleşmiş bir geleneği kaldırmaya cesaret edemediği için Zeyd'e eşini boşamamasını öğütler. Hz. Peygamber bu davranışı ile Allah tarafından uyarılır ve peygamberlerin Allah'ın emirleri karşısında bir zorluk yaşamamaları ve kendisinden başka kimseye hesap vermemeleri gerektiği hatırlatılır. Bunun üzerine Allah, Hz. Peygamber'in bu tereddütlü halini ortadan kaldırır ve evlatlık kurumunun ilgası ile ilgili hükmün tamamlandığını ilham eder. Onlar boşandıktan sonra Hz. Peygamber Zeynep ile evlenir.[426] Bu evliliğin gerçekleşmesiyle münafıklar ve hasta kalpli kimseler, bu olayı dillerine dolamış ve dedikodu malzemesi etmişlerdir. İşte ayetlerin inme sebebi de bu durumdur.[427]

Müfessir bu evlilik emrinin vahiy olarak değil, ilham olarak geldiğini söylemiştir. Bu olaylar yaşandıktan sonra çirkin söylentilere mani olmak, peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahyi bildirmek ve uygulamakla görevli olduklarını hatırlatmak ve insanların tepkisinden çekinmeden peygamberlik görevlerini yapmaları gerektiğini vurgulamak için bu ayetler inmiştir.[428]

Hz. Peygamber ile yıkılan bu gelenek tüm Müslümanlar için de yıkılmıştır. Ayette bahsedilen bu uygulamanın amacı, mümin kimselerin evlatlıklarının boşadığı kişiler ile evlenmeleri hususundaki sıkıntıyı ortadan kaldırmaktır. Derveze işin magazinsel boyutunun iftira ve uydurma olduğunu belirtmiştir. Ayette de belirtildiği gibi boşanmalarının sebebi zaten işin başında bahsedilen sınıf farkıdır.

---

[426] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VII, s.389.

[427] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VII, s.389.

[428] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VII, s.389.

## 2.6. el-BURÛC SÛRESİ 4-8. AYETLER

el-Burûc sûresi 4-8. ayetlerde inanan kimselere işkence etmek için hendek kazıp içinde ateş yakan ve onları ateşe atıp işkence çekmelerini izleyen kimselerden bahsedilmektedir. Ayette bu kimselere "ashâb-ı uhdûd" denmektedir.

Gelenek; hendek kazanların ve hendekte yakılan müminlerin kimliğine dair çeşitli görüşler beyan etmiştir. Nereli oldukları ve sayılarıyla ilgilenmişlerdir.[429] Ashâb-ı uhdûd'un öldürüldüğü söylenen ayette[430] ne kastedildiğine dair de ihtilaf edilmiştir. Kimileri bu ayetle inanan kimselerin helak olduğunu, kimileri ise bu işlemi yapan kafirlerin lanetlendiklerini söyler.[431]

Derveze, bu olayla ilgili farklı rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetler iman eden kimseleri, sırf iman ettikleri için cezalandıran ve hendekler kazdırıp onları öldüren zalim kimselerden bahsetmektedir. Derveze, Kur'ân'ın ilk muhataplarının bu kıssayı nâzil olmadan önce de bildiklerini düşünür ve ona göre Kur'ân'da bu olayın hatırlatılması, ayetin indiği ortamda benzer olaylar yaşanması ile alakalıdır. Çünkü nüzûl ortamındaki müşrikler de iman eden Müslümanlara aynı kötü muameleyi yapmaktaydı. Müfessir, bu ayetlerin zalim müşrikleri uyarmak ve yapılan işlerin yanlışlığını vurgulamak için nâzil olduğunu söylemiştir.[432]

Sonuç olarak, geleneğin daha ziyade anlatılan olayın kendisiyle ve ayrıntılarıyla ilgilendiği söylemek mümkündür. Derveze ise, Kur'ân'da anlatılan kıssaların anlatılma gayesiyle ilgilenmiş ve kıssa ile nüzûl ortamı arasında bir bağlantı kurmuştur.

## 2.7. el-BURÛC SÛRESİ 10. AYET

el-Burûc sûresi 10. ayette mümin erkek ve kadınlara işkence edip de tövbe etmeyen insanlara cehennem vaat edilmiştir. Bu ayetler; müşriklerin, toplumdaki güçsüz Müslümanlara İslam'dan dönmeleri için türlü işkenceler yaptıklarından bahsetmiş ve zulmeden kimselere de yaptıkları bu işten vazgeçmeleri gerektiğini, aksi takdirde kendilerinin cehennemle cezalandırılacaklarını söylemiştir. Gelenek bu ayet için pek

---

[429] el-Maverdî, *en-Nüket,* VI, s.241-242; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr,* s.1532.

[430] قُتِلَ اَصْحَابُ الْأُخْدُودِ, el-Burûc 85/4

[431] el-Maverdî, *en-Nüket,* VI, 242.

[432] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II, s.145.

söz söylememiştir, yalnızca ashâb-ı uhdûd için yangın azabının olacağı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Çoğunluk, bu yangının cehennemde olduğunu söylerken; bir grup da, olay esnasında ateşin yükselerek hendek sahiplerini de yaktığını söylemişlerdir.

Derveze'ye göre, Mekke döneminde yapılan türlü zorbalıkların birçok sûrede yer almasının yanında, nüzûl sıralaması olarak ilk sûrelerden olan el-Burûc sûresinde böyle bir ayetin yer alması, müşriklerin baskı ve zulümlerini Mekke döneminin ilk zamanlarından itibaren yaptıklarını göstermektedir. Derveze bu dönemde yapılan çeşitli işkence metotlarına tefsirinde yer vermiş, bu işkenceler akabinde şehit olan Müslümanlar olduğunu zikretmiştir.[433] en-Nahl sûresinde bu durumda olan bazı Müslümanların İslam'dan döndüğünü, kiminin hayatlarına Müslüman kiminin de kafir olarak devam ettiğini eklemiştir. Bu ayetlerle ilgili olan rivayetlerde Ammar b. Yasir'in dinden dönmediği halde öyle söylediği bilgisi yer almıştır. Ayrıca zengin Müslümanların, azgın müşrikler tarafından işkenceye uğrayan köleleri satın alarak bu işkenceden kurtardığına da yer verilmiştir.[434] Derveze, işkence sebebiyle bazı Müslümanların Habeşistan'a, bazılarının Medine'ye hicret ederek kurtulduğunu, Mekke'den ayrılamayanların ise Mekke'nin fethi ile bu kötü durumdan kurtulduğunu söylemiştir. Bu elim hadiseler yaşanırken dinlerinde samimi olan Müslümanları destekleyici ayetler[435] nâzil olmakta; işkencelere dayanan, sabreden, göç eden, savaşan ve bu yolda can veren insanlar cennet ile müjdelenmekteydi. Müşrikler ise, yaptıkları bu çirkin işlere karşılık olarak vazgeçmedikleri sürece Allah tarafından savaşmaya ve öldürülmeye müstehak görülmüşlerdir. Bu durum çeşitli ayetlerde[436] yer almıştır.[437]

Derveze, anlatılan bu olayların Hz. Peygamber'in sîretinde önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir. Çünkü çeşitli işkence ve zorbalıklara sabrederek bunlarla mücadele eden Müslümanlar; dönemin güçlü tarafına boyun eğmemiş, bu kararlılık ve samimiyetlerini her daim sürdürerek Hz. Peygamber'in yanında olmuşlardır.[438]

---

[433] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II, s.148.

[434] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II, s.148.

[435] Âli İmran 3/195.

[436] el-Hâc 22/39, el-Bakara 2/190-193

[437] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II, s.149.

[438] *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II, s.149.

Sonuç olarak; Derveze'nin sîret-nüzûl ilişkisine bağlı olarak gelenekten farklı yorumladığı ayetler başlığında yer verdiğimiz bu ayetlerin ve açıklamaların, Derveze'nin tefsir yönteminin ve Kur'ân'ı gelenekten farklı olarak nasıl yorumladığının görülmesi açısından yeterli olduğunu düşünmekteyiz. Gelenek; örneklerde görüldüğü gibi daha ziyade olayların kendisiyle ve ayrıntılarıyla ilgilenirken, Derveze'nin ayetlerin amaçladığı hususlara ve vermek istediği mesajlara odaklandığını görmekteyiz. Bu noktada, müfessirin özgünlüğü ön plana çıkmaktadır. Ayetlerin sîret-nüzûl ilişkisiyle açıklanması, Kur'ân'ı okuyucu açısından daha belirgin hale getirmiştir. Sîret-nüzûl ilişkisini kurarak Kur'ân'ı tefsir eden müfessir böylece İslam dünyasındaki tefsir anlayışına yeni bir kapı açmıştır.

## 3. TEFSİRİN DİĞER TEFSİRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

*et-Tefsîru'l-Hadîs* İslam dünyasında bir yeniliğe imza atmış ve nüzûl sırasına göre Kur'ân'ı tefsir etme gayesi taşımıştır. Bu çalışmadan sonra gerek genel olarak İslam coğrafyasında, gerekse özelde Türkiye'de benzeri çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bazısı tefsir iken, bazısı ise mealdir. Bu şekilde yazılan tefsir ve meallerin bazıları, bünyelerinde Derveze'nin çalışmasından etkilendiklerini beyan etmeseler de, dolaylı olarak bir etkinin olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de tefsirler 2000'li yıllara kadar mushaf sırasına göre yazılırken, 2000'lerde bazı tefsirler *et-Tefsîru'l-Hadîs* eserinden etkilenerek nüzûl sırasına göre yazılmaya başlamıştır.[439] Bu yöntem Türkiye'de insanların yeniden Kur'ân'ı dikkat çekici olarak görmesi noktasında önemli olmuştur. [440]

Derveze'den sonra ancak yaklaşık aynı zamanlarda, yine nüzûl sırasına göre tefsir yazan ilk kişi Abdulkadir Molla Huveyş Ali Gâzi el-Furâtî ed-Deyrezûrî (ö. 1978) olmuştur. *Beyânu'l-Meânî* ismini verdiği tefsir ilk olarak 1962 yılında basılmıştır. Derveze'nin tefsiri ise 1961-1963 yılları arasında basılmıştır. İki âlim de aynı dönemde yaşamış, sûre kronolojisine göre tefsirlerini yazmış fakat birbirlerinin çalışmalarından haberdar olmamışlardır. [441]

---

[439] Mustafa Öztürk, *Cumhuriyet Dönemindeki Telif Tefsirler*, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri- Tebliğler ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı (21-22 Ekim 2011), İstanbul, 2012: 343-418, s.348.

[440] Öztürk, *Cumhuriyet Dönemindeki Telif Tefsîrler*, s.349.

[441] Akalp, *Metodu ve Konuları İtibariyle Beyân'ul-Hak Tefsiri*, s.18.

Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî'nin (ö. 2004) *Meâricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür* isimli tefsiri on beş ciltten oluşmasına rağmen yarım kalmış, tefsirde yalnızca Mekkî sûreler ele alınmıştır.[442] Tefsirin ilk cildi 2000 yılında basılmıştır.[443] Müfessir, tefsirini nüzûl sırasına göre yazmasının gerekçesi olarak, mushaf sırasına göre yapılan tefsirlerin ayetlerin anlaşılmasında yeterli olmadığını, bazı anlamların kapalı kaldığını söylemiştir. Ayetleri doğru anlayabilmek için konu bütünlüğüne de dikkat etmek gerektiğini düşünmektedir.[444] Müfessirin ortaya koyduğu gerekçe Derveze ile örtüşmektedir, bu sebeple ondan etkilendiğini söylemek mümkündür.

Nüzûl sırasına göre tefsir yazan bir diğer âlim, Faslı Muhammed Âbid el-Câbirî (ö.2010)'dir. Müfessir, *Fehmü'l-Kur'ân* ismindeki tefsirini yazmasındaki gayesinin, Kur'ân'ın arka planını görünür kılmak olduğunu söylemiştir. Sûreleri kronolojik sıraya göre belli aşamalara ayırdığını, bu işlemi yaparken de Hz. Peygamber'in sîreti ve Kur'ân'ın iniş sırasındaki ilişkiye özen gösterdiğini beyan etmiştir. Sûrelerin iniş sırasına göre dizildikten sonra birbirleri ile olan ilişkinin görünür olduğunu ve bu şekilde de nüzûl döneminde yaşanan olayların daha somut olarak hissedildiğini düşünmektedir.[445] el-Câbirî, Kur'ân'ın yaklaşık yirmi yıllık bir sürece yayılmış bir metin olduğunu, basit bir kitap olmadığını ifade etmiştir.[446] Müfessirin bu düşüncelerinin Derveze'nin düşünceleriyle benzer nitelikte olduğu görülmektedir. Derveze'nin yöntemini geliştiren el-Câbirî, Derveze'nin nüzûl sıralamasını bazı tefsirlerden bulduğunu ve bir yenilik yapmadığı söylemiştir. Bununla beraber, Derveze'nin Kur'ân'ın nüzûlüne göre ayetleri değerlendirmediğini düşünerek onu eleştirmiştir.[447] Müfessir, Derveze'yi bazı noktalarda eleştirse de nüzûl sırasına göre tefsir yazması sebebiyle ondan etkilendiği söylenebilir.

---

[442] Necmettin Çalışkan, *Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Tefsiri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2013, s.IX.

[443] Çalışkan, *Abdurrahman Hasan Habenneke El-Meydani ve Tefsîri*, s. 105.

[444] Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Meâricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*, I, 1. Baskı, Dimeşk: Daru'l-Kalem,1420/2000, s.6.

[445] Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmü'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Coşkun, I, İstanbul: Mana Yayınları, ts, s.15.

[446] el-Câbirî, *Fehmü'l Kur'ân*, I, s. 8.

[447] el-Câbirî, *Medhal İle'l- Kur'ân*, I, Beyrut: Merkezu Dirasati'l Vahdetu'l Arabiyye, 2006, s.243.

Nüzûl sırasına göre yazılan ilk Türkçe tefsir ise M. Zeki Duman (ö.2013) tarafından kaleme alınan, üç ciltlik *Beyânu'l-Hak*'tır. Müfessir bu eserinin ilk basımını 2006 yılında gerçekleştirmiştir. Duman, eserin mukaddimesinde mushaf sırasına göre yazılan tefsirlerin çoğunda, ayetlerin arasındaki siyak-sibak ilişkisine dikkat edilmediğini ve ayetlerin birbirinden bağımsız olarak ele alındığını söylemiştir. Bu durumun Kur'ân'ı anlama noktasında sıkıntı oluşturduğunu ifade etmiştir. [448] Kur'ân'ın yirmi üç yılda peyderpey nâzil olmasını göz önünde bulunduran Duman, sahabe gibi ayetleri indikleri amaca binaen ve özümseyerek anlayabilmenin yolunun nüzûl sırasıyla Kur'ân'ı okumak olduğunu söylemiştir. Sahabenin vahiy önderliğindeki gelişimlerini, ilkokuldan üniversiteye giden birinin aşama aşama gelişimine benzetmiş ve kendisi de bu şekilde Kur'ân'ı anlama yolunu tercih etmiştir.[449] Müfessir, tefsirinde esas aldığı sûre sıralamasında bazı değişiklikler yapmış olmakla birlikte Hz. Osman'ın mushafındaki sıralamayı tercih etmiştir. Örneğin el-Fâtiha sûresini tam inen ilk sûre olması ve isminden ötürü ilk sıraya almıştır. Duman, 91 sûreyi Mekkî ve 23 sûreyi de Medenî olarak kabul etmiştir. [450]

Bu tefsirler haricinde; Şaban Piriş'in *Kur'ân Yolu-İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsir* isimli eseri, Hakkı Yılmaz'ın *Tebyînu'l-Kur'ân*'ı, Musa Şimşekçakan'ın *Sözün Gücü İlahi Vahyin Rehberliği* isimli tefsiri ve Atilla Fikri Ergun'un *Tefsîru'l-Büşra-Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Tefsiri* gibi nüzûl sırasına göre yazılmış farklı tefsir çalışmaları da bulunmaktadır.

Tefsirlerin dışında nüzûl sırasına göre Türkçe Kur'ân meali çalışmaları da yapılmıştır. Bu mealler[451] tespitlerimize göre 1994 yılında başlamış günümüze kadar

[448] M. Zeki Duman, *Beyânu'l Hak*, I, Ankara: Fecr Yayınları, 2006, s.11.

[449] Duman, *Beyânu'l Hak*, I, s.15.

[450] Duman, *Beyânu'l Hak*, I, s.15.

[451] Nüzûl sırasına göre yazılan bazı mealler: Yaşar Nuri Öztürk, *Sûrelerin İniş Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1994; *Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Birleşik Dağıtım- Kitabevi, Ankara 1994; Sadık Türkmen, *İniş Sırasına Göre Kur'ân- Akıl ve Bilim Işığında Kur'ân'ın Türkçe Çevirisi*, Turksad21 Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul 2009; Mustafa Sağ, *Evrensel Çağrı- İniş Sırasına Göre Kur'ân Meâli*, Koçak Yayınevi, 2. Baskı, 2008, İstanbul; Abdurrahman Abdullahoğlu, *Ayetlerin İniş Sırasına Göre Kur'ân Çevirisi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006; Niyazi Kahveci, *Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi*, Sinemis Yayınları, Ağustos, 2011, Ankara; R. İhsan Eliaçık, *Nüzûl Sırasına Göre Yaşayan Kur'ân*, İnşa Yayınları, 5. Baskı, Eylül 2014, İstanbul; Mustafa Öztürk, *Nüzûl*

gelmiştir. Yazılan meallerin birçoğunda kronolojiye göre ayetleri tertip etmenin Kur'ân'ın anlaşılmasını kolaylaştırdığı, böylece Hz. Peygamber'in sîretini anlamanın daha mümkün olduğu ifade edilmiştir.

Nüzûl sıralamasına göre yazılmamış ancak Derveze'nin tefsirinden etkilenmiş müfessirler de bulunmaktadır. Örneğin, Süleyman Ateş *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* adlı eserinde Derveze'den etkilendiğini belli etmiş ve onun tefsirinden istifade etmiştir. Ateş, yaklaşık olarak bütün sûreleri tefsir etmeden önce Derveze'nin konu ile ilgili görüşlerine yer vermiştir.[452] Bazı ayetleri yorumlarken Derveze'nin tefsirinden alıntı yapmış fakat dipnot ile belirtmemiştir. Örneğin, Bakara 35-39. ayetlerin hikmetlerini dört maddede sıralamıştır; ancak bu maddeler *et-Tefsîru'l-Hadîs'*te mevcut olduğu şekilde tefsire alınmıştır.[453] Bazen ise kendi görüşünü Derveze'nin görüşüyle desteklemiştir.[454]

Sonuç olarak, Derveze'nin Kur'ân'ı yorumlama konusunda yeni bir yol açtığı ve bu yolda yürüyen âlimlerin sayısının günbegün arttığını söyleyebiliriz. Gerek tefsir gerek meal olarak yapılan çalışmalarda, Derveze'nin bu yöntemi seçmesindeki gayelerin, büyük ölçüde diğer tefsir ve meallerde de özümsendiği görülmektedir.

---

*Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerîm Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara Okulları Yayınları, 2016; Ümmühan Işık, *Kur'ân'da Geçen Oku Ayetleri- İniş Sırasına Göre-*, Kutlu Yayınevi, 1. Baskı, 2018.

[452] Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu,* s.166; Öztürk, *Cumhuriyet Dönemindeki Telif Tefsîrler*, s.354.

[453] Mevlüt Şahin, *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Kur'ân'ın Çağdaş Yorumları*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Üniversitesi SBE, 2006, s.23

[454] Şahin, *Süleyman Ateş'in Tefsîrinde Kur'ân'ın Çağdaş Yorumları*, s.39.

# SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm nâzil olmaya başladığı günden bugüne, Müslümanların temel kaynağı olması hasebiyle daima üzerinde durulan, yorumlanan ve anlamaya çalışılan bir kitaptır. Bu nedenle yalnızca tefsirlerde dahi çok farklı yöntemler kullanılmıştır. Muhammed İzzet Derveze de 20. yüzyılda birçok farklı ilimle uğraşmış, siyasî bir mücadelenin içerisinde de yer almış bir âlim olarak, yaşadığı dönemdeki insanların Kur'ân'dan uzaklaştıklarını fark etmiştir. Bu bağı yeniden kurabilmek için *et-Tefsîru'l-Hadîs* isimli eserini yazmıştır. Tezimizde bu tefsiri ele aldık ve sîret-nüzûl açısından inceledik.

Derveze, Kur'ân'ın özellikleri ile ilgili şu ilkeleri tespit etmiştir:

- Kur'ân, hem Hz. Peygamber ve Müslümanlardan hem de o topraklarda yaşayan Ehl-i kitap ve müşriklerden bahsetmektedir. Bazen anlık durumlarından söz etmiş, bazen sordukları sorular üzerine cevaben nâzil olmuştur. Bazı konularla ilgili Kur'ân'da zıtlık gibi algılanabilecek hususların asıl sebebi, ayetler indiğinde çok tabiî olarak yaşanan durum ve şartların farklılaşmasıdır.
- Cinler ve melekler gibi varlıklar, daha önceden Arapların zihin dünyalarında yer alan varlıklardır. Bununla beraber Araplar, kıssaların birçoğunu daha önceden duymuştur ve Allah'ın zatı ile ilgili olan ayetlerde dahi onların zihinlerindeki şemalar kullanılmıştır.
- Kur'ân'ın dilinin Arapça olmasının yanında kullanılan ibareler, verilen örnekler, dilin üslubu vs. nüzûl ortamında yaşayan insanların anlayabileceği şekilde

inmiştir. Kur'ân yalnızca üstün insanlar tarafından anlaşılabilen bir kitap değil, nüzûl ortamında yaşayan her türlü insanın anlayabildiği bir hitaptır.

Tez çalışmasının sonucunda, Derveze'nin tefsir okuyucusuna nüzûl ortamını tanıtmaya çalıştığı, ayetlerin dış bağlamının bilinmesiyle verilmek istenen mesajın daha iyi anlaşılmasını hedeflediği ve bunda da büyük ölçüde başarılı olduğu görülmektedir. Çünkü Derveze, tefsir okuyucusu için Kur'ân'ın arka planını ve indiği toplumun özelliklerini göz önüne sermiş ve ayetlerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Üçüncü bölümde tefsirinden aldığımız örnek ayet yorumlarına bakıldığında, müfessirin ayette kastedilen mananın anlaşılması için, ayetin zemini olan kültürel, olgusal ve tarihsel ögeleri okuyucuyla paylaştığı görülmektedir. Ayetlerin arka planı olan Arapların kültürleri, inançları, zihin dünyaları hakkında çeşitli bilgiler vermiş olması, tefsir okuyucusunun öncelikle yaşanan ortamı zihninde canlandırabilmesini ve ayetleri daha iyi anlayabilmesini kolaylaştırmıştır.

Derveze, geleneksel dönemde yazılan tefsirleri birçok açıdan eleştirmiştir. Tefsirler içinde kaynağından ve doğruluğundan emin olunmayan ve bazen de araştırılmayan rivayetlere yer verilmesi, bazı hususlarla ilgili Kur'ân'da anlatılanın ötesine geçilerek tahminler, abartılar ve zorlama yorumlar yapılması, Kur'ân'ın yirmi üç yıl gibi bir süreçte indiğinin göz ardı edilmesi vb. birçok husus Derveze'nin eleştirdiği hususlardandır. Müfessir bu hususların insanların Kur'ân'a olan ilgisini azalttığını ve mevcut anlayışın onlara gerekli dinamizmi veremediğini ifade etmiştir. Müfessir, Müslümanları içinde bulundukları bu rehavet ikliminden kurtarmak, Hz. Peygamber döneminde İslam'ın gelişiyle yaşanan diriliş ruhunu tekrarlamak istemiştir. Dolayısıyla Derveze'nin böyle bir çalışma yapmış olmasında yaşadığı dönemin özelliklerinin büyük etkisi olduğu ortadadır.

Batı'daki nüzûl sırasını tespit etme çalışmaları 1880 yıllarında yapılmaya başlanmıştır. İslam dünyasında da meal şeklinde bu çalışmaların devam ettirildiği görülmektedir. Derveze ise bu yöntemi tefsirde kullanan ilk kişi olmuştur. Buradan yola çıkarak Derveze'nin Batı'da yapılan nüzûl tertip çalışmalarından etkilenmiş olabileceği söylenebilir. Mushaf sırasına göre yazılan tefsirler, şüphesiz ki insanlar için çok faydalı ve öğreticidir. Ancak bu tefsirlerde herhangi bir zaman çizelgesi izlenmediği için tüm

ayetler aynı anda inmiş gibi anlaşılabilmiştir. Derveze ise, tefsirinde Kur'ân'ın nüzûl süreci olan yirmi üç yılı sırasıyla, değişkenleri ve sebepleri ile ele aldığı için, nüzûl ortamında yaşayan insanlarla nispeten özdeşlik kurabilmiştir. Bu durumun okuyucu için de oldukça anlamlı olduğu söylenebilir.

Türkiye'de ise, Derveze'nin adı tespitlerimize göre ilk kez 1994 yılında Mesut Okumuş'un teziyle duyulmuş, ardından tefsiri ve bazı eserleri Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Son yıllarda ise, Derveze'nin tefsiri çeşitli açılardan tezlerde konu edinilmektedir. *et-Tefsîru'l-Hadîs*, kendisinden sonraki birçok tefsiri de etkilemiş, nüzûl sırasına göre pek çok tefsir ve meal yazılmaya başlanmıştır. Bu tefsirler ve meallerin de gayesinin Derveze ile aynı olduğu görülmektedir. Derveze'nin önümüzdeki yıllarda da açmış olduğu bu yeni yolda yürümek isteyen kişilerin sayısının artacağını söylemek mümkündür.

Şüphesiz ki Muhammed İzzet Derveze'nin ilk kez uyguladığı sîret-nüzûl ilişkisiyle tefsir yazma faaliyeti, nüzûl dönemiyle aramızdaki mesafeyi yok edemese de en aza indirebilecek, ayetlerin arka planlarının bilinmesiyle doğru bir şekilde anlamamıza vesile olacak çok önemli bir yöntem gibi görülmektedir. Böylece tefsir okuyucusu Kur'ân'ın özünden kopmayacak ve hem Hz. Peygamber'in sîretini hem de Kur'ân ayetlerini özümseyebilecektir. Bu sebeple gerek Derveze'nin *et-Tefsîru'l-Hadîs*'inin, gerekse genel olarak sîret-nüzûl ilişkisinin üzerinde daha çok durulmalı ve Kur'ân'ın özünün yakalanabileceği daha fazla çalışma yapılmalıdır.

# KAYNAKÇA


- Akalp, Melahat, *Metodu ve Konuları İtibariyle Beyân'ul-Hak Tefsiri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2013.
- Albayrak, Halis, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi*, Kur'ân ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi, Ankara, 2013: 83-105.
- Albayrak, İsmail, *Batı'da Son Dönem Kur'ân Çalışmalarına Genel Bir Bakış*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 599, Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu (11-12 Mayıs 2020 Adapazarı), Ankara, 2003:169-190.
- Alphan, Abdülhalim, *Muhammed İzzet Derveze'nin et-Tefsîru'l-Hadîs Adlı Eserinde Nüzûl Sebepleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi SBE, 2011.
- Altıkulaç, Tayyar, *Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 21, 2012.
- Apak, Adem, *Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi*, İSTEM: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi, Sayı: 16, 2010: 9-18.
- Ay, Mahmut, *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak- Hz. Musa Kıssası Örneği*, 2. Baskı, İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Cevizci, Ahmet, "*Bağlam*", Felsefe Ansiklopedisi, Etik Yayınları, 2014.
- Coşkun, Muhammed, Kur'ân Yorumunda Sîret-Nüzûl İlişkisi, İstanbul: Fikir Yayınları, 2014.
- Çalışkan, Necmettin, *Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Tefsiri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2013.

- Çonkor, Burhan, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Sûrelerin Tahlili,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2015.
- Çonkor, Burhan, *Kronolojik Sûre Tertibi Çalışmalarına Etkisi Bağlamında İhtilafa Sebep Olan Nüzûl Rivayetleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, V, 9. Sayı, 2018.
- Demir, Ekrem, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2006.
- Demirci, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Demirci, Muhsin, *Kur'ân'ın Nüzûl Sürecinde Tedrîcîlik*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı:9, 2002.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, 45. Baskı, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Demirel, Cumhur, *Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî Medenî*, Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı), LIII, Sayı:4, 2017: 35-54.
- Derveze, Muhammed Izzet, *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru*, Çev: Ali Benli, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.
- Derveze, Muhammed İzzet, *Asru'n-Nebi: Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı 1*, Çev. Mehmet Yolcu, 2. Baskı, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l İslamî: 1421/ 2000.
- Draz, Muhammed Abdullah, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri*, Çev: Ahmet Nedim Serinsu, Kur'ân Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi, 2. Cilt, Sayı:19,20,21. 1999. 191-209.
- Duman, M. Zeki, *Beyânu'l Hak*, Ankara: Fecr Yayınları, 2006.
- Dursunoğlu, Halit, *Türkiye Türkçesinde Konuşma Dili İle Yazı Dili Arasındaki İlişki*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, XII, Sayı:30, Erzurum, 2006: 1-21.

- Ebu Zeyd, Nasr Hâmid, *Nas-Olgu İlişkisi Bağlamında İlk Vahiy Tecrübesinin Değerlendirilmesi*, Çev. Mehmet Emin Maşalı, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII, Sayı:7, 1998: 671-688.
- el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- el-Câbirî, *Medhal İle'l- Kur'ân*, I, Beyrut: Merkezu Dirasati'l Vahdetu'l Arabiyye, 2006.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmü'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Coşkun, İstanbul: Mana Yayınları, ts.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid, *Kur'ân'a Giriş*, Çev. Muhammed Çoşkun, 3. Baskı, Mana Yayınları, 2013.
- Elik, Hasan, N*üzûl Dönemini Esas Alan Bir Tefsir Çalışması Olarak 'Tevhit Mesajı' ve Kur'ân'a Çağdaş Yaklaşımlar*, Kur'ân'ı Anlama Yolunda: KURAMER Konferansları -*I*, 2017: 89-108.
- el-Mâturidî, *Tevilâtu'l-Kur'ân*, Thk. D. Mecdi Baslum, 1. Baskı, Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1426/2005.
- el-Maverdî, *en-Nüket Ve'l-Uyûn*, Beyrut: Darû'l Kütübi'l İlmiyye, ts.
- el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *Meâricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*, 1. Baskı, Dimeşk: Daru'l-Kalem,1420/2000.
- Erten, Mevlüt, *Nass-Yorum İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu, 2013.
- es-Salih, Subhi, *Mebâhis Fi Ulumi'l Kur'ân*, 10. Baskı, Beyrut: Daru'l İlmi ve'l Melayin, 1977.
- es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, Beyrut: Daru'l Fikr, 1432/2011.
- es-Suyûtî, *el-İtkân*, Beyrut: Daru İbn Hazm, 2015.
- eş-Şâtibî, *el-İ'tisâm*; Thk. Selim b. Îd el-Helali, 1. Baskı, Suudi Arabistan: Daru İbn Affan, 1412/1992.
- et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Thk: Ahmed Muhammed Şakir, 1. Baskı, Müessesetu'r-Risale, 1420/2000.
- et-Tirmizi, *Sünen*, Thk: Ahmed Muhammed Şakir, Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, 1375/1975.

- Gezer, Süleyman, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'ân*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- Gezer, Süleyman, *Sözlü ve Yazılı Kültür Ayrımında Kur'ân*, Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları: Sempozyum, 1-2 Mayıs 2008, İstanbul, 2009: 25-42.
- Gözeler, Esra, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2009.
- Gül, Ahmet, *Maturidî Tefsirinde (Te'vilatu'l Kur'ân'da) Sîret -Nüzûl İlişkisi*, Kastamonu Üniversitesi IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâturîdîlik-, I (05-07 Mayıs 2017), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Gül, Ali Rıza, *Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü*, Dini Araştırmalar Dergisi, VII, Sayı:19, Ankara, 2004: 191-220.
- Hafızoğlu, Rumeysa, *İngiliz Oryantalizminde Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 2019.
- Halis, Zeki, *İlk Müslümanlar Bağlamında Tencimu'l-Kur'ân*, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2. Sayı, Ekim 2012: 53-86.
- İbn Kesîr, *Tefsiru'l Kur'âni'l Azim,* Thk: Sami b. Muhammed Selâme, 2. Baskı, Daru Tayyibe Linneşri ve't-Tevzi': 1420/1999.
- İbnu Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut: Daru'l-Marife, ts.
- İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr,* Beyrut: Dâru İbn Hazm: 1423/2002.
- Kahraman, Muhammed Şerif, *Hz. Osman'a (35/656) Nüzûl Sırasına Göre Mushaf Nispet Edilmesi Üzerine Bir İnceleme*, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IV, Sayı:1, 2017: 173-182.
- Kara, Osman, *Kur'ân Yorumunda Nüzûl Seyrini Takip Etmenin İmkan ve Sınırları*, İslam ve Yorum, II, Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017: 93-109.
- Koçyiğit, Hikmet, *Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII, Sayı: 23, 2013:183-201.
- Kondi, Şaban, *Kur'ân'da Tedrîcîlik*, Yayınlanmayan Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, 2001.

- Kurşun, Zekeriya, "*Derveze, Muhammed Izzet*", DİA, IX, 1994:187-188.
- Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, Thk: Abdullah Mahmud Şehhate, 1. Baskı, Beyrut: Daru İhyau't-Turas, 1423/2002.
- Okumuş, Mesut, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu- Muhammed İzzet Derveze Örneği*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.
- Okumuş, Mesut, *Kur'ân'ın Tedrîcî Nüzûl Süreci Bağlamında Mekkî ve Medenî Ayetler Üzerine*, Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi, Sayı: 27, Ankara, 2013: 7-21.
- Okumuş, Mesut, *Kur'ân-ı Kerimin Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi*, İslamî İlimler Dergisi, 1. Kur'ân Sempozyumu (14-15 Ekim 2006), Çorum: İslamî İlimler Dergisi Yayınları, 2007: 91-109.
- Özaktan, Fatih, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017.
- Özsoy, Ömer, *Çağdaş Bir Sorun Olarak "Kur'ân'ın Anlaşılması" Sorunu*, Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (Tebliğ ve Müzakereler), 02-06 Ekim 2002, Ankara, 2004: 41-48.
- Öztürk, Mustafa, *Cumhuriyet Dönemindeki Telif Tefsirler*, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri- Tebliğler ve Müzakereler-Tartışmalı İlmi Toplantı (21-22 Ekim 2011), İstanbul, 2012: 343-418.
- Öztürk, Mustafa, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Meal ve Tefsirin Serencamı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Öztürk, Mustafa, *Sahabe, Kur'ân ve Tefsir*, İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 7-8, 2018: 133-161.
- Paçacı, Mehmet, *Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu?*, İslâmiyât, VI, Sayı: 4 [İslamî İlimler Sorunu Özel Sayısı], 2003: 85-104.
- Robinson, Neal, *Kur'ân'ı Keşfetmek*, KURAMER Yayınları, 2018.
- Savaş, Rıza ve Dumlu, Ömer, *Nüzûl Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'ân'ın Yorumu*, Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2010: 163-180.

- Sülün, Murat, *Kur'ân Ne Diyor Biz Ne Anlıyoruz*, 3. Baskı, İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Şahin, Mevlüt, *Süleyman Ateş'in Tefsirinde Kur'ân'ın Çağdaş Yorumları*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Üniversitesi SBE, 2006.
- Türcan, Selim, *Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'ân Kronolojisi Meselesi*, Kur'ân Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyum (29 Haziran- 01 Temmuz 2012), Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Uzun, Nihat, *Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılması Üzerine*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Uzun, Nihat, *Hz. Peygamber'in Tefsirinde "Bağlam" Meselesi*, Bilimname: Düşünce Platformu, Sayı:22, 2012/1: 129-157.
- Ünsal, Hadiye, *Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Muhteva Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi SBE, 2014.
- Watt, Montgomery, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, Çev. Mehmet Akif Ersin, Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995.
- Yılmaz, Hakkı, *Tebyînu'l Kur'ân*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007.
- Yiğit, İsmail, *Kur'ân ve Sîretu'n-Nebi*, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II, 2001: 91-100.
- Yüksek, Muhammed İsa, *Tefsirde Sebeb-i Nüzûlün Bağlayıcılığı ve İşlevi*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVII, Sayı:34, 2018/2.